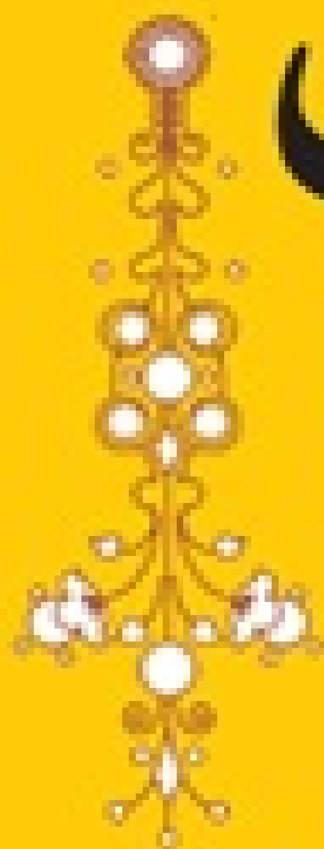
تدبر در قرآن

شامل:

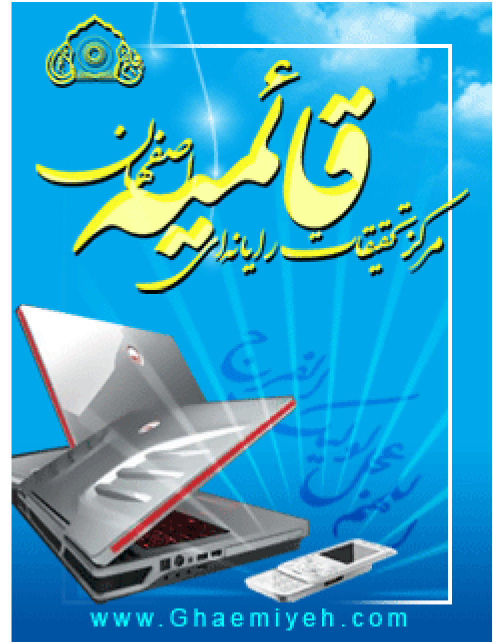
زمینه ها، کلیدها، اصول، روشها، مراحل، نمونه ها

(برگزیده کتاب پژوهشی پیرامون تدبر در قرآن

تالیف دکتر ولی الله نقی پور فر)

به اهتمام: دکتر محمد بیستونی

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان
www.Ghaemiyeh.com

مشخصات کتاب

سرشناسه : بيستوني محمد، ۱۳۳۷ - ، خلاصه كننده عنوان و نام پديدآور : تدبر درقرآن شامل زمينه‌ها، كليدها، اصول ../ به اهتمام محمد بيستوني
مشخصات نشر : قم : بيان جوان ۱۳۸۵.
مشخصات ظاهري : [۳۵۴] ص ۱۴/۵×۵/ ۱۰س‌م.
شابك : ۱۵۰۰۰ريال 9648399557
وضعيت فهرست نويسي : فاپا
يادداشت : اين كتاب برگزيده كتاب "پژوهشي پيرامون تدبر در قرآن" تاليف ولي‌الله نقي‌پورفر است.
يادداشت : كتابنامه به صورت زيرنويس
عنوان ديگر : پژوهشي پيرامون تدبر درقرآن موضوع : قرآن -- تحقيق
شناسه افزوده : نقي‌پورفر، ولي الله ، پژوهشي پيرامون تدبر درقرآن
رده بندي كنگره : BP۶۵/۳/ن۷پ۴۰۱۲
رده بندي ديويي : ۲۹۷/۱۵
شماره كتابشناسي ملي : م۸۴-۴۷۱۹۴

موضـوع صفحـه
متن‌تأييديه حضرت آيت‌اللّه مـرتضـي مقتـدايي ••• 5
متن تقريظ حضرت آيةاللّه سيد علي اصغر دستغيب ••• 6
مقــدمــه ••• 7
قـرآن كتـاب انـديشه و عمـل اسـت ••• 9
تـــدبّـــر و اهميّـــت آن ••• 9
تدبّر و تـلاوت راستيــن قــرآن ••• 12
ضـــرورت انــس بـا قـــرآن ••• 13
مفـــاهيــم انــس بـا قـــرآن ••• 21
1ـ مفـاهيمـي براي متعلّم قرآن ••• 22
2ـ مفـاهيم جهت معلّم قـرآن ••• 23
قـــــر ا ئـــت ••• 23
1ـ قـــــر آن ••• 24
2ـ احـــاديـث ••• 25
تحليـــل آيـــات ••• 26
تحليـــل احاديـث ••• 27
مقـــدار و نحـــوه قـرائـت قـرآن ••• 29
تـــــــلاوت ••• 38
1ـ درس ••• 42
2ـ تمسيـــك و استمســـاك ••• 44

موضـوع صفحـه
متن‌تأييديه حضرت آيت‌اللّه مـرتضـي مقتـتــرتيـــل ••• 49
تـــدبّـــر ••• 63
تفكّــــــر ••• 66
عقــــــل ••• 69
فقـه و تفقّـه ••• 72
فهـــــم ••• 73
علــــــم ••• 74
عبـــــرت ••• 74
سيـــاحـت و سيـــر و نظـــر ••• 75
ذكـــر، ذِكــري و تـــذكّـــر ••• 78

استمـــــاع و انصــــات ••• 79
وعـــــي ••• 86
مفـاهيمـي بـراي معلّـم قـرآن ••• 87
تفسيــــر و تـــأويـــل ••• 87
بحث ترجمه ••• 88
مرحله اوّل: شناخت زبان قرآن ••• 88
مرحله دوم: زبـان مقصـــد ••• 88
شـــرايــط تـــرجمـــه ••• 89
شــرايـط متــرجـم قـــرآن ••• 89
(194)
فهـرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
بحـث تفسيــر ••• 89
رعايت مراحل و موضوعات مورد بحث در تفسير ••• 90
بحـث تـأويــل ••• 91
شــــرايــط تـــأويـل‌گـــر ••• 91
شيـــوه‌هــاي تــدبّــر در قــــرآن ••• 92
زمـان‌هـاي منـاسب تــدبّر در قرآن ••• 94
كليــدهــاي تـــدبّـــر در قـــرآن ••• 98
بخش اوّل: كليـدهاي عــام تــدبّـر ••• 102
بخش دوم: كليدهاي خاص تــدبّــر ••• 102
كليــدهاي عامـل تـدبّـر در قــرآن : ••• 103
1 ـ كليــدهــاي قبــل از تــدبّر: ••• 103
1/1 ـ مســــــــواك زدن ••• 103
2/1 ـ طهــــــارت داشتن ••• 104
بــانــوان و مشكـــل طهـــارت ••• 105
2 ـ كليدهاي هنگام تـدبّر قــرآن ••• 112
1/2 ـ استقبـــال قبلـــــــه ••• 112
2/2 ـ از رو خـــوانــدن قـــرآن ••• 113
3/2 ـ دعاي شروع و ختم تـدبّـر ••• 115
4/2 ـ پناهندگي به خدا (استعاذه) ••• 117
5/2 ـ استمــداد و يـاري جستن از خدا (تسميه) ••• 118
(195)
فهـرسـت مطـالـب
موضـوع صفحـه
كليــدهاي خـاصّ تـدبّــر ••• 120

1 ـ كليــدهـاي علمــي ••• 122
1/1 ـ تسلــط بـر قـرآن و روايـات ذيــل آيـات ••• 122
2/1 ـ لغـت معتبـر قـريب به عصـر قـــرآن ••• 122
3/1ـ ادبيـات عـرب ••• 124
4/1 ـ منطـــــق و روش‌هــــاي تحقيــــق ••• 126
5/1ـ فلسفــــــــه ••• 129
6/1 ـ كــــــلام ••• 132
7/1 ـ عــرفـــــان ••• 132
8/1 ـ اخـــــــلاق ••• 134
9/1 ـ علم رواية الحديث (مصطلح الحديث و رجال) ••• 135
10/1ـ علم اصــول و مبـانـي استنبـاط و فقه دين ••• 137
11/1 ـ علم اصول فقـه ••• 141
12/1 ـ علم فقه احكام ••• 142
13/1 ـ تاريخ اســلام ••• 143
14/1 ـ تاريخ عمومي جهان و تاريخ تمدن و اديان ••• 149
15/1 ـ علــم تـــاريــــخ و فلسفــــــه آن ••• 152
16/1 ـ تـاريخ علــوم ••• 155
17/1 ـ علـــم بــه زمــان و عصــــر خــــود ••• 156

موضـوع صفحـه
18/1 ـ علـــوم انســاني ••• 157
19/1 ـ ملكــــه استنبــاط ••• 161
2 ـ كليــدهـاي روحـي و عملـي ••• 163
1/2 ـ اساس طهارت روحي ••• 166
2/2 ـ رابطـه ايمـان و عقـل ••• 168
تفصيل صفـات اولواالالبـاب ••• 172
1 ـ شهـــود بــــه حقــــانيــت قـــرآن ••• 172
2 ـ رســوخ در علـــــم ••• 174
3 و 4 و 5 ـ اهـل ذكـر و فكــر و منـاجـات ••• 175
6 ـ وفــاي بــــه عهـــد ••• 177
7 ـ برقـراري پيــونــدها ••• 177
8 و 9 ـ خوف و خشيت خـدا و روز بازپرسي ••• 178
10 و 11 و 12 ـ صبـر، اقـامه نمـاز و انفاق••• 178
13 ـ دفع بــدي با خـوبي ••• 179
14 و 15 و 16 ـ حقيقـت طلبــي، آزاد انديشي و شــرح صــدر ••• 179

17 ـ زهـد به دنيا و عشـق بـه آخـرت ••• 181
اهـل قـرآن در روايـات ••• 182
كليدهاي تخصّصي علمي وفنّي براي همه قرآن براي مباحث خاصّ قرآن ••• 184
1 ـ بـراي همـه قـرآن ••• 184

2 ـ كليدهاي تخصصي بـراي مباحث خـاص قـرآن ••• 185
كليدهاي تخصصي روحي وعملي و صفات ويژه اولواالالباب ••• 186
1 ـ تفصيل صفات ••• 186
2 ـ اجمـال صفات ••• 187
اصول اساسي تـدبّـر در قرآن ••• 188
اصل اول: قـابـل فهـم بـودن بـراي مـردم ••• 188
اصل دوّم: عدم جدايي از عترت ••• 190
اصل سوّم: عدم تحريف قرآن ••• 192
اصل چهارم: خـدايي بـودن لفـظ و چينـش قرآن ••• 193
اصل پنجم: ابـدي بـودن پيام ••• 194
اصل ششم: هـدايت و تربيـت فـرد و جـامعـه ••• 196
اصل هفتم: فـرهنـگ اصطـلاحـات قـرآن ••• 197
اصل هشتم: عـدم تعـارض و تـزاحـم ••• 200
اصل نهم: كليـدهـا و شيـوه‌هاي تـدبّـر ••• 201
اصل دهم: آفت‌هاي تـدبّـر ••• 226
فـرق تـدبّـر و تفسيـر ••• 209
تدبّـر، تلاوت راستيـن و تـرتيل ••• 212
فرق «قرائت، تلاوت و تـرتيل» ••• 214
1 ـ «قـرائـت» ••• 215

2 ـ «تـلاوت» ••• 215
3 ـ « تـرتيل» ••• 220
شناخـت شيوه‌ها و مـراحـل بـرداشت از قـرآن ••• 224
روش ترتيل بردو وجه است: ترتيل لفظي ومعنوي ••• 224
ترتيل لفظي ••• 224
ترتيل معنوي ••• 225
خـود را مخـاطب قرآن ديدن ••• 226

موسي عليه‌السلام بـا فـرعـون ••• 228
مـــوســي عليه‌السلام بـــا بنـــي اســـرائيـــل ••• 231
كـــاوش در آيـــات بـــراي درمــان خــويــش ••• 235
نمونه‌هاي تــدبّــر ••• 246
نمونه‌هاي تدبّر در مرتبه عبارات و اشارات قرآن ••• 248
طــرح بعضــي از سؤالات در مورد سوره حمد ••• 249
پـــاســـخ‌هـا ••• 251
نمونه‌هايي ديگر ••• 303
نمــونـــه‌هـاي تــدبّر در مــرتبه لطائف قرآن ••• 320
نمــونــه تــدبّــر در مــرتبــه حقيقت قرآن ••• 343
(199)
بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم
12 ويژگي منحصر بفرد در آثار مكتوب مؤسسه قرآني تفسير جوان
1ـ اعراب‌گــذاري كــامــل «همـه» آيات، روايات و كلمه‌هاي عربي .
2ـ طـــرح جلـــد ابـــداعي و گـــرافيكـي جــديــد متناسب با «جمعيت هــدف هـر كتــاب».
3ـ صفحـــه‌آرايــي شعــرگــونه و چشم‌نواز تا خواننده به دليل پرش مرتب چشم «خستــه» نشود.
4ـ آزاد بودن «هرگونه نسخه برداري» و چاپ از روي آثــار مكتــوب و كپــي رايـت نــرم افزارها.
5ـ همه محصولات مؤسسه پس‌از فروش و استفاده، حتي‌اگر آسيب‌ديده‌باشد، «پس‌گرفته مي‌شود».
6ـ فروش اقساطي به قيمت نقد و با تعيين اقسـاط «توسط خريـدار».
7ـ امضاي «حداقل يك مجتهد جامع الشرايط» به نشانه تـأييـد محتـوا قبل از چـاپ اخـذ مي‌شود.
8ـ آثار مؤسسه به افراد بي‌بضاعت به طـور «رايگان» تقديم مي‌گردد.
9ـ همـه «آموزش‌هاي تخصصي قرآني» گـروه مـؤسسـات قرآني تفسير جوان «رايگـان» است.
10ـ بــراي هيــچ يــك از آثــار، حق‌التــأليــف دريــافت نمي‌شـود.
11ـ تنـوع تخصصـي محصـولات متنـاسب «با جـامعه هدف يعني كودك، نوجوان، جوان، زنان،
خانواده و مساجد».
12ـ نشر نهايي آثار پس از نشر آزمايشـي و مـوفقيــت در طــرح پــايلـــوت (Pilot Plan) در
«جمعيـــت مخـــاطـــب هـــدف» صــــــورت مي‌گيـــــرد.
دِرصورتي كه هركس از صدراسلام تاسال 1420 هجري‌قمري (سال

تأسيس‌مؤسسه قرآني‌تفسيرجوان) يك‌نمونه كتاب‌قرآني را با جمع
«12 ويـژگي» مذكور، به اين مـؤسسه ارائه دهد، براي هموطنان داخل
كشور مبلغ «000/000/10 تومان» و براي‌افراد مقيم‌خارج‌از
كشور مبلغ «000/10 دلار» جايزه به عنوان حق‌الكشف تعلق مي‌گيرد.
(قيمت‌گذاري كل محصولات مؤسسه برمبناي 12 ويژگي اشاره شده،انجام
مي‌شود)
دكتر محمد بيستوني
رئيس هيئت مديره گروه مؤسسات قرآني تفسير جوان‌شامل:
[مؤسسه قرآني قصص (تخصصي‌كودكان)، مؤسسه قرآني نور پيامبران
(تخصصي‌نوجوانان)، مؤسسه قرآني تفسيرجوان
(تخصصي جوانان)، مـؤسسـه قـرآني رضوان (تخصصي زنان)، مؤسسه
قرآني شعيب نبي اللّه (تخصصي خانواده)،
مـؤسسـه قـرآنـي مسـاجـد جـوان (تخصصـي مسـاجـد)، مؤسسـه قـرآنـي
انعام الهي (تخصصـي تغذيه، گلهـا و
گياهان‌دارويي)، مؤسسه طب‌قرآني مائده‌طلايي (تخصصي‌طب‌سنتي
باآموزه‌هاي قرآني) مؤسسه قرآني و علم زندگي
(تخصصي‌اعجازعلمي‌قرآن)،مؤسسه‌خيريه‌عاطفه(تخصصي‌احداث‌كتابخانه،
مراكزورزشي‌وغسالخانه‌درروستاهاومناطق‌محروم)]
شامل: زمينه‌ها، كليدها، اصول، روش‌ها، مراحل، نمونه‌ها
تأليف ولي اللّه نقي پورفر)
دكتر محمد بيستوني
(1)
(2)
(3)

اين كتاب را هديه مي‌كنم به

سَيِّدِنا وَ نَبِيِّنا مُحَمَّدٍ
رَسُولِ اللّهِ وَ خاتَمِ النَّبِيّينَ وَ اِلي مَوْلانا
وَ مَوْلَي الْمُوَحِّدينَ عَلِيٍّ اَميرِ الْمُؤْمِنينَ وَ اِلي بِضْعَةِ
الْمُصْطَفي وَ بَهْجَةِ قَلْبِهِ سَيِّدَةِ نِساءِ الْعالَمينَ وَ اِلي سَيِّدَيْ
شَبابِ اَهْلِ الْجَنَّةِ، السِبْطَيْنِ، الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ اِلَي الأَئِمَّةِ التِّسْعَةِ
الْمَعْصُومينَالْمُكَرَّمينَ مِنْوُلْدِالْحُسَيْنِ لاسِيَّما بَقِيَّةَاللّهِ فِي الأَرَضينَ وَ وارِثِ عُلُوم
الأَنْبِياءِ وَالْمُرْسَلينَ،الْمُعَدِّلِقَطْعِدابِرِالظَّلَمَةِوَالْمُدَّخِرِ لاِحْياءِ الْفَرائِضِ وَمَعالِمِالدّينِ،
الْحُجَّةِبْنِالْحَسَنِ صاحِبِ الْعَصْرِ وَ الزَّمانِ عَجَّلَ اللّهُ تَعالي فَرَجَهُ الشَّريفَ فَيا مُعِزَّ
الأَوْلِياءَوَيامُذِلَالأَعْداءِاَيُّهَاالسَّبَبُالْمُتَّصِلُبَيْنَالأَرْضِوَالسَّماءِقَدْمَسَّنا
وَ اَهْلَنَا الضُّـــرَّ في غَيْبَتِـــكَ وَ فِراقِـــكَ وَ جِئْنـا بِبِضاعَـةٍ
مُزْجاةٍ مِنْ وِلائِكَ وَ مَحَبَّتِكَ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ مِنْ مَنِّكَ وَ
فَضْلِكَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا بِنَظْرَةِ رَحْمَةٍ مِنْكَ
اِنّا نَريكَ مِنَ الْمُحْسِنينَ
(4)

متن‌تأييديه حضرت آيت‌اللّه مرتضي مقتدايي مديرمحترم‌حوزه علميه قم

بِسْمِ‌اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم
توفيق نصيب گرديد از مؤسسه قرآني تفسير جوان بازديد داشته باشم و مواجه شدم با يك باغستان گسترده پرگل و متنوع كه بطور يقين از معجزات قرآن است كه اين ابتكارات و روش‌هاي نو و جالب را به ذهن يكنفر كه بايد مورد عنايت ويژه قرار گرفته باشد القاء نمايد تا بتواند در سطح گسترده كودكان و جوانان و نوجوانان و غيرهم را با قرآن مجيد مأنوس به طوري كه مفاهيم بلند و باارزش قرآن در وجود آنها نقش بسته و روش آنها را الهي و قرآني نمايد و آن برادر بزرگوار جناب آقاي دكتر محمد بيستوني است كـه اين توفيق نصيب ايشان گـرديـده و ذخيـره عظيـم و باقيات الصالحات جاري براي آخرت ايشان هست. لازم مي‌دانم از زحمات طاقت‌فرسا و تلاش مستمر چندين ساله ايشان در رابطه باطرح و اجراي برنامه‌هاي فنّي و تخصصي و علمي همراه با ذوق و سليقه خوب خدادادي در مورد روش انس با قرآن و مباني پژوهشي قرآني تقدير و تشكر نمايم و بحمداللّه و المنّة اثر مطلوب در جامعه داشته و موجب آسان شدن و سرعت پيدا كردن قرائت و فهم مفاهيم عاليه قرآن و زنده و نوراني شدن دلهاي علاقمندان به قرآن گرديده است و انشاءاللّه از مصاديق «مَنْ اَحْياها فَكَأَنَّما اَحْيَاالنّاسَ جَميعا» (32 / مائده) خواهند بود.
بـه اميـد اين كه همـه اقـدامـات با خلوص قرين و مورد توجه ويژه حضـرت بقيـةاللّه الاعظـم ارواحنافداه باشد.
مرتضي مقتدايي
به تاريخ يوم شنبه پنجم ماه مبارك رمضان‌المبارك 1427
(5)
(6)

متن تقريظ حضرت آيةاللّه سيد علي اصغر دستغيب

نماينده محترم مجلس خبرگان رهبري

بسم اللّه الرحمن الرحيم

وَ الَّذينَ جاهَدوُا فينا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنا وَ اِنَّ اللّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنينَ

(69 / عنكبوت)

خداوند را بندگاني است كه در راه او تلاشگر و نيكوكارند و همانها هستند كه از هدايت و نصرت الهي برخوردارند. حدود 35 سال از نخستين ديدارم با نورچشم گرامي و عزيزم جناب‌آقاي دكتر محمد بيستوني در مسجدالرّضاي عليه‌السلام شيراز مي‌گذرد و با روحيّه تعهّد، اخلاص و فداكاري ايشان آشنائي كافي دارم. قبل از انقلاب از جوانان پيشگام در مبارزات بوده و مكرّر بازداشت و زنداني مي‌شدند و پس از پيروزي، خطيرترين كارها را در صحنه‌هاي مختلف با توكّل به‌خدا و بعنوان انجام وظيفه به عهده مي‌گرفتند. اينجـانب موفقيّت‌هاي چشمگيـر و ارزشمند آقاي دكتر بيستوني از جمله تحقيقات و تأليفات جالب و جذّاب مؤسسه قرآني تفسيرجوان خصوصا ابداع روش اُنس باقرآن ازطريق‌كارگاههاي‌آموزشي تفسير و تحقيق موضوعي قرآن كريم را مرهون مجاهدات و صالحات ايشان مي‌دانم. نكته قابل توجّه اينكه مشاراليه فرصت جواني را مغتنم دانسته و در راه خدا گذرانيدند. و اكنون بحمداللّه جوانان عزيز ميهن اسلامي از نتايج كار و تلاش مستمر وي بنحو شايسته‌اي بهره‌مند مي‌باشند. اميد است اقشار مختلف خصوصا نسل جوان با استفاده از آثار اين وجود گرانمايه، معارف ديني خود را ارتقاء بخشند و مسئولين محترم فرهنگي جامعه با حمايت بي‌دريغ خود گام مؤثري در اشاعه فرهنگ قرآني و اسلامي بردارند.

شيراز ـ سيد علي اصغر دستغيب

28/12/84

مقدمه

قرآن‌كريم‌دستورالعمل «زندگي با عزت»، «حسن عاقبت» و «بهشت سراسر عافيت» مي‌باشد. درجات بهشت به تعداد آيات قرآن است و طبق فرموده پيامبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله در قيامت خطاب مي‌شود «قرآن بخوانيد و از درجات بهشت بالا برويد» (اِقْرَأْ وَ أْرَقَ). قطعا منظور از اين «قرائت»، كه براساس بيان خود قرآن در آيه 68 سوره مؤمنون، آيه 24 سوره محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله ، آيه 82 سوره‌نساء و آيه29 سوره ص، صرفاروخواني يا حفظ آن نيست بلكه تفكروتدبّر درآيات و تأمل‌درمحتواي‌آنهاو پياده‌كردن مفاهيم‌قرآن در فرهنگ زندگي در همه ابعاد فردي، اجتماعي، سياسي، اقتصادي و...پيش نياز «رفتارباقرآن» مي‌باشد.
امـام المتقيـن، قـرآن نـاطـق، علـي بن ابيطـالـب عليه‌السلام در هميـن رابطه بيـان زيبايي دارند و مي‌فرمايند: «لا خَيْر في قِرائَةٍ لَيْسَ فيها تَدَبُّر». خير و بركت فقط در «خواندن» نيست، بلكه تدبّر، فهم و عمل به آيات قرآن، زمينه ساز نزول خير مـادي و معنـوي در دنيـا و آخـرت مي‌بـاشـد.
اينجانب براي اطمينان قلبي خود، در ملاقات حضوري كه پيش از ماه مبارك رمضان سال جاري با مرجع عاليقدر حضرت آيةاللّه سيستاني «زيد عزه» در نجف اشرف داشتم، از معظمٌ له سؤال نمودم كه اگر فرصت محدودي در روز براي «كار با قرآن» داشته باشيم آيا اولويت در قرائت سريع و ختم دوره‌اي قرآن است يا قرائت آيات كمتر همراه با ترجمه، لغت‌شناسي، درك مفاهيم و مراجعه به تفسير؟ اين بزرگوار در پاسخ شفاهي كه بلافاصله آن را در قالب استفتاء مكتوب نمودم، تصريح كردند كه: قطعا قرائت آيات كمتر بـه همـراه تـدبّر و تـوجـه بـه معنـي و تفسيـر اولـويـت داشته و ثواب بيشتري دارد.
لذا در راستاي تحقق اين هدف، تصميم گرفتم كتاب بسيار خوب و كاربردي «تدبّر در قرآن» تأليف استاد ارجمند و دانشمند فرزانه جناب آقاي ولي اللّه نقي‌پورفر را با اجازه ايشان، خلاصه و ساده‌سازي نموده و با اعراب‌گذاري كامل آيات، روايات و كلمات عربي به علاقمندان و قرآن‌پژوهان خصوصا جوانان عزيز اهداء نمايم. اميدوارم اين قبيل تلاش‌هاي قرآني براي همه ما ذخيره جاودان باشد .
دكتر محمد بيستوني
بهمن ماه 1384 ـ محرم الحرام 1427
(8) مثال‌هايزيباي قرآني

تدبّر و اهميّت آن

«تدبّر» در لغت «ژرف انديشي و عاقبت انديشي» مي‌باشد . اين واژه چهار بار در قرآن به كار رفته است: در سه آيه: قرآن كريم مخاطبين خود را به تدبّر در اعماق و مقاصد پيام خويش دعوت نموده است، آهنگ و سياق اين آيات نوعي تـوبيـخ و اعتـراض را به همراه دارد:
«أَفَلَـمْ يَـدَّبَّـرُوا الْقَـوْلَ...» (1)؛ (پـس چـرا در ايـن سخــن «قرآن»، ژرف نينديشيد؟) .
«اَفَلا يَتَدَبَّروُنَ الْقُرآنَ أَم عَلي قُلُوبٍ أَقْفالُها» (2)؛ (پس چـرا در قـرآن ژرف نمي‌انديشند؟ مگر بر دل‌هايي قفل‌هاي آن چيــره گشتــه اســـت؟) .
«اَفَـلا يَتَـدَبَّـرُونَ الْقُـرْآنَ وَ لَـوْ كانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّهِ لَوَجَدُوا فيهِ اخْتِـلافا كَثيرا»(3)
(پـس چـرا در اين قــرآن ژرف نمي‌انديشند؟ و اگر از نزد غيرخدا مي‌بـود، در آن ناهمـاهنگـي و تضـاد بسيـاري مي‌يافتند) .
مخاطبين اين آيات كساني هستند كه به حقانيّت الهي اين كتاب به ديده ترديد نگريسته و يا منكرِ آن مي‌باشند و نيز كساني هستند كه به تقليد و بـدونِ معـرفـت، به آن ايمان آورده‌اند، و در حقانيتش انديشه نمي‌نمايند.
در آيه چهارم، محتواي پرخير و بركت قرآن را بيان مي‌كند تا به

1- 68 / مــؤمنـون .
2- 24 / محمّد .
3- 82 / نســـــاء .

واسطه تدبّر در آن، از بــركــات عظيــم آن بهــره‌منــد گــردنــد: «كِتابٌ اَنْزَلْناهُ اِلَيْكَ مُبارَكٌ لِيَـدَّبَّــروُا ايـاتِهِ وَ لِيَتَـــذَكَّــرَ اوُلُـــوا الاْلْبـابِ »(1)
با دقت و تأمل در اين آيات و سياق آن درمي‌يابيم كه: «الهي بودنِ قرآن» بدون «تدبّر در آن» معلوم نخواهد گشت، و نيز بدون «تدبّر در قرآن» نمي‌توان از ذخائر بيكران و پرخير و بركت كلام خدا بهره‌اي جست و هم‌چنين نمي‌توان از ظلمت شك و ترديد و حيرت و سرگرداني نفاق، خود را رهانيد و به ايماني راسخ و يقيني استوار، دست يافت. و نيز بدون «تدبّر در قرآن» عمق و مغز آيات را نمي‌توان دريافت و به حقايق شگفت‌انگيز و حيرت‌آورش پي‌برد ؛ آن كه در آيات به تدبّر مي‌نشيند، مي‌تواند با تمام وجود و با تمام مشاعرش، در جاي جاي قرآن، حضور خدا را حس كند و دل و جانش را از نور خدا سرشار نمايد (تعبير «لَوَجَدُوا» اين معني را به خوبي نشان مي‌دهد) .

كساني حقيقتا به اسلام و قرآن ايمان دارند كه، كتاب خدا را آن‌گونه كه شايسته است تــلاوت مي‌نمــايـنـد: «اَلَّذينَ اتَيْناهُمُ الْكِتابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ اوُلئِـكَ يُـؤْمِنُـونَ بِـــهِ... »(2)
بنابراين آن كه اين تلاوت راستين و پيروي از قرآن را نداشته باشد از ايمان تهي و در زمره سرمايه باختگان خواهد بود: «...وَ مَنْ يَكْفُرْ بِهِ
1- 29 / ص .
2- 121 / بقره .

فَاوُلئِكَ هُـمُ الْخـاسِرُونَ »(1)
با مقايسه اين آيه شريفه با آيه 29 سوره ص كه هدف از نزول و وسيله بهره‌مندي از قرآن را «تدبّر در آيات» معرفي مي‌نمايد ؛ درمي‌يابيم كه «تلاوت راستين»، «جريانِ تدبّر در آيات» مي‌باشد.

انس مستمر با قرآن و بهره‌گيري دائم از رهنمودهاي آن در همه حوزه‌هاي فكري و اجرايي زندگي فردي و اجتماعي، نيازمند طي مراحلي است كــه فهــرست‌وار بــه آن‌هــا اشــاره مي‌شود:

1 ـ شناخت شأن قرآن كريم و معصوم عليه‌السلام كـه خود، چند مرحله است:

- در عـالـم هستــي ؛
- در ميــان بشـر و شناخـت شـأن خـويش ؛
- در عـالـم آخــــرت .

2 ـ شنـــاخت مفــاهيــم انــس بـــا قـــــرآن .

3 ـ شنـاخـت زمـــان، مكــان و حـــالات منــاسب انس بـــا قــرآن .

4 ـ شنــاخـت كليـدهـــاي انــس بـــا قــــرآن.

5 ـ شنــاخــت اصــول اســاسـي و قــواعـد بـرداشـت از قـــــرآن.

6 ـ شنــاخــت شيــــوه بـــرداشـــت از قـــرآن.

7 ـ آمــوزش عملــي نحــوه به كارگيري آگــاهي‌هــاي مــذكـــور

1- 121 / بقره .

ضرورت انس با قرآن (11)

در بــرداشـــت از قـــــرآن.

طي اين مراحل براي هر قشر و صنفي و با هر توان ذهني، روحي و علمي ميسّر است و همگان، مكلف به طي اين مراحل هستند ؛ چرا كه همه مكلفان، اعم از جنّ و انس، مسلمان و غيرمسلمان و مجتهد و غير مجتهد، شـــديدا دعـوت به تدبّر در قرآن شده‌اند:

«اَفَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ...»، پس چرا در اين قرآن عميقانمي‌انديشند؟ (1)، اين شدّت دعوت، گاه به صورت تشويق اكيد، گاه به صورت توبيخ شديد «اَفَلَــمْ يَـدَّبَّـرُوا الْقَوْلَ»، (2) و گاه مانند آيــه زيــر، به صــورت توصيه مــلايـم و همــراه با مفــاهيــم گوناگون خصوصا مفهوم تدبّر، در قرآن مطـــــرح شــــده اســت:

توصيه: «كِتابٌاَنْزَلْناهُاِلَيْكَ مُبارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا اياتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ اوُلُوا الاْلْبابِ» ؛(3)

آن كتاب باعظمتي كه به سويت فرو فرستاديم بسيار پر خير و بركت است تا كه مردم در آياتش عميقا بينديشند و صاحبان عقل آزاد از بند شهوت، به آياتش متــذكّر شـوند .

اين اصرار در دعوت به انس با قرآن، از شدّت نيازي است كه انس و جن به هدايت تشريعي خداوند عالم دارند (4) ؛ چرا كه عقل و تجربه بشري ضعيف‌تراز آن‌است كه مستقلاً و بدون‌راهنمايي خالقش راه رشد و تعالي

1- 82 / نساء، 24 / محمّد.
2- 68 / مؤمنون .
3- تعبيرات ديگـــري مــانــد: أَفَلا تَتَفَكَّــرون، أَفَلا تَعْقِلُــون، أَفَلا تَتَذَكَّرون و بالاتــر از آن أَفَــلا تَتَّقُــون (كه بــالاتــر از فهــم، به عمل نظر دارد) مي‌باشد .
4- هدايت‌تشريعي،يعني‌هدايت‌ازطريق قانونگذاري براي همه‌حوزه‌هاي زندگي.
(12) مثال‌هاي زيباي قرآني
و كمال خويش را فهميده و بــدون دستگيــري پــروردگــارش اين راه را طــي كنـد و به سعـادت ابـدي خـويش دسـت يابد، زيرا:
ـ عجز انسان از درك ميزان وسعت، عمق و پيچيـدگـي وجـود خويش ؛
ـ عجز انسان از درك مجموعه روابط خويش با عالم خويشتن، با عالم طبيعــت و عــالـم آخرت ؛
ـ عجـــز انســـــان از درك ضـــوابــط بـــــر ايـــــن روابـــــط ؛
ـ درك خطــاهــاي مستمــر عقــل و تجـربه در بسيــاري از امــور كلي و جزئي زندگي بشر ؛
ـ تجربه هول‌انگيز هلاكت اقوام بريده از هدايت الهي در طول تاريخ و...؛
از جمله دلايل ضرورت نياز به هدايت الهي و بالطبع ضرورت انس با قرآن كريم است: راه شناخت خدايي بودن قرآن از طريق تدبّر در قرآن كه در آيه تــدبّـر به آن گـوشـزد شده است، ميسّــر است .
«اَفَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّهِلَوَجَدُوا فيهِ اخْتِلافا كَثيرا»(1)، پس چرا عميقا در اين قرآن نمي‌انديشند؟ و اگر از نزد غير خدا بود قطعا در آن ناهماهنگي و تضاد بسياري مي‌يافتند» .
از آن جا كه همه مردم دعوت به تدبّر شده‌اند، روشن مي‌شود كه درك اعجاز و خدايي بودن قرآن، به طور مستقيم براي همگان، ميسر است، چرا كه وسيلــه عمــده تــدبّــر در قــرآن، عقل الهي است كه به همه مردم مكلّــف ـ ولو با مراتب درجه تعقل ـ اعطــاء شـــده اســت.
1- 82 / نساء .
ضرورت انس با قرآن (13)
وجود عقل، عاملي است كه مردم مي‌توانند مستقيما اعجاز را درك كنند. حال اين درك يا با تعقل مستقيم حاصل مي‌شود كه شأن اولواالالباب است و يا با تعقل غيرمستقيم حاصل مي‌شود كه آن، درك عموم مردم است كه با ارشاد و توضيح اولواالالباب، خود در حدّ فهم و ادراك خويش، به اعجاز قرآن پي مي‌برند و اين‌گونه نيست كه مردم صرفا به تعبّد و تقليد از أولواالالباب به خدايي بودن قرآن ايمان بيــاورند.
هرچه سلامت فكري و روحي مردم بيشتر شود، توان بيشتري براي فهم

مستقيم اعجاز قرآن، برايشان ميسر مي‌شود و اين همان نكته‌اي است كه با كنار هــم قـــرار دادن دو آيــه تــدبّــر، حــاصـل مي‌شـــود:

ـ «اَفَـلا يَتَـدَبَّـرُونَ الْقُـرْانَ؟ وَ لَوْ كانَ مِنْ عِنْدِ غَيْـرِ اللّهِ لَـوَجَـدُوا فيـهِ اخْتِـلافـا كَثيـرا»(1)

ـ «اَفَلا يَتَدَبَّروُنَ الْقُرْآنَ؟ اَمْ عَلي قُلُوبٍ اَقْفالُها»(2) ؛ پس چرا عميقا در اين قــرآن نمي‌انـديشند؟ مگـر بر دل‌هـا، قفـل‌هاي قلوب زده شده است؟!

نكتـــه بسيـــار مهــم ديگـر آن كـه، آيـه اخيـر نشـان مي‌دهـد كـه:

ـ تـدبّر در قرآن، عمدتا امري است قلبي نـه صــرفا ذهنـي و فكــري ؛

ـ عــواملــي قفـل دل‌هـا بـوده و مـانـع تدبّر مي‌شوند ؛

ـ اين قفل‌ها كليدهايي دارند كه بايد آن را تحصيل كرد ؛

ـ كليــدهــاي اساسي تــدبّر، عمــدتا روحــي و عملــي (قلبــي) هستند نـه فنّي و تخصّصي.

1- 82 / نسـاء .

2- 24 / محمّـــد .

(14) مثال‌هاي زيباي قرآني

پس امكان تدبّر و امكان درك اعجاز بــراي همگــان وجود دارد. عمده آن است كه طريق انس با قرآن و تدبّر در آن را به تناسب تــوان ذهني و تخصصي افراد، به آنان آموزش دهيم تا هر كه فراخــور حال خويش و با روشي صحيــح از ذخــايــر بيكــران قــرآن، مستمــرا بهـره‌منـد شود.

به كــارگيــري روش صحيــح، از طريق طــي مراحل هفتگانه‌اي كه گـذشـت، امكـان‌پـذير است.

مفـاهيـم انـس بـا قـرآن

نخستين قدم براي انس با قرآن، شناخت مفاهيمي است كه نحوه ورود به قرآن را به ما نشان مي‌دهند. اين مفاهيم را خود قرآن به ما معرّفي مي‌كنـد، همچنان كه شـأن خـويـش و مفسّرين را خود به ما معرّفي نمود.
ايـن مفاهيم در هفت عنوان اساسي، آمده‌است:
1 ـ قـرائت ؛
2 ـ تلاوت ؛
3 ـ تـرتيل ؛
4 ـ تــدبّر ؛
5 ـ استمــاع و انصــات ؛
6 ـ تفسير ؛
7 ـ تـأويل ؛
پنج عنوان اول، براي متعلّم قرآن و عنوان ششم و هفتم براي معلّم قـرآن است كه از مـرحلـه تعلّم قـرآن، به مرحله تعليم قرآن رسيده است.
«قرائت»، «ترتيل» و «تأويل»، مفاهيمي منحصر به فرد در قرآن
ضرورت انس با قرآن (15)
مي‌باشند و چهار مفهوم اساسي ديگر: «تلاوت»، «تدبّر»، «استماع و انصات» و «تفسير»، هر يك مفاهيم مشابهي را در زير مجموعه خود دارند كه به نحــو زيـر مرتّب مي‌شوند:
1 ـ مفــاهيمي براي متعلّـم قـــرآن
1/1ـ قـــرائـت ؛
2/1 ـ تــــلاوت: درس، تمسيـــــــك، استمســــــاك ؛
3/1 ـ تــرتيـل ؛
4/1 ـ تدبّر: تفكّــر، عقــل، فقــه، تفقّه، فهــم، عبــرت، سير و نظر، سياحت، علم، ذكر، ذكـري، تذكّر ؛
5/1 ـ استماع و انصات: وَعْي .
2 ـ مفــاهيـم جهــت معلّـم‌قــرآن
1/2 ـ تفسير: تبيين، تفصيل، تصريف، تيسير، تعليم، تذكير؛
2/2 ـ تــأويـل .
از ميان اين مفاهيم، شاخص‌ترين مفهوم، «تدبّر» است كه همه مفاهيم را به نحــوي گــرد خـويش، جمـع مي‌كند و خود، محور مفاهيم انس با قــرآن مي‌شـــود.
اينك با مفاهيمي كه به متعلّم قرآن بستگي دارد مي‌پردازيم:

قـــــرائـــت

«قرائت» در لغت به معني جمع كردن و به هم پيوستن است و مقصود از آن در سخن، جمع و پيوستن حروف و كلمات مي‌باشد كه با به هم پيوستن حروف، كلمات با معني و با پيوستن كلمات و حروف با هم، جمله‌هاي مفيـد، ساخته مي‌شود.
«قرائت» در اصطلاح علم قرائت و در اصطلاح قاريان قرآن، تلفّظ
(16) مثال‌هاي زيباي قرآني
كلمات قرآن است به كيفيتي كه قاريان معتبر، ادا نموده‌اند. اما در فرهنگ قرآن و حديث، «قرائت»، خواندن و مطالعه كردن مي‌باشد در حدّي كه قاري به معني كلمات و جملات در سطح عرفي، آگاه باشد و به صرف تلفّظ حروف و كلمات، «قرائت» اطلاق نمي‌شود. تـدبّـر در آيـات و روايـات معصـومـين عليهم‌السلام مطلـب فـوق را بـه روشنـي نشـان مي‌دهـد:
1 ـ قـــــرآن
«اِقْـرَأْ كِتـابَـكَ كَفي بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسيبا(1) ؛...».
«فَـاسْئَلِ الَّذينَ يَقْـرَؤُونَ الْكِتـابَ مِـنْ قَبْلِـكَ(2) ؛...».
«...وَ قُرْانا فَرَقْناهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَي النّاسِ عَلي مُكْثٍ(3) ؛...».
«وَ اِذا قُـرِءَ الْقُـرْآنُ فَـاسْتَمِعـُوا لَـهُ وَ اَنْصِتُـوا لَعَلَّكُـمْ تُـرْحَمُونَ(4) ؛...».
2 ـ احـــاديــث
امــام صـــادق عليه‌السلام مي‌فـرمـايـد:
«مَنْ قَرَأ الْقُرآنَ فَهُوَ غَنِيٌّ وَ لا فَقْرَ بَعْدَهُ وَ اِلاّ ما بِهِ غِنيً» ؛ هر كه قرآن بخواند پس او بي‌نياز است در حالي كه بعد از آن هيچ فقري (برايش) نخواهد بود، والاّ هيــچ غنـايي (بــرايش) وجــود نـدارد.
پيامبر گرامي اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌فرمايد:
1- 14 / اســراء .
2- 94 / يـونـس .
3- 106 / اسراء .
4- 204 / اعراف .
قرائت (17)
«مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ قَبْلَ أَنْ يَحْتَلِمَ فَقَدْ أُوتِيَ الْحُكَمْ صَبِيّا» (1)؛ هر كه قرآن بخواند قبل از اين كه به سن بلوغ رسد پس بي‌شك به او در حال كودكي، حكمت داده شــده اسـت.
«اِذا أَحَبَّ اَحَدُكُمْ أَنْ يُحَدِّثَ رَبَّهُ فَلْيَقْرَأِ الْقُرْآنَ» (2) ؛ هرگاه يكي از شما دوســت داشت كه بـا پـروردگــارش سخـن گويد پس بـايد قرآن بخواند.

«اِنّي لاَعْجَبُ كَيْفَ لا أشيبُ اِذا قَرَأتُ الْقُرْانَ» (3) ؛ من در شگفتم، چگونه پيـر نمي‌شـــوم (از شـدّت هول و هراس) وقتي كه قرآن مي‌خوانم.
«أَنْتَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ، ما نَهاكَ، فَاِذا لَمْ يَنْهَكَ فَلَسْتَ تَقْرَؤُهُ» (4) ؛ تو مادامي قرآن مي‌خواني كه تو را نهي كند، پس هرگاه تو را نهي ننمود بدان كه آن را نمـي‌خـــوانـي.

آيه اوّل: حسابگري، فرع علم به كتاب است و علم به كتاب، از «قرائت» حاصــل مي‌شود.
آيه دوّم: سؤال از قاريان كتاب در صورتي است كه آنان علم به كتاب داشته باشند و الاّ عملي لغو خواهد بود. بنابراين، «قرائت» (خواندن) نظر به معاني نيز دارد نـه تلفّظ صرف.
آيه سوّم: يكي از علل تدريجي بودن نزول آيات، قرائت با تأنّي براي مــردم مي‌بــاشــد تا آنــان كه به تــدريج پيــام قــرآن را درك كنند و درغيراين صورت، «قرائت» به معني تلفظ، نيازي به‌تدريج در نزول ندارد .
1- كنزالعمال، حديث 2452 .
2- همــــان، حـــديــث 22570 .
3- بحار، ج 16، ص 258 .
4- ميزان الحكمه، حديث 16252 .
(18) مثال‌هاي زيباي قرآني
آيه چهارم: كسب رحمت الهي بر اثر «استماع و انصــات»، فرع بر درك معاني قرآن براي مستمع و قاري قرآن است.

در اين احــاديث، غنــاي معنــوي، كســب حكمــت الهـي، تكلّم با خداوند، حصول پيروي و مخاطب نهي قرآن واقــع شــدن، همــه از «قرائت» به دست مي‌آيد و از تلفـظ بــدون درك معــاني، حصول آن مقــاصــد امكــان نـدارد.
احاديث فراوان راجع به ثواب قرائت سوره‌ها، احاديث تعيين درجات بهشت با ميزان قرائت قرآن و احاديث ديگر، همه به درك معاني قرآن و بالاتر، عمل به قرآن نظر دارند. علاوه بر موارد فوق، آيات فراواني كه دستــور به تدبّر، تفكّر، تعقّل، فقه و فهم آيات و... مي‌دهند به همراه احاديثي كه پاداش اعمال را منوط به ميزان معرفت، عمل و تعقّل آن مي‌كنند، اين مفهوم تأكيد بر «قرائت» (مطالعه در حدّ درك معاني تحت‌اللفظي آيات) را دارد.
پس از توضيحات فوق، روشن مي‌شود كه دستور قرائت قرآن، براي مؤمنان در سوره مزّمّل به معني خواندن آيات در حدّ درك ظاهري از قرآن (در حدّ درك عرف عرب زبان) است و تلفّظ آيات، مقدمه «قرائت» است، نه به معني قرائت است. همان‌گونه كه نگاه به قرآن، همراه داشتن قرآن و از رو خواندن قرآن و... عبادت به‌حساب‌مي‌آيدوثواب‌اخروي دارد؛ تلفظ آيات نيزداراي ثواب و اجر معنوي‌است.
تحليل احاديث (19)

در آيه قرائت، مؤمنان موظّفند به قدر آنچه ميسّر است قرآن بخوانند: «...فَاقْرَؤُا مـا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ»(1) اين «مقدار ميسّر» هم نظر به كميّت، كيفيــت و زمــان آيـات دارد.
در احاديث، حداقل قرآن براي مؤمنان در يك شبانه روز ده آيه است: «مَنْ قَرَأَ عَشَرَ آياتٍ في لَيْلَةٍ لَمْ يَكْتَبْ مِنَ الْغافِلينَ» (2)، نشان مي‌دهد كه ده آيه در هر شب، حداقل مقدار قرائت است و كمتر از آن از وجود مؤمن غفلت نمي‌كند. حداقل كيفيت ميسور در قرائت از نظر علمي، درك تحت‌اللفظي معاني آيات است و مرتبه اوّل درك معاني قرآن مي‌باشد و از نظر روحي اقل مراتب خشوع قلب و صفاي باطن در پي دارد. در تفسير آيه قرائت، از امام رضا عليه‌السلام وارد شده است: «ما تَيَسَّرَ لَكُمْ مِنْ خُشُوعِ الْقَلْبِ وَ صَفاءِ السِّرِّ» (3)، مقصود از «ما تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ»، آنچه كه از خشـوع قلـب و صفـاي بـاطـن براي شما ميسّر است مي‌باشد.
حداكثر مقدار قرائت در احاديث، در ايّام معمول، ختم قرآن در يك ماه است كه كمتر از يك ماه مطلوب نيست، (4) ليكن اين امر استثنائا در ماه مبارك رمضان به تقليل يك ختم در سه روز اجازه داده شــده اسـت. (5)
در روايــات اهـل سنّـت به نقـل از پيـامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آمده است: «لا يَفْقَهُ مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ في اَقَلٍّ مِـنْ ثَـلاثٍ» (6)، هيــچ فهمــي نخـواهد

1- 20 / مُزّمّل .
2- وسـائـل الشيعـه، ج 4، كِتـابُ فَضْـلِ‌الْقُـرْآنِ، بـاب 17، حديث 2 .
3- تفسيــر مجمـــع البيـــان، ذيـــل آيـــه 30 ســوره مـــزمّـــل .
4- وسائل الشيعه، ج 4، كتاب فضل قرائت القرآن، باب 27، حديث1.
5- همان، حديث 3 .
6- كنزالعمال، حديث 2828 .

داشت كسي كه قرآن را در كمتر از سـه روز بخواند.
رعــايــت مخــارج حروف و قواعد زيباخواني (تجويد قرآن)، چرخاندن صوت در گلو و قرائت توأم با حزن، از جملــه نكــات ديگــر در حـــوزه كيفيّـــت قــرائــت اســت.
در رواياتي به اين معنا اشاره شده است پيامبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌فرمايد: «تَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ بِعَـرَبِيَّتِه وَ اِيّاكُـمْ وَالنَّبْــزَ فيــهِ (يعنــي الهَمْزَةَ)» (1) ؛ قــرآن را با تلفظ عــربي آن فــراگيـريـد و مـراقـب تلفـظ همــزه بـاشـد.
«زَيِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْواتِكُمْ» (2)؛ قرآن را با صوت خويش زينت بخشيد.

ازامام‌صادق علیه‌السلام
آمده‌است:«اِنَ‌الْقُرْآنَ‌نَزَلَ‌بِالْحُزْنِ‌فَاقْرَؤُهُ‌بِالْحُزْنِ»(3)؛ بي‌شك قرآن با حزن نازل شده است پس آن را با صداي حزين بخوانيـــد.
همچنيـــن از امــام صادق عليه‌السلام روايت شده است:
«اِنَّ اللّهَ ـ عَزَّ وَ جَلَّ ـ اَوْحي اِلي مُوسَي بْنَ عِمْرانَ عليه‌السلام : اِذا وَقَفْتَ بَيْنَ يَدَيَّ فَقِفْ مَوْقِفَ الذَّليلِ الْفَقيرِ، وَ اِذا قَرَأْتَ التَّوْراةَ فَاَسْمعينها بِصَوْتٍ حَزينٍ» (4) خداوند ـ عزّ و جلّ ـ به حضرت موسي بن عمران عليه‌السلام وحيً فرمود كه هرگاه در برابرم ايستادي، همچون عبد ذليل فقير بايست و هرگاه كه تورات را مي‌خواني پس با صوتي حزين، تورات را به سمع من برسان».
بـــراي دست يـافتن به زيبـــايي صـــوت و قـــرائـــت مطلـــوب، عـــوامـــل زيـــر مـــــؤثـــــر اســـت:
1- معاني‌الاخبار، ص 345 .
2- بحار، ج 92، ص 90 .
3- وســـائل الشيعـه، ج 4، كتابُ فَضْلِ الْقُرآن، باب 22، حديث 1 .
4- همـــــان، حـــــديـث 2 .
مقدار و نحوه قرائت قرآن (21)
1 ـ رعـــايت مخـــارج حــــروف ؛
2 ـ رعـــايت قـــواعد تجـــــويـد ؛
3 ـ حنجـــــــره منـــــــــاسب ؛
4 ـ ايمـــــــــان و تقـــــــــوا .
مورد اوّل و دوم، شرط علمي ـ عملي زيبايي صوت است كه با تمرين فراوان حاصل مي‌شود. مـــورد ســـوّم مـــوهبتـــي وراثتي است كه مي‌توان آن را تا انـدازه‌اي بـا تمـــريـن به دســـت آورد.
عامل عمده، شرط چهارم است كه به ميزان ايمان و تقواي افراد بستگي دارد و هـــرچـــه ايمـــان و تقـــوا و خشيت الهـــي در فـــرد فزوني گيرد، صوت قـاري قرآن، دلنشين‌تر خواهد شد.
صوتي كه از روحي متّقي و خدا ترس و عاشق برمي‌خيزد، آن چنان نـافـذ و گيـــراست كـــه انسـان را مـــدهـــوش مي‌كنـد.
امام صادق عليه‌السلام مي‌فرمايند: «كانَ عَلِيُ‌بْنُ الْحُسَيْنِ عليه‌السلام أَحْسَنُ النّاسِ صَوْتا بِالْقُرْآنِ، وَ كانَ السَّقّاؤُونَ يَمُرُّونَ، فَيَقِفُونَ بِبابِهِ، يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ» (1) ؛ امام سجّاد عليه‌السلام بهترين مردم در تلاوت (زيباي) قرآن بود. چـــون سقّـــايـــان درگـــذر بـــودنـــد و به درب خانه آن حضرت مي‌رسيدند، (بـدون تـوجـه به سنگينـي بـــار خود) ايستاده و به صورت قـــرآن ايشـــان گـــــوش مي‌دادنـد.
در حـــــديــث ديگـــــر آمــده اســـت: «سُئِلَ النَّبِيُّ صلي‌الله‌عليه‌وآله : أيُّ

النّاسِ أحْسنُ صَوْتا بِالْقُرْآنِ؟ قالَ صلي‌الله‌عليه‌وآله : مَنْ اِذا سَمِعْتَ قِراءَتَهُ رَأَيْتَ أَنَّهُ يَخْشَي اللّهَ» (2) از پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله سـؤال شـد: چه كسي از مـردم، قـرآن را زيباتر مي‌خواند؟ فـرمـودنـد: آن كس كـه چـون قـرائتش را بشنوي، ببيني كـه از عظمت مقـام الهـي در خوف و هراس به سربرد.

1- وسـائـل الشيعـه، ج 4، بـاب 24، حـديـث 4 .

2- بِحـار، ج 92، ص 195، و كَنْـزُالعُمّـال، حديث 41430 .

(22) مثال‌هاي زيباي قرآني

«جَهْر و اِخْفات» نكته ديگري است كه در قرائت و متناسب با حال و هواي آن بايد از سوي قاري مراعات شود ؛ گاهي بايد قرآن را با زمزمه بخواند كه در اين حال نبايد به جهر در قرائت بپردازد و گاهي نياز به جهر در قرائت است كه در اين حال نبايد قرآن را زمزمه كند و گاه نياز به استماع قرآن دارد كه در اين حال، بـرخـورد احسـن، استمـاع قـرآن مي‌باشد نه قرائت آن، ليكن به هـر حـال هـر مـؤمنـي در شبانـه‌روز، يـك بار بـايد قرآن را قرائت كند. (1)

همـان‌گـونـه كه در روايات آمده، ريا و نفاق، آفتي است كه قاري خـوش صـدا را تهـديـد مـي‌كنـد.

پيامبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌فرمايد: «اَكْثَرُ مُنافِقي أُمَّتي قُرّاؤُها» ؛ اكثريّت منافقين امّت من از قاريان مي‌باشند!

اگر قرائت قرآن از تدبّر و خشيّت الهي و انقلاب روحي تهي شد، كم‌كم اين وسيله تحول روحيه، خود اصالت پيدا كرده و محور مي‌شود و معيار ارزش قرار مي‌گيرد. از اين به بعد به موازات مقبوليت و مورد توجه واقع شدن نزد مردم، صوت زيبا وسيله خودنمايي و غرور مي‌گردد و به صورت پلي براي رسيدن هر چه بيشتر به اميال نفساني و حبّ دنيا درمي‌آيد. دنياطلبي در باطن و صلاح و مقبوليّت ظاهري، تعارضي را در وجود قاري پديد مي‌آورد كه سرانجام به نفاق مستمر مي‌انجامد و ايـن ورطه‌اي اسـت كـه قـاريـان فراواني را در كام خويش فروبلعيده‌است.

اين از شگردهاي مستمر و پنهان شيطان است كه هر عبادت برجسته را اگر نتواند از انسان سلب كند از حقيقتش تهي ساخته و صورت ظاهري

1- از آيـه «فَـاقْـرَؤُوا مـا تَيَسَّـرَ مِنَ الْقُرْآنِ» و روايات كه قبلاً گذشت، حداقل يك بار قرائت نيز استفـاده مي‌شـود .

مقدار و نحوه قرائت قرآن (23)

عبادت را معيار ارزش معرفي كـرده و انسـان را مغـرور به ظـاهـر عبـــادت مـي‌كنـــد.

بـراي مصـون مـانـدن از ريـا و شكل‌گيري نفاق در سوره مزّمّل بر حفظ دو رابطه با «خدا و خلق خدا» از طريق نماز، استغفار، زكات و

انفـاق تـأكيد شـــده است:
«فَـاقْـرَؤُا مـا تَيَسَّـرَ مِـنَ الْقُـرْاآنِ... فَاقْرَؤُا مـا تَيَسَّـرَ مِنْـهُ وَ اَقيمُوا الصَّلاةَ وَ اتُوا الزَّكوةَ وَ اَقْرِضُوا اللّهَ قَرْضا حَسَنا وَ مـا تُقَدِّمُوا لاِنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدوُهُ عِنْدَ اللّهِ هُوَ خَيْرا وَ اَعْظَمَ اَجْرا وَ اسْتَغْفِروُا اللّهَ اِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَحيمٌ»(1) ؛... .

تـــــلاوت

«تـلاوت» در لغت پيـروي كـردن است، به نحوي كه بين تابع و متبوع چيزي جز تبعيّت نباشد. حال اگر متابعت، امري مادي باشد مصـدرش «تُلُـوّ و تِلـو» خـواهـد بود و اگر متابعت به واسطه «قرائت» يا «تدبّر در معني» باشد مصدرش تلاوت خواهد بود. از نظر قرآن كريم و احـاديث نيـز، تلاوت قرائتي است كه به عمل منجر شود.
در حـــديثـــي پيـامبـر صلي‌الله‌عليه‌وآله : «يَتْلُـونَـهُ حَـــقَّ تِـــلاوَتِـــهِ» را، «يَتَّبِعُـونَـهُ حَقَّ اِتِّبـــاعِـــهِ»، تفسيـر كرده‌اند. (2)
در سوره بقره اين معني آمده است: «اَتَأْمُرُونَ النّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَ اَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتابَ اَفَلا تَعْقِلُونَ»(3) ؛ آيا مردم را به نيكي فرمان
1- 20 / مُزّمّل .
2- الدّرّ المنثور، ج 1، ص 111.
3- 44 / بقره .

مي‌دهيد و خود را فراموش مي‌كنيد، حال آن كه شما كتاب را تلاوت مي‌كنيد! پس چرا تعقّل نمي‌كنيـد (و هواي نفستان را مهـــار نمي‌زنيـــد).
توبيخ تلاوت كنندگان، نشانگر عدم جدايي تلاوت قرآن از حوزه عمل است. نظير اين آيه، حديثي است كه مي‌گويد: «رُبَّ تالِ الْقُرْآنِ وَ الْقُرآنُ يَلْعَنُهُ» (1) ؛ چه بسيـار تـلاوت‌كنندگاني كه قـرآن آنـان را لعنت مي‌كند.
اين حديث، وضعيت كساني را كه برخلاف ادعاي تلاوت قرآن، فاقد عمل بودند و بـرخـلاف قـرآن رفتـار كـرده‌انـد، روشـن مي‌كنـد.
آيه 121 سوره بقـره، «تـلاوت بـه حـق» را شرط اساسي ايمان به قـرآن خـوانـده است و به خـوب فهميـدن پيـام قـرآن و درست عمل كردن بـه آن نظـر دارد.
خوب فهميدن پيام قرآن، قرائتي است در حدّ تدبّر و درست عمل كردن، تبعيّتـي اسـت در حـدّ پيـروان پيامبران. در قرآن كريم مي‌خوانيم:
«كِتابٌ اَنْزَلْناهُ اِلَيْكَ مُبارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا اياتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ اوُلُوا الاْلْبابِ»(2).
«وَ كَاَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثيرٌ فَما وَهَنُوا لِماآ اَصابَهُمْ في سَبيلِ اللّهِ وَ ما ضَعُفُوا وَ مَا اسْتَكانُوا وَ اللّهُ يُحِبُّ الصّابِرينَ»(3) ؛ و چه بسيار از پيامبراني كه در كنار آنان، جنگاوران خدايي مسلك فراواني جنگيدند و هرگز بدانچه در راه خدا به آنان رسيد، سستي به خود راه نـدادنـد و هـرگـز از خويش ضعف و ذلت نشان ندادند و خدا صابران
1- بحار، ج 92، ص 184 .
2- 29 / ص .

3- 146 / آل‌عمران .

تلاوت (25)

را دوســـت دارد.

امام صادق عليه‌السلام در تفسيــر «تــلاوت به حق» را تدبّر در قرآن دانسته و مي‌فــرمــايــد: «يَتْلُــونـه حَـقَّ تِـلاوَتِهِ...، اِنَّمـا هُـوَ تَدَبُّرُ آياتِهِ...» . (1)

و تبعيّــت در حـــــد پيـــروان انبيــاء، تفسيــري است كـه در قـرآن آمــــــده اســـت:

«... مِــنْ اَهْــلِ الْكِتــابِ اُمَّــةٌ قــائِمَــةٌ يَتْلُونَ اياتِ اللّهِ اناءَ اللَّيْلِ وَ هُمْ يَسْجُدُونَ» (2).

از مفاهيم مشــابه «تــلاوت»، مفهوم «درس»، «تمسيك»، و «استمساك» است:

«درس قرآن» به معني «مرور مكرّر قرآن، رجوع مكرّر به قرآن» است كه يكي نظر به انس عميق با قرآن و ديگري نظر به الگو قراردادن قرآن در صحنــه عمــل و اجـرا دارد.
«درس قرآن» ميثاقي است در برابر كتاب آسماني كه از امت هر پيامبري گرفته شده است: «...اَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ ميثاقُ الْكِتابِ اَنْ لا يَقُولُوا عَلَي اللّهِ اِلاَّ الْحَقَّ وَ دَرَسُوا ما فيهِ...»(3)؛ آيا ميثاق بر ايشان اخذ نشده است كه جز حق را به خداوند (كتاب خدا) نسبت ندهند و آنچه كه در كتاب خداست مكرّر كرده و به آن رجوع كنند. هر مسلماني موظّف است كه
1- ميزانُالْحِكْمَةِ، ج 8، ص 84 .
2- 113 / آل‌عمران .
3- 169 / اعراف .
(26) مثال‌هاي زيباي قرآني
آن‌قدر به امر قرائت قرآن اهتمام ورزد كه گويي آن را مندرس و كهنه كرده است! و آن‌قدر به قرآن به عنوان مرجع حلّ مشكلات و نابسامانيها و ارائه راه سعادت، رجوع كند كه گويي قرآن را پير و فرتوت كرده است و هرگز قرآن از كثرت رجوع كهنه نمي‌شود و از كثرت مرور عجــايبش پاياني نمي‌پذيرد: «و لا تَخْلُقُهُ كَثْرَةُ الرَدِّ...» (1) ؛ و هرگز كثرت رجوع، قرآن را كهنه و پوسيده نمي‌كند.
«لا تَفْني عَجائِبُهُ وَ لا تَنْقَضي غَرائِبُهُ...» (2)؛ هرگز شگفتي‌هاي قرآن تمام نمي‌شود و هرگز امور اسرار آميزش پايان نمي‌پذيرد.
«درس قــرآن» سنّتي است كه معلّمــان قــرآن بدان متّصفند. از اين رو سـزاوار آنند كه در سلــك علمــاي ربّاني قـرار گيرند:
«...وَ لكِـــنْ كُــونُــوا رَبّانِيّيـنَ بِمـا كُنْتُــمْ تُعَلِّمُـــونَ الْكِتـابَ وَ بِمـا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ»(3) ؛ وليكن وجــودهايي ربّاني باشيد به واسطه آن كــه كتاب خــدا را پيــوسته تعليــم مي‌دهيد و به‌واسطه آن كه پيـوسته درس قرآن مي‌خوانيد.

2 ـ تمسيـــك و استمســـاك

«تمسيك» و «استمساك»، با لغت «امسكَ» قريب‌المعناست، جز آن كه «أمسك» أخذ شديد و محكم را گويند و «تمسيك» مبالغه و كثرت «امساك» است و «استمساك» نيزنظر به‌طلب «امســاك» و مبــالغــه در «امســاك»

1- نهج البلاغه، خطبه 156 .
2- همان، خطبه 18 .
3- 79 / آل عمـــــــــران .

تلاوت (27)

دارد كه به پيامبـر صلي‌اللّه‌عليه‌وآله دستــور امســاك شــديــد به وحــي شـده است :

«تمسيــك بــه قــرآن» وصفــي است كه قــرآن كريم براي مصلحان الهي بــرگــزيــده اســت: «فَـاسْتَمْسِــكْ بِـالَّــذي اُوحِــيَ اِلَيْـــكَ اِنَّـــكَ عَلي صِراطٍ مُسْتَقيمٍ»(1)

«تمسيك به قرآن» نظر به درك عميق و يقيني پيام قرآن و عزم قاطع براي عمل به پيام و دستور قرآن است كه به مرتبه بالايي از تدبّر و عمل نظر دارد. يقين به حقّانيّت تامّه قرآن و عزم قاطع بر عمل، شرط اساسي اصلاح در جامعه است. در اين راه ملامت ملامتگران خللي در عزم راسخ مصلحــان پــديــد نمــي‌آورد و جـــوّ اجتمـــاعـــي غلـــط و آلـــوده، آنان را از ادامه راه بازنمي‌دارد:

«اَلَّذينَ يُبَلِّغُونَ رِسالاتِ اللّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَ لا يَخْشَوْنَ اَحَدًا اِلاَّاللّهَ وَ كَفي بِاللّهِ حَسيبا»(2) جهت تبيين رسالت سنگين مصلحان الهي، قرآن كريم در ادامه آيه اشاره به حادثه‌اي هول‌انگيز از تاريخ بني‌اسرائيل فرموده و به ما هشدار مي‌دهد:

«وَ اِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَاَنَّهُ ظُلَّةٌ وَ ظَنُّوا اَنَّهُ واقِعٌ بِهِمْ خُذوُا ما اتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا ما فيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»(3) ؛ و ياد آوريد زماني را كه كوه را بر سر آنان (بني‌اسرائيل) همچون سايباني بركشيديم و گمان بردند كه قطعا كوه بر ايشان فرود آينده است و آنان را راه گريزي نيست.

1- 43 / زخــرف .
2- 39 / احزاب .
3- 171 / اعراف .

(28) مثال‌هاي زيباي قرآني

(در يك چنين صحنه هول و هراس، از آنان پيمان گرفتيم) آنچه را كه به شما داديم با قوّت به دست گيريد و محتوياتش را يادآوري كنيد شايد كه

تقــوا پيشه كنيد».
ماجرا از آن جا آغاز شد كه خداوند در طور سينا، تورات را به عنوان كتاب قانون زندگي بني‌اسرائيل بر حضرت موسي عليه‌السلام نازل كرد، ليكن بني‌اسرائيل از باب بي‌اعتنايي، راحت‌طلبي و عناد و سركشي، از اطاعت و التزام به فرامين تورات سرباز زدند و شانه خالي كردند. در اين جا بود كه براي تنبيه بني‌اسرائيل دنياطلب، كوه با غرش وحشتناكي از جا كنده شده بر سر آنان قرار گرفت و نفس از همه بريد و تمام اعتراض‌هاي بني‌اسرائيل را به سكوتي مرگبار بدل كرد. در اين صحنه است كه فرمان مي‌رسد كه شما بايد جهت عمل به دين خدا تعهّد بسپاريد و به محتويات كتابش عمل كنيد. گرفتن چنين تعهّدي در چنين شرايط به اين معناست كه در صــورت عــدم پـذيـرش تعهّـد، كــوه را بر سـرتـان خـواهـم كوبيد !
ديدن معجزات الهي در صحنه‌هاي سرنوشت ساز، حجّت را بر بني‌اسرائيل تمــام كــرده، راهــي جــز ادامــه رســالت الهي ندارند و الاّ عذاب خواهند شد:
«سَلْ بَنياِسْــرائيــلَ كَمْ اتَيْناهُمْ مِنْ ايَةٍ بَيِّنَةٍ وَ مَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّهِ مِنْ بَعْدِ ما جــاءَتْــهُ فَــاِنَّ اللّهَ شَديدُ الْعِقابِ»(1) .
معني ديگر قرارگرفتن كوه بر سرشان، گوشزد كردن مسؤوليت
1- 211 / بقره .
تلاوت (29)
سنگين هر مسلمان در برابر كتاب آسماني است و اين كه نعمت عظيم پيروزي انقلاب، نابودي طاغوت، فرعون زمانه شكر مناسبش، به عهده گرفتن مسؤوليت عظيم قرآني و در استمرار بخشيدن به انقلاب اسلامي مي‌باشد و در غير اين صورت بـايــد، منتظــر عــذاب خــدا بـاشيم كه همچــون كـوه بر سرمان كـوفته شود !
وقتي كوتاهي در برابر فرامين تورات، چنين پاسخي را از جانب خداي واحد قهّار داشته باشد، كوتاهي در برابر قرآن كريم، كتاب جامع و مهيمن الهــي، چگـونه پاسخي خـواهد داشت؟!
تدبّر در دو آيه فوق، نشان مي‌دهد كه فقره «خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا ما فيهِ» تفسير «يُمَسِّكونَ بِالْكِتاب» است. اخذ با قوّت قرآن، معني مطــابقــي «تمسّك به قرآن» و ذكر محتويات قرآن، لازمه استمرار «تمسّك به قرآن» مي‌باشد.
از امام باقر عليه‌السلام سؤال شد: «في قَوْلِه تَعالي: خُذُوا ما آتَيْناكُمْ بِقُوَّةٍ، أَقُوَةٌ مِنَ الاَبْدانِ أَمْ قُوَّةٌ فِي الْقُلُوبِ؟ قالَ: فيهِما جَميعا» مقصود از «قوّه» در اين آيه قوّت جسمــي است يا قــوّت قلبــي؟ حضرت فرمود: مقصود خــداونـد هر دو قوّه است.

«اَلرَّتْل» ريشه تَرْتيل به معني جمع شدن و هماهنگي و نظام يافتن زيباي چيزي بر طريقي مستقيم است. از اين رو، به شخصي كه دندانهايش از هماهنگي و تركيب و نظام سـالم و زيبــايي برخوردار باشند مي‌گويند: رَجُلٌ رَتَّــلُ الأسْنــان .
(30) مثال‌هاي زيباي قرآني
اين معني باب مجرّد را اگر به باب تفعيل بريم، معني «تَرْتيل» كه «جمع كردن و هماهنگي‌ونظام‌بخشي زيباي چيزي برطريقي‌مستقيم»است، به‌دست خواهد آمد.
«طريق مستقيم» نسبت به هر چيزي، معنايي متناسب با آن را خواهد داشت. همان‌گونه كه دندان‌ها با نظمي خاصّ و براساس بنيادي محكم و صحيح، به منظور خرد كردن و هضم مناسب غذا چيده شده است و ترتيب دندان‌ها با توجّه به اين هدف خاصّ، شكل گرفته است، آيات قرآن نيز از نظم و چينش خاصّي برخوردار است كه باهدف درمان فكر و روح بشر، و هدايت و ارشاد آنها به قلّه‌هاي كمال انسانيّت، هماهنگ شده است. با اين توضيح، ترتيل قرآن «نظم و چينش زيباي آيات، هماهنگ با تأمين نيازهاي فكري ـ روحي بشر و با هدف درمان فكر و روح و ثبات بخشي به قلــب مــؤمنــان و هــدايـت و ارشاد آنها به كمال انسانيّت» خواهد بود.
اين معني از «ترتيل» به خداوند منتسب است:
«كَذلِكَ لِنُثَبِّتَ بِـه فُـؤادَكَ وَ رَتَّلْناهُ تَرتيلاً»(1)
بدين سان قرآن را يكباره فرونفرستاديم. به اين دليل كه از راه نزول تــدريجــي، دل پرالتهاب تو را ثبات بخشيم، و (دليل ديگر آن كه) آن را ما به نحو زيبــاي خاصّي چيده و نظام بخشيده‌ايم .
از آن جا كه قرآن با روح بشر، سر و كار دارد، اين چينش و انتظام هم در بخش الفاظ قرآن و هم در حوزه محتوا و معاني آيات و هم در
1- 32 / فــرقــــان .
ترتيل (31)
«هماهنگي الفاظ با معاني آيات» (1) مطرح است كه هم زيبايي ظاهر و هم عمق باطن را گوياست: «اَلْقُرْآنُ ظاهِرُهُ أنيقٌ وَ باطِنُهُ عَميقٌ» (2) ؛ قرآن، ظـاهـرش بسيــار زيبــا و باطنش بسيار عميق است.
بخش الفاظ و موسيقي قرآن، مقدمه‌اي است براي ورود به حوزه معاني قرآن تا با توجه به چينش و نظام خاصّ معاني آيات، به ژرف‌انديشي و انديشه در نتايج و آثار پيام قرآن بپردازيم، ترتيل قرآن، فقط يك بار آن هم به پيامبر اسلام، دستــور داده شــده است : «وَ رَتِّلِ الْقُـرانَ تَرْتيلاً» (3) .

در سوره مزّمّل، دستور «ترتيل» به پيامبر است و دستور «قرائت» به مؤمنان و اين خود، اشاره به سنگيني امر ترتيل دارد.
قيام در شب و ترتيل قرآن، دو امر اساسي است كه توان به دوش كشيدن بار رســالت عظيم الهــي را به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله مي‌دهد: «اِنّا سَنُلْقي عَلَيْكَ قَوْلاً ثَقيلاً»(4) .
از آثار عظيم ترتيل قرآن معلوم مي‌شود كه رعايت حدود ترتيل در حد مطلوب، كاري پيامبرگونه است و تنها اولياي الهي از عهده اداي حق ترتيل برمي‌آيند. با توجه به اسناد ترتيل به خداوند در آيه 32 فرقان، معني
1- اعجازقرآن درسه حوزه مطرح‌است: ـ درلفظوموسيقي اسرارآميز و ملكوتي ؛ ـ درمحتواومعاني‌متعالي‌ملكوتي ـ درهماهنگي‌الفاظوموسيقي‌قرآن با جريان معاني.
2- نهــج‌البــلاغــــه، خطبــه 18 .
3- 4 / مـــزّمّـــل .
4- 5 / مزّمّل .
(32) مثال‌هاي زيباي قرآني
اسنــاد تــرتيــل به پيــامبــر در آيــه چهــارم مـزّمّـل روشن مي‌شود.
«پيروي از نظم و چينش زيباي الهي آيات و سير در فضاي فكري ـ روحي كه آيات قرآن در آن جاري مي‌باشند».
رعايت مخارج حروف به همراه مراعات آهنگ كلمات و تركيبات و لحن آيات و موسيقي ملكوتي قرآن به همراه سپردن فكر و روح خويش به جريان ملكوتي قرآن بدان گونه كه خداوند مي‌فرمايد: «اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَديثِ كِتاباًمُتَشابِها مَثانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ»(1) .
سراسر وجود قاري قرآن به لرزه درآيد و دل منقلب گشته و سخت از پيام قرآن اثر پذيرد، همه و همه، حسّاسيّت و دشواري جمع ميان اين حـدود در امر قــرائت قـرآن را نشان مي‌دهد.
همان‌گونه كه گذشت، رعايت ترتيل در دو حوزه لفظ و معنا مطرح است.
تـرتيـل در حــوزه الفــاظ قــرآن به رعايت موارد زير بستگي دارد:
1 ـ مخــــــــارج حــــــــروف ؛
2 ـ آهنگ كلمات و موسيقي آيات ؛
3 ـ تقطيــع منــاســب آيــات (آن‌گــونــه كه حضــرت جبــرئيل، وقــــف و ابتـــدا كـــــرده اســـت) ؛
4 ـ پرهيز از شتاب در قــرائــت ؛
5 ـ تـداوم و پيوستگي در قرائــت.
تــرتيـل در حــوزه معــاني قـرآن، به رعايت موارد زير بستگي دارد:
1- 23 / زمر .

1 ـ توجه به معاني و نظم و چينش آيات در سطح ترجمه، تفسير و تأويل، از طـريق طرح سؤالات در سه حــوزه تـرجمـه، تفسيــر و تأويل ؛
2 ـ تـــأنّي در بـــرابــر سؤالات برخاسته از آيات در سه حوزه ترجمه و تفسيــر و تــأويل، و حـوصلـه بخرج دادن در طول مسير تدبّر ؛
3 ـ تدبّر و تمــركــز بر روي آيــات و ســؤالات حاصلــه بطور نظام يافته و منطقي؛
4 ـ خـــــود را مخـــــاطــــب قـــرآن ديـــــــدن ؛
5 ـ محـزون كــردن جــان خويش از هشـدارهاي قرآن ؛
6 ـ كاوش پيگير در آيــات جهـت درمان درد خويش .(1)
اين مراحل ترتيل در لفظ و معنا، همه نكاتي است كه از معصوم عليه‌السلام در تفسير آيه «وَ رَتِّلِ الْقُرانَ تَرْتيلاً» بــه ما رسيـــــده اســت: «سَأَلْتُ اَبا عَبْدِاللّه عليه‌السلام عَنْ قَوْلِ اللّه ـ عَزَّ وَ جَلَّ ـ: «وَ رَتِّلِ الْقُرانَ تَرْتيلاً» قالَ: قالَ اميرُالْمُؤمِنينَ عليه‌السلام : بَيِّنْهُ تِبْيانا وَ لا تُهَذِّهِ هَذَّ الشِعْرِ وَ لا تَنْثُرْهُ نَثْرَ الرَّمْلِ،وَلكِنِاقْرَعُوا بِهِقُلُوبَكُمُالْقاسِيَةُوَلايَكُنْ هَمُأَحَدِكُمْ آخِرَالسُّورَةِ» (2) ؛ از امام صادق عليه‌السلام از تفسير آيه «وَ رَتِّلِالْقُرانَ تَرْتيلاً» سؤال كردم، حضرت فرمود: امير مؤمنان عليه‌السلام فرموده است: آيات قرآن را به روشني تلفّظ نما و همچون شتاب در قرائت شعر، قرآن را به شتاب مخوان و همچون ريگ، آن را پراكنده مكن! و با آن دل‌هاي سخت خويش را سخـــت
1- تفصيــل مبـاحث، در كتــاب «تــدبّر در قــرآن» آمــده است .
2- وسائل الشيعه، ج 4، كتاب فضل القرآن، باب 21، حديث 11 .
(34) مثال‌هاي زيباي قرآني
بكوبيد و مبادا فكر و خيال احدي از شما (رسيدن به) انتهاي سوره باشد» .
فقره اوّل، دوم، سوم و پنجم، «ترتيل در لفظ» را تــوضيـح مي‌دهد و فقره چهارم «تــرتيل در معنـا» را مي‌رسـاند.
در حديث ديگري مشابه حديث فوق، تعبير «قِفُوا عِنْدَ عَجائِبِهِ» بعد از فقره «و لا تَنْثُرُوهُ نَثْرَ الرَّمَلِ» (1) آمده است .
بــه جــــاي تعبيـــر «اِقْــرَعـُوا بِــهِ قُلُــوبَكُــمُ الْقــاسِيَــةَ» و در بعضي از روايــات، «اَفْــزِعـُوا بِه قُلُوبَكُمُ الْقاسِيَةَ»، (2) «اَفْرِغُوا بِهِ قُلُوبَكُمُ الْقاسِيَــةَ»، (3) «حَرِّكُوا بِهِ الْقُلُوبَ»،(4) و «جَرِّحُوا بِهِالْقُلُوبَ» (5) نيــــــز آمـــــده اســـت.
در حديثي از امام صادق عليه‌السلام پرسيدند «في قَوْلِه تَعالي: «وَ رَتِّلِ الْقُرانَ تَرْتيلاً»؟ قالَ: هُوَ أَنْ تَتَمَكَّثَ فيهِ وَ تُحَسِّنَ بِهِ صَوْتَكَ» ؛ ترتيل اين است كه در آيات درنــگ نمـــايــي و بــا آن صــوت خــويش را زيبــا گرداني.
همچنين مي‌فرمايد: «اِنَّ الْقُرْآنَ لا يُقرَءُ هَذْرَمَةً وَ لكِنَّ يُرَتَّلُ تَرْتيلاً. فَاِذا

مَرَرْتَ بِآيَةٍ فيها ذِكْرُ الْجَنَّةِ فَقِفْ عِنْدَها، وَ سَلِ اللّهَ الْجَنَّةَ وَ اِذا مَرَرْتَ بِآيةٍ فيها ذِكْرُ النّارِ فقِفْ عِنْدَها وَ تَعَوَّذْ بِاللّهِ مِنَ النّارِ»(6) ؛ به يقين قرآن با سرعت خوانده نمي‌شود وليكن به نحو خاصّي ترتيل مي‌شود. پس هرگاه
1- بحــار، ج 92، ص 215 .
2- كــافي، ج 2، ص 614 .
3- نورالثقلين، ج 4، ص 15 .
4- بحار، ج 92، ص 215 .
5- كنــزالعمـــال، ح 4117 .
6- وســائــل‌الشيعــه، ج 4، كتـاب فضل القرآن، باب 27، حديث 4 .
ترتيل (35)
به آيه‌اي گذر كردي كه در آن يادي از بهشت بود، در آن انديشه و فكر كن و بهشت را از خدا طلب نما و هرگاه به آيه‌اي رسيدي در آن يادي از آتش دوزخ بــود، درنگ كن و به تفكّر بپرداز و از آتش دوزخ به خــدا پناه بــر.
برخلاف سنّت معمول كه خواندن با شتاب «ترتيل» ناميده مي‌شود دستور تأنّي و طمــأنينـــه در قــرائت، جزئي از رعايت ترتيل قرآن است.
در خطبــه متّقيــن، تـوضيحـات ديگـري از «ترتيل قرآن» آمده است:
«وَ اَمَّا اللَّيْلَ فَصافّونَ أَقْدامَهُمْ، تالينَ لاَِجْزاءِ الْقُرْآنِ يُرَتِّلُونَها تَرْتيلاً. يَحْزَنُونَ بِهِ أَنْفُسَهُمْ يَسْتَشيرُونَ بِه دَواءَ دائِهِمْ، فَاِذا مَرُّوا بِآيَةٍ فيها تَشْويقٌ رَكِنُوا اِلَيْها طَمُعا، وَ تَطَلَّعَتْ نُفُوسُهُمْ اِلَيْها شِوْقا، وَظَنُّوا أَنَّها نَصْبَ أَعْيُنِهِمْ. وَ اِذا مَرُّوا بِآيَةٍ فيها تَخْويفٌ أَصْغَوْا اِلَيْها مَسامِعَ قُلُوبِهِمْ، وَ ظَنُّوا أَنَّ زَفيرَ جَهَنَّمَ وَ شَهيقَها في أُصُولِ آذانِهِمْ» (1) «و امّا در شب، پس قدم‌هايشان را به صف كشيده‌اند (قيام در نماز)، درحالي كه اجزاء قرآن را به شيوه‌هاي خاصّي ترتيل مي‌كنند و با قرآن، جانشان را محزون مي‌كنند و با آن (ترتيل و تلاوت) داروي دردشان را با زير و رو كردن آيات، طلب مي‌كنند. پس هرگاه به آيه‌اي گذر كنند كه در آن «تشويق» است با چشم داشت به آن ميل مي‌كنند و جانشان از شوق، به سوي آن پر مي‌كشد و باور دارند كه بهشت در برابر ديدگانش قرار دارد. و هرگاه به آيه‌اي گذر كردند كه در آن «تخويف» بيم دادن است، گوشهاي دلشان را با حسّاسيّت به شنيدن آيات عذاب مي‌سپارند و باور دارند كه صداي جهنّم و نعره آن،
1- نهج البلاغه، خطبه 193 .
(36) مثال‌هاي زيباي قرآني
در عمـق گــوششــان طنين‌انداز است...» .
آداب تــرتيـــل قــرآن، بــه خــوبــي در فقــرات ايــن خطبــه شـــريفـــه، تبييـــن شـــده اســـت.
با توضيحات فوق، معلوم مي‌شود كه «ترتيل» به معني «أداء الحروف و حفظ الوقوف» ـ كه به حضرت علي عليه‌السلام نسبت داده شده و در

منابع اهل سنّت آمده است ـ معني ناقصي از «ترتيل لفظي» است و معني جامع ترتيل عمدتا هماني است كه از حضرت علي عليه‌السلام و از منابع معتبر شيعه نقل شد.
تذكّر به‌الگوهاي ملكوتي ترتيل قرآن، راه عملي رعايت ترتيل را به‌طور واضح به ما مي‌آموزد: اميرمؤمنان عليه‌السلام علاوه‌برخطبه متّقين، در خطبه 97 اين بزرگواران را چنين توصيف مي‌كنند :
«لَقَدْ رَأَيْتُ أَصْحابَ مُحَمَّدٍ صلي‌الله‌عليه‌وآله فَما أَري أَحَدا يُشْبِهُهُمْ مِنْكُمْ. لَقَدْ كانُوا يُصْبِحُونَ شُعْثا غُبْرا وَ قَدْ باتُوا سُجَّدا وَ قِياما يُراوِحُونَ بَيْنَ جِباهِهِمْ وَ خُدُودِهِمْ، يَقِفُونَ عَلي مِثْلَ الْجَمَرِ مِنْ ذِكْرِ مَعادِهِمْ! كَأَنَّ بَيْنَ أَعْيُنِهِم رُكَبَ المِعْزيِ مِنْ طُولِ سُجُودِهِمْ! اِذا ذُكِرَ اللّهُ هَمَلَت أعيُنُهُم حَتّي تَبُلَّ جُيُوبُهُمْ، وَ مادُوا كَما يَميدُ الشَّجَرُ يَوْمَ الرّيحِ الْعاصِفِ، خَوْفا مِنَ الْعِقابِ وَ رَجاءً مِنَ الثَّوابِ!» (1) به خدا قسم، اصحاب رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله را ديدم، پس احدي از شما را نمي‌بينم كه به آنان شبيه باشد. به خدا قسم كه با موي ژوليده و غبارآلوده صبح مي‌كردند (كنايه از زهد و عدم وابستگي به دنيا) در حالي كه شب را به حال سجده و قيام سپري كرده بودند، با حالتي كه گاه، گونه

1- نهج البلاغه، خطبه 97 .

بر زمين ساييده، و گاه به سجده، فرو مي‌افتادند و از ياد روز قيامت، گويي بر مجمري از آتش ايستاده‌اند! و مابين دو چشمشان از طول سجده، به زانوان بز مي‌ماند! هرگاه خدا ياد شود اشك از چشمانشان آن چنان ســرازيــر مي‌شــود كه سينه‌هايشان را تر مي‌كند و همچون لرزش درخت در روز طوفاني، به جهت خوف از عذاب و اميد به پاداش، سخت بر خــود مي‌لــرزند!
اين توصيفات، نمونه عملي «جَرِّحُوا بِهِ الْقُلُوبَ»، «اَفْزِعُوا بِهِ قُلُوبَكُمُ الْقاسِيَةَ» و... را به خوبي نشان مي‌دهد. (1)

تـــدبّـــــر

«تَدَبُّر» از ريشه «دُبُر» به معني انديشيدن در پشت و ماوراء امور مي‌باشد كه «ژرف انديشي» و «عـاقبت انديشي» را نظــر دارد كــه نتيجــه‌اش «كشف حقـايقــي است كــه در ابتداي امر و نظر سطحي، به چشـم نمـي‌آمـد» .
در «مفردات» مي‌گويد: «التَّدبيرُ»: «التَفْكيرُ في دُبُرِ الاُمُور» كه معني «تَـدَبُّـــر» چنيــن خــواهــد بــود: «التَّفكُّــرُ في دُبُرِ الاُمُورِ»: (انديشيدن در پشــت امــور) .
«مختـــار الصحــــاح» مي‌گــويـــد:
«التَّدبيرُ في الاَمْرِ»: «النَّظَرُ اِلي ما تَؤُلُ اِلَيْهِ عاقِبَتُهُ»، و «التَّدبُّرُ»: «التَّفَكُّـــر فيـــه».
1- نهـــج البــــلاغـــــه، خطبـــــه 97.
(38) مثال‌هاي زيباي قرآني
كـه «تــدبيــر»: «با دقــت نگــريستــن به آنچــه كه عــاقبــت امر به آن بــازمي‌گــردد»، و «تــدبّــر»: «تفكــر در عـاقبــت امــر» مي‌باشد.
«مصبــاح المنيــــر» مـي‌گـــويـــد:
«الدُّبُر: خِلافُ القُبُلِ مِنْ كُلِّ شَيءٍ وَ مِنْهُ يُقالُ لِاَخِرِ الاَمْرِ دُبُرٌ وَ أصْلُهُ ما أَدْبَرَ عَنْهُ الاِنْسانُ، و «تَدَبَّرْتُهُ تَدَبُّرا» «نَظَرْتُ في دُبُرِهِ وَ هُوَ عاقِبَتُهُ وَ آخِرُهُ» كه «دُبُر» خلاف جلو از هر چيز مي‌باشد و از اين رو به آخر امر «دُبُر» گفته مي‌شود و اصل آن، هر آنچه انسان از آن اعراض نمايد و به آن پشت كند و «تَدَبَّرتهُ تَدَبُّرا»، «در پشت آن بـــا دقّــت نگــريستــم كــه عــاقبت و آخـــــر امـــــر مـي‌بــاشــد».
در فرق «تدبّر و تفكر» ابي هلال عسكري در «فوق اللغويه» مي‌گويد: «تدبّر»، «تصرف در قلب با نظر كردن در عواقب امور» مي‌باشد، امّا «تفكر»، «تصرف در قلب با نظر كردن در دلائل امور» مي‌باشد كه «مجمع‌البيان» نيز همين نكته را ذكر مي‌نمايد: «التَّدَبُّرُ تَصَرُّفُ الْقَلْبِ بِالنَّظَــرِ اِلَي الْعَـواقِـبِ، وَ التَّفَكُّرُ تَصَـرُّفُ الْقَلْـبِ بِالنَّظــرِ اِلَي الدَّلائِلِ»
نكته ديگر آن كه «تدبّر در قرآن»، به «پيگيري سير آيات، يكي پشت سر ديگري و دقت در باطن ارتباط آن‌ها نيز نظر دارد، چرا كه كشف انسجام و هماهنگي، و عدم وجود اختلاف، نيازمند پيگيري و بررسي آيات در يك سوره و آيات يك سوره باكل قرآن دارد تامعلوم‌گردد كتابي‌كه در طول 23 سال در فراز و نشيب‌هاي زندگي پيامبر در شرايط بسيار متفاوت از يكديگر، مطرح گشته است نمي‌تواند ساخته و پرداخته ذهن بشر بلكه هر موجود مادي باشد كه پيوسته محكوم به تغيير و تحول

و حركت از نقص به سوي كمال نسبي خويش هستند».
پس در امر «تدبّر در قرآن»، «كاوش و انديشه در كشف مفاهيم و روابط ناپيداي موجود در هر يك از آيــات و ارتبــاط با يكــديگــر و آن آيات با آيــات ديگــر ســور قرآن» مـد نظــر مي‌باشد.

تفكّـــر

«فكر» همچون مأمور تجسسي است در خدمت «عقل» كه با كمك معلومات خويش و ديگران به كشف مجهولات مي‌پردازد و راههاي رسيدن به مقاصد را شناسايي كرده، و بـر عقـل عـرضـه مي‌كنـد : «دَليلُ الْعَقْلِ التَّفَكُّرِ» (1) ؛ تفكّــر، راهنماي عقـل اسـت.

كار «فكر»، «تفكّر» است و اعم از «تدبّر» مي‌باشد، زيرا «تدبّر» به معني «تفكّر در وراي ظاهر و در عاقبت امر» است تا چهره باطن امور جلوه‌گر شده و عاقبتش آشكار شود، ولي «تفكّر» اعم از «بررسي ظواهر و بواطن امور» و اعمّ از «بررسي علل و اسباب امور و نتايج و عاقبت» آن است كه به طور مطلق به راه‌يابي و كشف مجهول‌ها، نظر دارد: «كَذلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُـمُ الْآيـاتِ لَعَلَّكُـمْ تَتَفَكَّرُونَ. فِي‌الدُّنْياوَالْآخِرَةِ» (2) .

«تفكّر» امري قهري است و انسان بي‌فكر معني ندارد. عمده مطلب در ارزش تفكّر : 1 ـ مربوط به حوزه‌اي است كه «فكر» در آن حوزه به جستجو و كشف مجهول مي‌پردازد. (اين كه آيا كشف اين مجهول چه مشكلي را در امر دنيا

1- كـافي، كتاب عقـل و جهـل .

2- 219 ـ 220 / بقـره .

و آخـــرت مـــرتفـــع مي‌كنـــد و به چـــه نيـــاز ضـــروري انسان پاسخ مثبـــت مي‌دهـــد، ميـــزان ارزش فكـــر را نشـان مي‌دهد).

2 ـ به مباني و قواعد فكر است كه متفكّر، به آنها ايمان دارد و پاي‌بند مي‌باشد، اين كه اين مباني ارزشي، نسبت به حيات انسان چقدر از ارزش واقعي برخوردارند، ميزان ارزش تفكّر را نشان مي‌دهد (اين مباني ماده فكر است كه آيا يقيني است يا ظنّي، يا تخيّلي و يا توهّمي؟) .

3 ـ به صحّت نتيجه‌اي است كه مبتني بر مقدّمات يقيني و واقعي به دست آمده است كه آيا اين نتيجه يا نتــايج، از ايــن مقــدّمــات بــه دست مي‌آيــد يـا نه ؟

4 ـ به نيّت و غرضي است كه متفكّر در اعمال فكرش آن را جستجو مي‌كند كه آيا اين حركت فكري به قصد قرب و كسب رضـــاي خـــداست و يــا ايـــن كــه اغــــراض ديگــري در كـــار اســـت ؟

عقـــــــــل

اشاره

نقـش «عقـــل» و بـالاتـر، نقش قــرآن کـریـم، ارزیـابـي و هدایت افکار براساس مـوارد چهـــارگـانه فـوق اسـت.
ویژگي عقل، سنجش و ارزیابي افکار و کنترل تمایلات و غرایز است ولي تأثیرات سوء وراثت، تربیت خانوادگي و محیطي، در کار عقل ایجاد اختلال مي‌کند، بلکه اغلب عقل افراد، به جاي برخورد فعال در سنجش افکار و کنترل تمایلات، خود تحت تأثیر ارزیابي و کنترل تمایلات خویش و خواسته دیگران قرار گرفته و در جهت باطل، به اسارت هواي نفس درمـي‌آینـــد. عقـل (41)
حضرت علي علیه‌السلام مي‌فرماید: «وَ کَمْ مِنْ عَقْلٍ أَسیرٍ تَحْتَ هَوي أَمیرٍ» (1)
در این جـاســت که قــرآن کـــریـم مستقیمــا و یا از طریق حــاملینــش، نقش آزادسازي و فعال کردن عقــل‌ها را برعهــده دارد، زیرا هدایت افکار، اساسش هدایت عقول است:
«لَقَدْ اَنْزَلْنا اِلَیْکُمْ کِتابا فیهِ ذِکْرُکُمْ اَفَلا تَعْقِلُونَ»(2) ؛ به حقیقت قسم، به سوي شما کتابي را فروفرستادیم که در آن یاد (و عزّت و شرف) شما نهفتـه اسـت پس چـرا تعقّـل نمي‌کنیـد (این عقــل را در حوزه قرآن خـــرج نمي‌کنید)؟
«اِنّا اَنْزَلْنهُ قُرْءنا عَرَبِیّا لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ»(3)
«نُورٌ عَلي نُورٍ یَهْدِيِاللّهُ لِنُورِهِ مَنْیَشاءُ»(4) ؛ نوري غیرقابل وصف (وحي) بر نوري غیرقابل وصف (عقل) سیطره دارد که خداوند هر که را بخواهد (شـایستگـي داشتـه باشـد) به نـورش (نـور عقـل و نـور وحـي) هــدایــت مي‌کند.
کار انبیاء و سپس، اهل قرآن، که تلبّس به نور عقل و وحي دارند ایجاد انقــلاب روحي و بکار انداختن ذخــایـر مـدفون عقـول بشریّت مي‌باشد:
«فَبَعَــثَ فیهِــمْ رُسُلَـهُ... وَ یَثیـرُوا لَهُــمْ دَفـائِــنَ الْعُقُـــــولِ» (5)
قرآن کریم تفکّرات بشري را در موارد چهارگانه (در بحث تفکّر مطرح
1- نهج البلاغه، حکمت 211 .
2- 10 / انبیــــاء .
3- 2 / یــــوســف .
4- 35 / نــــــور .
5- نهج البلاغه، خطبه 1 .
(42) مثال‌هاي زیباي قرآني
شد) نقد و بررسي مي‌کند و ضعف و انحراف آنها را آشکار ساخته و طریق

صحيح تفكّر را به بشريت مي‌آموزد و با هشــدارها و مــوعظــه‌ها دل را منقلب كرده و عقل رحماني را از بنــد شهـــوات آزاد مي‌كنــد . (1)
«تدبّر» با توجه به ويژگي‌اش، كه به «عمق و عاقبت» نظر دارد، از فكر در خدمت عقل رحماني فعال حاصل مي‌شود. بنابراين در «تدبّر در قرآن»، رعايت مــوارد صحــت و ارزشمنــدي فكـر بـه همراه نظارت و كنترل عقل مطرح است.

«فقــه» رسيــدن به معــرفت و علمــي پنهان از طريق معرفتي محســوس است كه در حــوزه قرآن، رسيـدن بـه باطن قرآن، با اتّكا بر ظــواهــر قـرآن است:
«اِنْ مِنْ شَــيْءٍ اِلاّ يُسَبِّحُ بِحَمْـدِهِ وَ لكِــنْ لا تَفْقَهُـونَ تَسْبيحَهُـمْ»(2)
«تفقّه» فقه است كه بــا تــلاش و كــوشش بسيار، همراه است: «فَلَوْلا نَفَرَ مِنْ كُــلِّ فِــرْقَــةٍ مِنْهُــمْ طــائِفَــــةٌ لِيَتَفَقَّهُـوا فِــي الــدّيــــنِ»(3).
اين مفهوم، فقط در همين آيه، در حوزه تماميّت دين به كار رفته است كه احاطه به مجموعه، عقايد، اخلاق و احكام كاري است كه رنج‌هاي اجتهادي بسيـــاري را طلــب مي‌كنــد و فقيـــه در ديــن كســي اســت كـــه اين جــامعيّت علمـــــي را از راه تفقّــــه به دســــت آورده بـــاشد.
1- ارائــه مثــال‌ها از حوصله اين مقـاله خـارج است و بحثـي مستقـل مي‌طلبد.
2- 44 / اسراء .
3- 122 / توبه .

فهـــــم

«فهم» درك حقيقت امور است كه با الهام الهي و يا به وسيله عقل رحماني براي‌انسان حاصل‌مي‌شود: «فَفَهَّمْناهاسُلَيْمنَ‌وَكُلّاًاتَيْناحُكْما وَ عِلْما»(1). فهم احسن حكم‌موردقضاوت‌داوود عليه‌السلام و سليمان عليه‌السلام راخداوند به‌سليمان عليه‌السلام الهام فرمود: «فَهْما لِمَنْ عَقَلَ وَ لُبّا تَدَبَّرَ» (2) ؛ اسلام مورد فهم است براي كسي كه تعقل مي‌كند و مايه درك حقيقت است براي كسي كه تدبّر كند.

علــــــم

«علم»، مطلق ادراك حقيقت اشياست كه راه تصوّرات ذهني و يا كشف و شهودقلبي وادراكات حضوري به دست مي آيد: «كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلوتَه وَتَسْبيحَهُ» (3) ؛ هر موجودي به يقيـن، به نمـاز و تسبيحــش علـــــم دارد!

عبـــرت

«عبرت» عبور از ظواهر حوادث و رسيدن به پيام آنها و درس گرفتن از آن در حوادث و امور مشابه است. «عبرت» از حوادث، نصيب كساني است كه از مقام عظمت الهي، در خشيت به سربرند. اينان كســاني هستـند كه چشم دلشان بينا و عقلشـــان آزاد از هـــوس‌ورزي اســت :

1- 79 / انبياء .

2- نهج البلاغه، خطبه 106 .

3- 41 / نــور .

(44) مثال‌هاي زيباي قرآني

«اِنَّ فـــي ذلِــكَ لَعِبْــرَةً لِمَــنْ‌يَخْشـــــي» (1).

«فَـــــاعْتَبِــرُوا يــا اُولِـــي‌الأَبْصــــــارِ»(2).

«لَقَدْ كانَ في قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِاُولِــــي‌الْاَلْبابِ»(3).

«سياحت»، جريان مستمر آب در مكان واسع است. مرد سانح و سيّاح كسي است كه همچــون آب در مكــاني وسيــع در گشت و گــذار مستمــــر بــاشــــد.
قرآن كريم يكي از ويژگي‌هاي مؤمنان را پس از اسلام، ايمان، توبه و عبادت، «سياحت» مي‌شمارد كه معني آن اين است كه مؤمن دائما اهل گشت و گذار معنوي در حوزه‌هاي مختلف دين خداست (حوزه معارف الهي ـ اخلاق و احكام) و هرگز در يك حوزه محدود و محصور نمي‌شود: «اَلتّاآئِبُونَ الْعابِدوُنَ الْحامِدوُنَ السّاآئِحُونَ الرّاكِعُونَ السّاجِدوُنَ الاْمِروُنَ بِالْمَعْروُفِ وَ النّاهُونَ عَنِالْمُنْكَرِ وَ الْحــافِظُــونَ لِحُــدوُدِ اللّــهِ»(4) ؛ «مُسْلِمـــاتٍ مُـــؤْمِنـــاتٍ قــانِتـــاتٍ تائِباتٍ عــابِداتٍ سائِحــاتٍ»(5).
اين تردّد مستمر در حوزه‌هاي مختلف معنوي است كه صلاحيّت امر به معروف و نهي از منكر و توان حفظ حدود الهي را به مؤمن بخشيده و او را بــه مقــام پــاســـدار دين خــدا نــايــل مي‌كنــد.
1- 26 / نـــازعــــات .
2- 2 / حشــر .
3- 11 / يــــوســـف .
4- 112 / توبه .
5- 5 / تحـــــــر يـم .
فهــم (45)
اين «سياحت» يا در شكل انديشه و تحقيق و پژوهش در حوزه‌هاي دين خدا يا تلبّس مستمر به عباديّات و يا در هــر دو شكــل، جلـوه‌گر مي‌شود.
بستر اين سياحت معنوي، دقّت نظر در معاشرت‌ها و در برخورد با حوادث و عبرت‌آموزي از آن است و سير و سفر در زمين نيز زمينه اين سياحت معنوي را فراهم مي‌كند: «اَفَلَمْ يَسيروُا فِي‌الاْرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِها»(1).
هجرت مكاني نيز زمينه‌سازاين سياحت و سير و سلوك معنوي‌است.
«وَ مَنْ يُهاجِرْ في سَبيلِ اللّهِ يَجِدْ فِي الاْرْضِ مُراغَما كَثيرا وَسَعَةً»(2).
«سير و نظر» حالت مؤمن سيّاح است كه بر هر چه مي‌گذرد، از دين خدا و يا عالم خلقت، با دقّت و حساسيت نظر مي‌كند تا از آيات و پيام خدا غافل نماند و تــذكّـــرات و هشـــدارهـــا را بــه گــوش جــان بشنــود و بــدان عمــل كنـــد.

قرآن، ذكر جامع و كامل حقايق الهي است و از اين رو مؤمن، بلكه بشر را به يادآوري حقايق فـراموش شده، مي‌كشاند.
«وَ مـــا هِـــيَ اِلاّ ذِكْــــري لِلْبَشَـــــرِ»(3)
«اِنّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْـرَ وَ اِنّا لَهُ لَحافِظُونَ»(4)
ذكر حقايق دنيا و آخرت، ما را به تذكّر (پذيرش ذكر) مي‌رساند و
1- 46 / حـجّ .
2- 100 / نساء .
3- 31 / مدثّر .
4- 9 / حجــر .
(46) مثال‌هاي زيباي قرآني
«تذكّر»، خود زمينه مساعدي براي انس با قرآن فراهم مي‌كند و در ادامه، قرآن كه معدن ذكر حقايق است حالت هشياري و تذكّر به‌حقايق را وسعت و استمرار مي‌بخشد:
«اِنَّماتُنْذِرُ مَنِاتَّبَعَالذِّكْرَ وَ خَشِيَ الـــرَّحْمــــنَ بِـالْغَيْبِ»(1).
«وَ لَقَــدْ يَسَّــرْنَــا الْقُــرْاآنَ لِلـــذِّكْــرِ فَهَــلْ مِـنْ مُدَّكِرٍ»(2).
«ذكري» كثرت در «ذكر» و مبالغه در «ذكر» مي‌بــاشــد كه سهم ذاكرين، مؤمنين، متقيـن، عــابــدين و اولــواالالبـــاب (3) مي‌بـــاشـــد.

«استماع» گوش سپردن به همراه پذيرش قلبي است، حال آن كه (سَماع) صرف شنيدن است ولو بدون اراده باشد، ولي «استماع» بدون اعمال اراده حاصل نمـي‌شـود و «انصـات» سكـوت به جهـت استمـــــاع اســت.
استماع و انصات ادبي است كه بايد در مجلس انس با قـرآن مــراعــات شـــــود:
«وَ اِذا قُــرِءَ الْقُــرْاآنُ فَــاسْتَمِعُــوا لَـهُ وَ اَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»(4).
در آيه شريفه، «انصات» به قرينه همراهي با «استماع» تأكيد بر سكوت ظاهري و تذكّر به تمركز باطني دارد، چرا كه «استماع» بدون سكوت
1- 11 / يــــــس .
2- 17،23،32،40 / قمــــــر .
3- به تـرتيـب 114،120 / هـود، 69 / انعــام، 84 / انبياء، 21 / زمر .
4- 204 / اعـراف .

ظـاهــري امكــان تحقــق ندارد. پس «استماع و انصات» گوش فرادادن به همراه سكوت ظاهري و تمـركـز بخشيـدن به فكـر جهت دريـافت عميــق پيـام قرآن است.
اين نحوه برخورد در شنيدن قرائت قرآن، توجّه و تدبّر در پيام قرآن را در پي دارد و سپس رقّت قلب و انقلاب روحي و خوف و خشيت توأم با اشك را به همراه دارد: «اَللّهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَديثِ كِتابا مُتَشابِها مَثانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْـهُ جُلُودُ الَّذينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلينُ جُلُودُهُمْ وَ قُلُوبُهُمْ اِلي ذِكْرِ اللّهِ ذلِكَ هُدَي اللّهِ يَهْدي بِهِ مَنْ يَشاءُ»(1). علماي مسيحي جستجوگر و آخرت‌طلبي كه اهل تواضع هستند اين چنين منقلب مي‌شوند: «وَ اِذا سَمِعُوا ماآ اُنْزِلَ اِلَي الرَّسُولِ تَرياَ اَعْيُنَهُمْ تَفيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمّا عَرَفُوا مِنَ الحَقِّ»(2) ؛ و هرگاه آنچه را كه به سوي رسول خدا نازل شده است بشنوند، چشمانشان را مي‌بيني كه از اشك لبريز گشته است! به جهت معرفتي كه از حق دارند.
ادب «استماع و انصات» اقتضاي آن دارد كه در طول قرائت سكوت كنيم تا از بركات قرآن بهره‌مند شويم و الاّ نتيجه بي‌توجّهي به آن محروميت از بركات قرآن خواهد داد. ابراز احساسات و تكبير گفتن در پس هر قطعه قرائت قاري، برخلاف دستور قرآن و برخلاف تفسير معصوم صلي‌الله‌عليه‌وآله از آيه است. از زراره نقل شده است: «سَمِعْتُ اَبا عَبْدِاللّهِ عليه‌السلام يَقُولُ: يَجِــبُ الاْنْصــاتُ لِلْقُــرْآنِ فِي الصَّلــوةِ وَ غَيْرِها،

وَ اِذا قُرِئَ
1- 23 / زمر .
2- 83 / مائده .

عِنْــدَكَ الْقُـرْآنَ، وَجَبَ عَلَيْكَ الاِنْصاتُ وَ الاِسْتِماعُ». (1)
همــان‌گــونه كه در نماز جماعت در حال قيام در پي هر قطعه‌اي از قــرائــت امــام جمــاعت حق شعــار و تكبير را نداريم همين معني بايد در غيــر نمــاز مــراعــات شود.
دلايل ديگر اين كه تكليف تدبّر در آيات منوط به هر قطعه از آيات نيست، بلكه سير فكري عميق در جريان آيات، شرط ضروري تدبّر است ؛ در حالي كه شعار و تكبير جريان تدبّر را قطع كرده و انسان را از عمق به سطح مي‌كشاند و در نتيجه، انسان از بركات آيات محروم مي‌ماند، بركتي كه از بستر حزن و گريه و انقلاب روحي پديد مي‌آيد، در حالي كه شعار دادن و تكبير بر سر هر فقره، ناقض حال گريه و حزن است. دليل ديگر، حال انبياء و اولياء در برخورد با قرائت قرآن است كه دليلي قاطع بر مردود بودن ابراز احساسات و شعار و تكبير مي‌باشد:
«اوُلئِكَ الَّذينَ اَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبيّينَ... اِذا تُتْلي عَلَيْهِمْ اياتُ الرَّحْمنِ خَرُّوا سُجَّدا وَ بُكِيّا» (2).
سنّت غلط تكبير بر سر هر فقره، امري است كه از ديار اهل سنّت به جامعه شيعه نفوذ كرده و خلاف سيره متشرّعه است و بايد مرتفع گردد.
قرآن كريم در چند مورد، عملكرد جن را در برخورد با قرآن كريم بسيار ستوده است، در حالي كه در همان موارد را توبيخ كرده و به او
1- وســائــل الشيعـــه، ج 4، كتــاب قــرائــة القــرآن، بـــاب 26، حديث 6 .
2- 58 / مـريـم .

توصيه‌هايي مي‌كند اين مايه شرمساري ماست كه بايد نحوه برخورد با قرآن را از جنّيان بياموزيم. آنان وقتي براي اولين بار در مجلس قرائت پيامبر حضور يافتند به خوبي ادب حضور را فهميده به يكديگر دستور «انصات جهت استماع» را تذكّر دادند (حال آن كه ما با وجود دستور انصات به دادن شعار مي‌پردازيم!) و از بركت اين ادب در ظرف يك جلسه به حقيقت قرآن پي برده و به پيامبر ايمان آوردند و سپس جهت انذار قوم خويش، عازم شدند: «وَ اِذْ صَرَفْنا اِلَيْكَ نَفَرا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمّا حَضَرُوهُ قالُوا اَنْصِتُوا فَلَمّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلي قَوْمِهِمْ مُنْذِرينَ. قالُوا ياقَوْمَنا اِنّاسَمِعْنا كِتاباأُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسي مُصَدِّقا لِما بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْــدي اِلَـــي الْحَـقِّ وَ اِلَـــي طَـريق مُسْتَقيـم. يـا قَـوْمَنـا اَجيبُوا داعِيَ اللّهِ»(1)

برخورد انحرافي ديگر، ًحركات بعضي از صوفيان است كه هنگام استماع قرآن و يا ذكر خدا، حالت غشوه بــه خــود مي‌گيرند و از خود بي‌خود مي‌شوند كه حالتي شيطــاني است و معصوم عليه‌السلام اين امر را به ما گــوشــزد مي‌كنـد:

«عَنْ جابِرٍ عَنْ اَبي جَعْفَرٍ عليه‌السلام قُلْتُ: اِنَّ قَوْما اِذا ذُكِّرُوا شَيْئا مِنَ الْقُرْآنِ اَوْ حُدِّثُوا بِهِ صَعِقَ اَحَدُهُمْ حَتّي يُري انَّ اَحَدُهُم لَوْ قُطِّعَتْ يَداهُ وَ رِجْلاهَ لَمْ يَشْعُـرْ بِـذلِـكَ. فَقالَ عليه‌السلام : سُبْحانَ اللّهِ ذاكَ مِنَ الشَّيْطانِ!، ما بِهذا نُعِتُوا، اِنَّما هُوَ اللّينُ وَ الرِّقَّةُ وَ الدَّمْعَةُ وَ الْوَجَلُ» (2) ؛ جــابــر مي‌گــويد به

1- 29 ـ 31 / احقاف .

2- وســائل الشيعــه، ج 4، كتــاب قِــرائـةِ القــرآن، باب 25، حـديث 1 .

(50) مثال‌هاي زيباي قرآني

حضرت باقر عليه‌السلام گفتم: به راستي قومي هستند كه هرگاه چيزي از قرآن را متذكّر شوند يا به آنان گفته شود، يكي از آنان بي‌هوش مي‌شود به گونه‌اي كه اگر دست‌ها و پاهايش قطع شود آن را احساس نمي‌كند. حضرت فرمود: پاك و منزه است خدا! (از ايجاد اين گونه تأثيرات بر روح مستمع قرآن)، آن حالت از شيطان است و هرگز به اين صفت اهل قرآن (در قرآن) توصيف نشدند، صرفا (توصيف قرآن از آنان) همان تأثّر و نرمش و رقّت قلب و اشك چشم و احساس شور و اضطراب قلب است. تعبير «انّما هُوَ اللّينُ وَ...» به آيه‌هاي 2 ســوره انفــال، 35 ســوره حــجّ و 23 ســوره زمــر نظـر دارد.

«وَعْي در قرآن» خوب شنيدن و خوب فهميدن و خوب حفظ كردن پيام و معاني قرآن در فكر و عمل مي‌باشد كه حكايت از ظرفيّت وسيع فكري و روحي مستمع قـرآن، دارد و در ادامــه جــريــان «استمـاع و انصـات» حـــاصــــل مـــي‌شـــــود:

«...وَ تَعِيَها اُذُنٌ واعِيَةٌ» (1)

«اَلا اِنَّ أَسْمَـعَ الاْسْماعِ ما وَعيَ التَّذْكيرَ وَ قَبِلَهُ» (2) ؛ به هوش باشيد كه شنواترين گوش‌ها، آن گـوشي است كـه تذكّرات را خوب دريابد و بپذيرد .

«يـا كُميـلُ اِنَّ هــذِهِ الْقُلُـوبُ اَوْعِيَــةٌ فَخَيْـــرُهــا أَوْعـاهـا...» (3).

1- 12 / حـــــــــــــــــاقّه .

2- نهج البلاغه، خطبه 105 .

3- همـــــان، حكمـــت 147 .

تفسيـــــر و تـــأويـــل

قرآن كريم سه مرتبه ترجمه، تفسير و تأويل دارد كه يكي بر ديگري مرتّب مي‌باشد و هريك را اصول و شرايط و مراحلي است كه شرح آن، فرصتي ديگر مي‌طلبد.

مرحلــه اوّل: شنـاخـت زبـان قرآن
1 ـ لغت: بررسي معني ريشه و هيأت، بررسي لغت در سياق آيات و معنـــــي نهــايــي ؛
2 ـ تركيب نحوي؛
3 ـ تركيب بلاغي .
مرحله دوم: زبان مقصد
1 ـ معـــادل‌يــابــي لغــــت ؛
2 ـ معادل‌يابي تركيب نحوي ؛
3 ـ معادل‌يابي تركيب بـلاغي.
طي هر مرحله نيازمند مشورت با متخصّص درجه يك آن مرحله است. بنابراين بايـد شش تـن از متخصصّان مشاور به مترجم كمك كنند.

1 ـ مشكل محكم و متشابه، عام و خاصّ، مطلق و مقيد و... را حل كند ؛
2 ـ مشكل آيـات احكـــام را با ارجـــاع به رســاله مـراجـع حل كنند.

1 ـ مفسّر باشد ؛
2 ـ تشكيل شوراي از متخصصّان به رياست مفسّر ؛
3 ـ داشتن ديدگاه تفسيري مناسب ؛ همچون نظر گاه علامه طباطبايي.

بحث تفسير

الف ـ تفسير موضوعي ؛
ب ـ تفسير سوره‌اي ؛
ج ـ تفسير مزجي .

رعايت مراحل و موضوعات مورد بحث در تفسير

1 ـ عنوان سوره ؛
2 ـ موضوع مجموعه آيات و سوره ؛
3 ـ هدف از مجموعه آيات و سوره ؛
4 ـ مخاطب از مجموعه آيات و سوره ؛
5 ـ روابط دروني آيات ؛
6 ـ ارتباط آيات با يكديگر ؛
7 ـ ارتباط سوره با كلّ قرآن ؛
8 ـ مكّي و مدني بودن سوره‌ها ؛
9 ـ شأن نزول و وضعيت زمان نزول ؛
10ـ رجوع به روايات و جمع‌بندي نتايج به دست آمده ؛
11ـ رجوع به تفاسير به عنوان مشورت نهايي.

مفاهيمي براي معلّم قرآن (53)

حـــوزه‌هـاي تـــأويـــل عبـــارتنـــد از:

1 ـ خـــــــــــواب ؛

2 ـ حـــوادث آينـــده ؛

3 ـ حقيقــت حـــوادث ؛

4 ـ آيـــات قـــــرآن.

شـــرايــط تـأويــل‌گـــر

1 ـ مفسّـــر بـــاشــد ؛

2 ـ به عنصـــر زمــان علــم داشتــه بــاشـــد ؛

3 ـ از ايمان و تقـواي بـالايي بـرخـوردار باشد.

از آنجا كه قرآن طبيب است و ما بيمار و از آنجا كه قرآن طعام روح است و ما نيازمندِ آن و از آنجا كه حالات و اوضاع روحي در شرايط مختلف و اوقات شب و روز متفاوت مي‌باشد، در برخورد با قرآن و تدبّر در آن، نيازمند «سَماعِ قرآن» هستيم و گاه «طالبِ قرائت» آن، از اين رو، تدبّر در قرآن» از دو طريق «سَماع يا قرائتِ قرآن» صورت مي‌گيرد. (1)
1- «أَلا مَنِ اشْتاقَ اِلَي اللّهِ فَلْيَسْتَمِعْ كَلامَ اللّهِ» به هوش باشيد هركس شوق ديدار خدا را دارد به قرآن گوش فرا دهد (كنزالعمال، خ 2472) «اذا أَحَبَّ أَحَدُكُم أنْ يُحدِّثَ رَبَّهُ فَلْيَقرَأِ الْقُرآنَ» هرگاه يكي از شما علاقه داشت كه با پروردگار سخن گويد، قرآن بخواند (كَنْـــزُالْعُمّـــال، خ 2258) .

تدبّر از طريقِ سَماعِ قرآن به «شيوه استماع و انصات» و از طريق «شيوه ترتيل حاصل مي‌شود: «وَ اِذا قُرِءَالْقُرْآنُفَاسْتَمِعُوالَهُ وَاَنْصِتُوالَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»(1) (هرگاه قرآن خوانده شود پس به آن گوش فرا دهيد و ساكت باشيد شايد كه مورد رحمت ـ الهـي ـ قرار گيريد).
«وَ رَتِّـلِ الْقُـرآنَ تَـرْتيـلاً »(2) (و قرآن را به شيوه ترتيلي مخصوص، تـــلاوت نمـــا)
«استماع» گوش فرادادن به همراه پذيرش، و «انصات» سكوت توأم با تمركز فكر و آرامش باطني مي‌باشد. «ترتيل» پيروي و تبعيّت لفظي و معنـوي از چينِـش خـاصِ آيـات و سيـر فكـري و روحـي در فضايِ آن، مي‌بـــاشـــد.
همان‌گونه كه اين روش را در عملكرد رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله مشاهده مي‌كنيم كه گاه به يكي از اصحاب مي‌فرمودند قرآن بخواند تا او استماع كند چرا كه در آن شرايط، تأثير «استماع و انصات» بيش از «ترتيل» مي‌باشد حتي گاه شرايط روحي به گونه‌اي است كه انسان صرفا بايد «استماع» كند و گاه برعكس، نيازمند «شيوه ترتيل» مي‌باشد، از اين رو، بايد با توجه به اوضاع نفساني خود و با توجه شرايط خارجي يكي از آن دو شيوه را برگزيد:
الف: وقتـي كـه در تنهـايي به سـرمي‌بـريم تنهـا «شيوه ترتيل» امكـان‌پـذيـر است.
1- 204 / اعراف .
2- 4 / مزّمّل .

ب: وقتي در جمع قرار گرفته‌ايم و كسي قرآن را قرائت مي‌نمايد «شيوه استماع و انصات» مطرح خواهد بود.

قرآن ديدار با خداست، از اين رو، بايد زنده‌ترين حالات و اوقات را به قرآن اختصاص داد و در خدمت قرآن به سر برد ؛ براي زنده‌ترين حالات، وقت خاصي را نمي‌توان معين كرد، ليكن با توجه به تحولات شب و روز، اغلب مي‌توان با كمي دقت در برنامه ريزي روزانه، مناسب‌ترين حالات را با مناسب‌ترين اوقاتِ طبيعت، هم‌زمان نمود.

وقتِ طلوع و غروبِ خورشيد، دو وقت مهم، در تحولات شبانه روزي است كه يكي جانشين ديگري مي‌گردد و اوضاع و شرايط جوّي خاصي را پديد مي‌آورد كه با قبل از خود، بسيار متفاوت است ؛ اين جريان طبيعي بر وجودهاي لطيف و حساس، تأثيرات عميقي را مي‌تواند به جاي گذارد و به انسان، طلوع و غروبِ زندگي و گذرِ سريعِ عمر را هشدار دهد و انسان را سخت به انديشه در عاقبت زندگي و مقصد حركتش وادار نمايد ؛ از اين رو، آغاز تحوّل تا حصول تحوّل در اين دو وقت، جهت تدبّر در قرآن، خلوت و مناجات با پروردگار و محاسبه با نفس بسيار تأكيد شده است: «وَ اِذاقُرِءَالْقُرْآنُفَاسْتَمِعُوالَهُ وَاَنْصِتُوالَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. وَاذْكُرْ رَبَّكَ في نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَ خيفَةً وَ دُونَ الْجَهْرِ. مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْاصالِ وَ لا تَكُنْ مِنَ الْغفِلينَ . اِنَّ الَّذينَ عِنْدَ رَبِّكَ لا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِه وَ يُسَبِّحُونَهُ وَ

لَهُ يَسْجُدُونَ »(1) (و هرگاه قرآن خوانده شود پس به آن گوش فرا دهيد و ساكت باشيد شايد شما موردِ رحمت واقع شويد. پروردگارت را در وجودت، با حالت ناله و زاري، و خوف و هراس، و بدون آشكار كردن سخن در صبحگاه و بعد از عصر، ياد نما و از بي‌خبران مباش، زيرا كساني كه نزد پروردگارت بسر مي‌برند به هيچ‌وجه از عبادتش سرپيچي نكرده و بزرگي نمي‌ورزند و او را از هر عيب و نقص تنزيه و تقديس مي‌نمايند و صرفا به او سجده مي‌كنند).

اين دو وقت، از اوقات دعاست، از اين رو شيطان، سعي فراوان در اغفال انسان از اين دو وقت دارد؛ (2) در روايات نيز همچون ؛ آيه شريفه، تأكيد شده است مبادا از اين اوقات غفلت شود: «اذا تَغَيّرتِ الشَّمسُ فَاذْكُرِ اللّٰهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ انْ كُنْتَ مَعَ قَوْمٍ يَشْغَلُونَكَ فَقُمْ وَادْعُ»(3) ؛ (هر وقت خورشيد متغيّر گشت پس خداي عزيز و جليل را ياد كن و اگر با قومي هستي كه تو را سرگرم مي‌كنند پس ـ از ميانشان ـ برخيز و دعا نما) .

وقتِ مهمِ ديگر، كمي از دو ثلث آخر شب، خصوصا ثلث آخر مي‌باشد كه از ارزشمندترين و مؤثرترين اوقاتِ مناجات و انس و تدبّر در قرآن مي‌باشد كه در سوره مزّمّل بر آن تأكيد شده است. (4)

1- 204 ـ 206 / اعراف .
2- اصــول كـافـي، كتـاب الـــدعــــاء، جلـــد 2، صفحــــه 522، ح 1،2 و 9 .
3- امام صادق عليه‌السلام ، اصول كافي، كتاب الدعاء، جلد 2، صفحه 522، ح 1، 2 و 9 .
4- در بحث شيــوه تـرتيـل بخش مقــدمه نكاتِ مهمي در توضيح آيه خواهد آمد .

زمان‌هاي مناسب تدبّر در قرآن (57)

در آيات بي‌شماري، بر خصوص اين سه وقت، جهت كسب توان روحي تأكيد شده است: «وَ اذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ بُكْرَةً وَ اَصيلاً. وَ مِنَ اللَّيْلِ فَـاسْجُــدْ لَـــهُ وَ سَبِّحْهُ لَيْلاً طَويلاً»(1) ؛ (نام پروردگارت را صبحِ زود و بعــد از عصــر يــاد نمــا و در پاره‌اي از شب او را سجده كن و او را شبي طــولانــي تسبيــح نمــا) .

شرايط و كليدهاي تدبّر در قرآن دو قسم مي‌باشند: «كليدهاي عام، كليدهاي خاص»، «كليدهاي عام»، حداقل شرايطي است كه براي تدبّر در قرآن موردنياز مي‌باشد و همه‌اقشار ازهرصنف و گروه را دربرمي‌گيرد ؛ در اين سطح كه اولين مرتبه تدبّرِ در قرآن است، تنها شرطِ ضروري علمي، آگاهي به تـرجمـه آيــات و يا استفاده‌از ترجمه‌اي معتبر مي‌باشد.
در روايتي از امام حسين عليه‌السلام ، مراتب فهم و تدبّر قرآن، به همراهِ نكته فوق، مطرح گشته است: «كِتابُ اللّهِ عَزَّ وَجلَّ عَلي أرْبَعَةِ أَشْياءَ عَلَي الْعِبارَةِ وَ الاْشارَةِ وَ اللَّطائِفِ وَ الْحَقايِقْ فَالْعِبارَةُ لِلْعَوام، وَ الاْشارَةُ لِلْخَـــــواصِّ، وَ اللَّطــائِــــفُ لِلأَوْليــاءِ وَ الحَقــائِــقُ لِلاْنبيـــاء» (2)
(كتــاب خــداي عــزيــز و جليل بر چهار چيز مستقر گشته است: عبارت و اشارت و لطائف و حقــايــق، پس عبارت قرآن براي توده مردم و اشــارت آن بــراي خــواص، و لطائف آن براي اولياء خدا و حقايق آن

1- 25 و 26 / انســـــــان .

2- بحار، چاپ بيروت، جلد 89، صفحه 20 .

بــراي انبيـــاء الهـــي اســت).
مقصــود از «عبــارت» همــان حـــدّ «تـرجمــه» مي‌بـاشـد كه سهـم تــوده‌هـاي مردمي است
مقصود از «اشارت قرآن» با توجه به قيدِ خواصّ، حد «تفسير» را نظر دارد كه در حوزه صلاحيت متخصصين قـــرآن و مجتهـــدين تفسيــر مي‌بـــاشــد كه به ابـــزار و «كليــدهاي مخصـــوص» تفسيــر قـــرآن، مجهـــز مي‌بــاشنــد.
مقصود از لطائف قرآن نكات و برداشت‌هايي است كه از حدّ فهم نوع علماي تفسير فراتر بوده، شرط «ولايت الهي» را طلب مي‌كند. آنان كه دل به خدا سپرده‌اند و سرپرستي فكر و دل و جوارحشان را خدا بر عهــده گــرفتــه است و از حواريون معصومين عليهم‌السلام به شمار مي‌روند، به حوزه لطائف قرآن راه يــافتــه از آن بهــره‌منــد مي‌گردند، از نمونه اين بزرگواران، مي‌توان «سيدعلي آقاي قاضي طباطبايي (استاد تفسيــر علامه طبــاطبــايي)، علامه طباطبايي و حضرت امام خميني» را نام برد.
مقصود از حقايق قرآن، ذات قدسي و مكنون ملكوتي قرآن مي‌بــاشــد كه اتصال و تمــاس بــا آن، معصـــوم عليهم‌السلام را سِــزد و دســت ديگـــــران از آن حـــوزه «لَــدي اللّهـــي» كــوتــاه مي‌بـاشــد.
«لا يَمَسُّـهُ اِلاَّ الْمُطَهَّـروُنَ»(1)

(آن ـ حقيقــت قــرآن ـ را جــز پـاك شدگان، مسّ نمي‌نمايند ـ
1- 79 / واقعه .

درنمي‌يابند ـ) .
تعبير «مُطَهَّر» به جاي «مُتَطَهِّر»، مقام عصمت را نظر دارد ؛ آنان كه خــدا عهـــده‌دار تطهيــرشــان گشته است.
با توجه به مطالب گذشته، شــرايــط يا كليـــدهـــاي تــدبّر در قــرآن را در دو بخش كلـي مطـالعه مي‌كنيم .
بخش اوّل: كليدهاي عـام تـدبّر
بخش دوم: كليدهاي خاص تدبّر
«كليدهاي عام»، تـــوده‌هـــاي مــردمـــي، را نظـــر دارد.
«كليدهاي خاص»، مــراتب علمــاء و اوليــاء و معصــوميـن را دربرمي‌گيـرد .
تعبير «كليدها» از آيه تدبّر (24 / محمّد) استفاده شده است: «اَفَلا يَتَـدَبَّــرُونَ القُرآنَ اَمْ عَلي قُلُوبٍ أقْفالُها» اين آيه به خوبي نشان مي‌دهد :
تــدبّــر، امــري قلبــي است نه صــرفا ذهنــي و علمــي ؛
عــواملــي قفــلِ دل بــوده، مـانـع تــدبّــر مي‌گـــردنــد ؛
اين قفل‌ها كليدهايي دارند كه بـايـد آن را تحصيــل كــرد ؛
كليدهاي اساسي تدبّر عمدتا قلبي هستند نه ذهني و عملي!

كليدهاي عـامل تـدبّر در قـرآن

1 ـ كليـدهـاي قبـل از تـدبّـر:

1/1 ـ مســواك زدن

مسواك زدن، قدم اوّل، در تحصيل شرايط مي‌باشد، از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله روايت شده است: «نَظِّفُوا طَريقَ القُرآنِ، قيلَ يا رَسُولَ اللّهِ وَ ما طَريقُ القُرآنِ؟، قالَ: أَفْواهُكُمْ، قيلَ بِماذا؟ قالَ بِالسِّواكَ» (1) (مسير قرآن را پاك نماييد، سؤال شد: مسير قرآن كدام است؟ فرمودند: دهانتان، سؤال شد: با چه چيزي؟ فرمودند: با مسواك زدن) .

2/1 ـ طهارت داشتن

طهارت، شرط تلاوت و تدبّر راستين قرآن مي‌باشد همان‌گونه كه شرط اساسي نماز به شمار مي‌رود. نظافت بدن و لباس، قدم اول است سپس دهان كه مسير قرآن مي‌باشد قدم دوم به حساب مي‌آيد، قدم سوم طهارت شرعي است: وضو يا غسل و در صورت فقدانِ آب، تيمم ؛ اين طهارت، سمبل طهارت روحي است. كه در آيه وضو و غسل و تيمم به روشني اين معني بيان گشته است: «ما يُريدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لكِنْ يُريدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَ لِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (خدا نمي‌خواهد تا بر شما حكمي سخت، قرار دهد وليكن مي‌خواهد ـ بـه واسطـه وضــوء، غســل و تيمــم ـ تــا ايــن كــه شمــا را پــاك نمــايــد و براي اين كه نعمتش را بر شما تمــام كنــد، شــايد كــه شمــا شكــر نمــاييد).

1- جلد 1، اَبْــوابُ السِّـــواك، ب 7، ح 1 .

كليدهاي عامل تدبّر در قرآن (61)

آيه 6 سوره مائده در بيان علت و فلسفه طهارت به خوبي اين معنا را، مي‌نماياند ؛ با اين همه تأكيدات معلوم مي‌شود انس و رفاقت با قرآن و تدبّر راستين در آن بدون طهارت حاصل نخواهد شد: «لا يَقْرَءِ الْعَبْدُ القُرآنَ اذا كانَ عَلي غَيْرِ طَهُورٍ حَتّي يَتَطهَّرَ»(1) (بنده خدا، در شرايطي كه بر غير طهارت باشد، قــرآن نمــي‌خــوانــد ـ نبــايــد بخــوانـد ـ تــا آن كه طهارت را به دست‌آرد).

مسأله مهمـي كـه در ارتبـاط بـا بـانـوان مطرح است عذر ماهيانه آنان به مدت 7 الي 10 روز مي‌باشد، بي‌توجهي خانم‌ها به بَدَل نماز در اين مدت از يك طرف و توهم ناپاكي روح و ممنوعيت قرآن از طرف ديگر مــوجــب گشتــه، بــه كلــي از بـركـات اين دو گـنج عظيـم روحـي فـاصلـه بگيـــرد و در محــروميــت تغـــذيـــه روحـــي به سـر بـرنـــد.
اين دوري، موجب ركود روحي و صدمه قابل توجه در فرصتِ قريب به يك چهارم عمرشان مي‌باشد كه خسارتي بس عظيم و جبران‌ناپذير مي‌باشد ؛ چگونه مي‌شود، انسان از دو بعد جسم و روح برخوردار باشد و هر دو بُعد نيازمند تغــذيــه و رشــد، و قــرآن و نمــاز هم دو غــذاي
1- (ج 4، ب 13، ح 2) تعبير «العبد» گوياي اين است كه شرط بندگي و ادب مناسب حضور، طهارت مي‌باشد از اين رو، در حديث آمده است: «مَنْ أحدَثَ وَ لَمْ يَتَوَضَّأ فَقَدْ جَفاني...» حديث قدسي (ج 1، ب 11، ح 2) (هر كه حدثي از او سرزند و وضوء نگيرد پس به مــن جفــا نموده است) .
(62) مثال‌هاي زيباي قرآني
اصلــي روح انسان باشد و در عيـن حـال يك چهارم عمر، در محروميت از آن به سـربرد.
مُعاوِيَةُ بنْ عمّار از امام صادق عليه‌السلام نقل مي‌نمايد: «اَلْحائِضُ تَقْرَأُ الْقُرآنَ وَ تَحْمَدُ اللّهَ»(1) ؛ (زن حــائــض قــرآن مي‌خــوانــد و خدا را حمــد مي‌گـويد).
به دلايل ذيل و همان‌گونه كه «درصحيحه معاوية بن عمار، محمد بن مسلم، زرارة و ديگران» بيان شده است نه تنها منعي براي حائض نسبت به تلاوت و تدبّر در قرآن وجود ندارد، بلكه تشويق نيز شده است و حتي براي رعايت حدود حرمت مس خطوط قرآن و كراهت مس اوراق آن، امام باقر عليه‌السلام در صحيحه «محمد بن مسلم» راهنمايي مي‌فرمايند: «جنب و حائض قرآن را از وراي لباس بگشايند و هرچقدركه‌مي‌خواهند جز آيه سجــده (يا سوره سجــده) را بخـواننـد» .(2)
«عَنْ زُرارَةَ عَــن أبي جَعْفــر عليه‌السلام : اذا كانَتِ الَمْرأَةُ طامِثا فلا تَحِلُّ لَها الصَّلوةُ وَ عَلَيْها اَنْ تَتَــوَضَّــأَ وُضُوءَ الصَّلوةِ عِنْدَ وَقْتِ كُلِّ صَلوةٍ ثُمَّ تَقْعُدَ في مُوْضِعٍ طاهِرٍ فَتَــذْكُــرَ اللّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ تُسَبِّحَهُ وَ تُهَلِّلَهُ وَ تَحْمَدَهُ كَمِقــدارِ صَلـوتِها ثُمَّ تَفْـرُغَ لِحــاجَتِهــا».(3)
(زراره از امام باقر عليه‌السلام نقل مي‌نمايد: هرگاه زن حايض شد پس نماز بر او جايز نيست و بر اوست كه هنگام وقت هر نماز، مشابه وضوي نماز،

1- ب 38، ح 1 .
2- در بخش روايات آمده است .
3- (ح 2) .

بانوان و مشكل طهارت (63)

وضوء بگيرد، سپس در جايگاهي پاك بنشيند، پس خداي عزيز و جليل را به قدر نمازش ياد كند و تسبيح و تهليل و حمد گويد سپس به جهت حاجتش ـ از عبادت ـ فارغ‌شود) .

اگر در روايات، ايمان زن را ناقص مي‌شمارند به جهت يك هفته تعطيلي عبادت در عرض يك ماه مي‌باشد كه نوع خانم‌ها به آن تن در داده‌اند و از بدل نماز و انس و تدبّر در قرآن غافل مانده‌اند و اين اختصــاصي به خــانــم‌ها نــدارد، هر كسي در امر عبادات، به خود تعطيلي دهد گرفتار نقصان در ايمــان خواهد شد و با جبران از آن نقصان ايمان، نجات خواهد يافت.

مُعــاويَــةُ بنْ عمّــار از امــام صــادق عليه‌السلام نقــل مي‌نمــايــد: «الحــائِــضُ تَقْــرَأُ الْقُــرآنَ وَ تَحْمَـدُ اللّهَ»(1) ؛ (زن حـائض قرآن مي‌خواند و خدا را حمد مي‌گويد) .

حكم تحرير الوسيله: در تحرير حضرت امام خميني، حكم به كراهت قرائت قرآن توسط حائض شده است ؛ كراهت در مستحبّات به معني نقصان ثواب مي‌باشد نسبت به‌زماني‌كه عذر برطرف شده‌است، نه اين كه به معني ناخشنودي خدا تلقي گردد، همچون كراهت نماز جمعه براي فرد مسافر كه ثواب شركتش در نماز، كمتر از فرد مقيم مي‌باشد، ليكن قطعا ثوابش از حال نماز انفرادي بيشتر است، چه ثوابي بالاتر از شركت در جمـاعت مسلمين در نماز جمعه!

1- (ب 38، ح 1) .

(64) مثال‌هاي زيباي قرآني

باري، آثار تعطيلي مستمر در فكر و روح خانم‌ها، بسيار جانكاه‌تر از آن است كه به تصور آيد، اين كه در احاديث خصوصا در نهج البلاغه از زنان نكوهش شده‌است و ايمانشان، ناقص‌معرفي‌گشته‌است‌كساني را ناظر است كه اين جريان تغذيه روحي به كناري افتاده‌اند و در نتيجه، آتش بيار معركه جنگ جمل (1) و منع كننده از شركت در جنگ با قاسطين و ناكثين و مارقين گشته‌اند و همتشان زر و زيــور دنيــا شــده است كــه «اِنَّ النِّســـاءَ هَمُّهُــنَّ زينَـــةٌ الحَيــوةِ الــدُّنيــا» (2) .

و اين اختصاصي به زن ندارد، بلكه هر آن كه از ارتباط با خدا از طريق قرآن و نماز منعزل شود چنين سرنوشتي خواهد داشت: «خُلِقَ هَلُوعا.اِذا مَسَّــهُ الشَّــرُّ جَــزوُعــا. وَ اِذا مَسَّــهُ الْخَيْــرُ مَنُـوعا. اِلاَّ الْمُصَلّينَ...»(3)

(انسان ـ طبعا ـ بسيار حريص و بخيل آفريده شده است، هرگاه كه شر او

را فراگيرد بسيار جزع‌كننده مي‌گردد و هرگاه خير او را مس نمايد بسيار منـع كننده مي‌شود مگر آنــان كه نمازگزارند...) .
اولاً: روح، زن و مرد ندارد و هـر دو در انسـانيّت يكسـان مي‌باشند .
ثانيا: حيض تأثيري در انسانيت زن نمي‌گذارد و او را نجس نمي‌كند.
ثالثا: روح زن، همچون روح مرد نيازمند تغــذيه دائمــي مي‌بــاشد.
رابعا: نمـاز و قــرآن دو غـــذاي مستمـــر روح انســـان مي‌باشند.
1- (نهج، خ 80)، مطالب مذكور را حضرت بعد از جنگ جمل فرموده است، جنگي كه حقــد و كينـــه و حسادت زني، شعله‌ورش نمــــود (خ 156) .
2- نامه 31 .
3- 19 ـ 22 / معارج .
بانوان و مشكل طهارت (65)
خامسا: به علت شرايط خاص براي نماز، براي حائض ذكر خدا، به جاي نماز آمده است تا رزق روحش را تأمين نمايد.
سادسا: قرآن، بدلي برايش متصور نيست و از اين رو شرايط خاص نمــاز را ندارد پس خـــود، غــذاي روح خواهد بود.
سابعا: اگر حائض در شرايط روحي نامساعدي قرارداشته باشد بيشتر به روزق روحي نيازمنـد اســت نه آن كــه از آن محـــروم گـردد !

2 ـ كليدهاي هنگام تدبّر قرآن

1/2 ـ استقبـــــال قبلـــــه

روح عبادات در اسلام، توجّه وجودي عابد به سوي خدا مي‌باشد. (1)
اللّه، غايت فعاليت هر موجودي است ؛ از آن جا كه انسان در كارهايش خواه ناخواه رو به جهتي از جهاتِ جغرافيايي دارد، براي انطباق جهت ظاهري عمل با جهت قلبي‌اش و وحدت‌بخشي ظاهر و باطن وجود انسان، خانه كعبه، سمبل توجهات مسلمين به سوي خـــدا قرارداده شـــده است.
اين سمبل، مايه تذكري است براي انسانِ غافل، تا توجه قلبي‌اش را در زندگي و برنامه‌هايش به سوي خدا گرداند و از جهات رو به غيرِ حق، بيرون كشد و توجه‌اش را معطوف كمال خوبي‌ها و زيبايي‌ها و قداست‌ها نمايد.
بنابراين طبيعي است قرآني كه ديدار با خداست از شرايط تدبّرش، استقبال قبله باشد تا با حقيقت عمل هماهنگ شود. اين توجه، آن‌قدر همت انسان را بالا مي‌برد و آن‌قدر شخصيت و ارزش به انسان مي‌بخشد كه

1- ر. ك: الميــزان و نمـونه، ذيل آيه 144 ـ 142 سوره بقره.

ديگر حاضر نمي‌شود به هر پستي‌اي، تـــن در دهد و آلتِ دست هر عنصر طغيانگري بشري و جني، واقع گردد.

2/2 ـ از رو خواندن قرآن

در برخورد با قرآن تمام دستگاه‌هاي ادراكي انسان، بهره‌مند مي‌شوند و هر يك رزق خاصي را به دست مي‌آورند ؛ از اين رو، نظر كردن به قرآن و آياتش خود عبادت محسوب مي‌شود و تأثير فراواني در روشنــي و نــورانيــت چشــم دارد.

از آثار نظر به قرآن، تمركز حواس، در پي‌گيري جريان فكري ـ روحي آيات و توجّه و دقت و تدبّر در آيات و ارتباط آن‌ها مي‌باشد از اين رو در روايــات آمــده اســت: «لَيْــسَ شَــيْءٌ أَشَــدُّ عَلَي الشَّيْطــانِ مِنَ الْقِراءَةِ فِــي الْمُصْحَــفِ نَظَــرا» .(1)

(بــر شيطــان، نگــاهي شــديــدتر از قــرائت قــرآن از روي مصحــــف، وجـــــود نـــدارد!)

«نظر»، فكر همراه دقت، مي‌باشد .

«قُلْتُ لَه جُعِلْتُ فِداكَ، اِنّي أَحْفَظُ الْقُرآنَ عَلي ظَهْرِ قَلْبي أَفْضَلُ اَوْ أَنْظُرُ فِي الْمُصْحَفِ؟ قالَ عليه‌السلام بَلِ اقْرَأْهُ وَ انْظُر فِي الْمُصْحَفِ فَهُوَ أَفْضَلُ ،أما عَلِمْتَ أَنَّ النَّظَرَ فِي الْمُصْحَفِ عِبادَةٌ» (2) (اسحاق بن عمار مي‌گويد به امام صادق عليه‌السلام گفتم: فدايت گردم، من قرآن را بر صفحه دلم حفظ مي‌نمايم پس آيا آن را از حفظ بخوانم، افضل است يا اين كه در مصحف

1- (ص) (ب 19، ح 2) .

2- ب 19، ح 4 .

بنگرم؟ فرمودند: بلكه آن را بخــوان و در مصحــف بنگــر، پس آن افضل اســت، مگـــر نـــدانستــي كه «نظــر در مصحــف» عبــادت اســت؟!) .

از جمله شرايط هنگام تدبّر، قرائت دعاي شروع و ختم تلاوت قرآن مي‌باشد. در صحيفه سجاديه دعاي ختم قرآن، به تفصيل و با محتوايي بسيار عميق آمده است، ليكن دعاي افتتاح، موجود نيست كه با توجه به خصوصيات صحيفه، قطعا جزء حدود بيست دعايي از صحيفه است كه با كمال تأسف مفقود شده است. (1)

در اين زمينه ادعيه از معصومين عليهم‌السلام فراوان است از جمله دعاي مختصر و پربار امام صادق عليه‌السلام مي‌باشد كه مي‌فرمايند: «اللّهُمَّ انّي نَشَرْتُ عَهْدَكَ وَ كِتابَكَ، اَللّهُمَّ فَاجْعَلْ نَظَري فيهِ عِبادَةً وَ قِراءَتي فيهِ فِكْرا وَ فِكْري فيهِ اعْتِبارا، وَ جَعَلَني مِمَّن اتَّعَظَ بِبَيانِ مَواعِظِكَ فيهِ وَاجْتَبَ مَعاصِيكَ، وَ لا تَجْعَلْ عَلي بَصَري غِشاوَةً وَ لا تَجْعَلْ قِراءَتي قِراءَةً لاتَدَبُّرَ فيها بَل اِجْعَلْني أتَدَبَّرُ آياتِهِ وَ أحْكامِهِ آخِذا بِشَرائِعِ دينِكَ وَ لا تَجْعَلْ نَظَري فيهِ غَفْلَةً وَ لا قِراءَتي هَذَرا، اِنَّكَ أنْتَ الرَّؤُفُ الرَّحيمُ» ؛ (بار خدايا من عهدنامه و كتاب تو را گشودم، بارخدايا پس نگاه مرا در آن عبادت و قرائت مرا در آن تفكّر و تفكّر مرا در آن عبرت قرار ده، و مرا از كساني بگردان كه به سبب روشني هشدارها و مژده‌هايت در آن، متأثر گشته و از موجبات عصيان تو دوري گزيده است. و هنگام قرائت من بر گوش دلم

1- رجوع كنيد به مقدمه صحيفه سجاديه .

مهر مزن و بر چشم دلم حجاب قرار مده و قرائت مرا قرائتي كه هيچ تدبّري در آن نيست، قرار مَدِه، بلكه مرا چنان كن كه در آيات و احكامش ژرف بينديشيم به شرايع دينت دست يازم، و نگاه مرا در آن بي‌خبري قرار مده و نه قرائت مرا بيهوده گويي، چراكه فقط تو دلسوز و رحيم مي‌باشي).

در روايتي آمده است كه حضرت امير عليه‌السلام قرآن را چنين ختم مي‌كرد: «اللّهُـمَّ اشْـرَحْ بِـالْقُـرآن صَـدْري وَ اِسْتَعْمِل بِالْقُرآنِ بَدَني وَ نَوِّر بِالْقُرآنِ بَصَري وَ أطْلِقْ بِالْقُرآنِ لِسـاني وَ أعِنّـي عَلَيـهِ ما أبْقَيْتَني فَـاِنَّـهُ لا قُـوَّةَ اِلا بِـكَ» . (1)

(بار خدايا سينه‌ام را با قرآن بگشا و بدنم را به واسطه قرآن بكارگير، و ديده‌ام را به سبب قرآن منوّر بگردان و زبانم را به واسطه قرآن روان ساز و بر آن مرا ياري فرما، مادامي كه مرا باقي گذاشته‌اي چرا كه هيچ حائل از گناه و نه قدتر بر طاعتي نيست مگر به واسطه تو).

4/2 ـ پنـاهندگي به خــدا (استعاذه)

از شرايط تلاوت راستين، پناهنده شدن به خداوند مي‌باشد كه در قـرآن بر آن تــأكيــد شده است:

«فَاِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجيمِ. اِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطــانٌ عَلَــي الَّــذيــنَ امَنُوا وَ عَلي رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»(2)

(پس هرگاه قرآن مي‌خواني پس به خدا از شر شيطان سنگسار شده، پنــاه بر چــرا كــه او بر كســاني كه ايمان آورند و بر پروردگارشان

1- مصبـــاح المهتجـــد، ص 286 .

2- 98 و 99 / نحل .

تكيــه مي‌كننـد، هيــچ تسلّطــي نــدارد) .

5/2 ـ استمداد و ياري جستن از خدا (تسميه)

كمال مطلق، وقتي حاصل مي‌شود كه انسان، در مسير دستيابي به آن، با يگانه مظهر اين اهداف، «اللّه» پيوندي برقرار كند و با تكيه و استمداد از او، به پيش رود ؛ چرا كه «اللّه» تنها كمال مطلق، تنها ذات مقدس پايدار و ابدي است و نه تنها كمال‌مطلوب انسان، بلكه كمال مطلوب همه موجودات، در همه عــوالــم هستــي مي‌بــاشد: «اَللّهُ لا اِلهَ اِلاّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ...»(1)
(اللّه، معبود و معشوقي غيرِ او نيست در حالي كه هَمُو يگانه زنده پــايــدار ابـــدي است).
«بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم» سمبل شروع و ختم با ياد او، ياري از او و بانشان ازاو مي‌باشد،ازاين‌رو گرامي‌ترين‌وعظيم‌ترين‌آيه،لقب‌گرفته است.
اين كشتــي نــوح عليه‌السلام است كه در آن طــوفــان سهمگيـن و هولناك جــريــانش و لنگــرش بــا «بسم اللّه» محقـق گشته است كه حـاوي اسـم اعظـم الهـي مي‌بـاشـد:
«وَ قـــالَ ارْكَبُــوا فيهــا بِسْــمِ اللّهِ مَجْــريهــا وَ مُــرْسهـــا...»(2)
(ـ نــوح ـ فــرمــود ســوار كشتــي شــويــد كه جريان آن و لنگرش با بسم‌اللّه محقق است...).
1- 255 / بقره، 1 / آل‌عمران .
2- 41 / هود .

کلیدهاي خـاصّ تــدبّــر

در بيان امام حسين عليه‌السلام معلوم گشت قرآن چهار مرتبه فهم و تدبّر را داراست كه مرتبه «عبارت» سهم عموم مردم و مرتبه «اشارت» سهم علماء و «لطائف» سهم‌اولياء و «حقايق قرآن» سهم‌انبياء و معصومين عليهم‌السلام مي‌باشد ؛ كليدهاي خــاص نظــر بــه سـه مـرتبـه اخيـر دارد كـه جنبـه تخصصـي بـه خـود مي‌گيرد و بر دو قسم كلي مي‌بـــاشنـــد:

1 ـ كليـــدهــاي علمـــــــي

2 ـ كليدهاي روحي و عملي

«علمــاء» مجتهـــدين در تفسيــر قـــرآن مي‌باشنــد كه هــر دو قسم از كليدها، بـــراي آنـــان واجب و ضــروري است، چـــرا كه تـلاش و كــوشش علمــي در كنــار طهــارت روحي، شرط اساسي درك «اشارات قرآن» مي‌باشد.

طريق علمــاء در امــر تدبّر در قرآن، عموما عقلي اجتهادي مي‌باشد و گاهي نيز از طــريــق شهــودي، تـوفيــق تــدبّر در قــرآن پيــدا مي‌كند.

«اولياي الهي» عموما همان مجتهدين در تفسير قرآن مي‌باشند كه كليدهاي علمي براي آنان نيز، ضرورت دارد. ليكن به واسطه تعالي روحي و رسيدن به مرتبه‌اي از مراتب ولايت الهي، به حوزه لطايف قرآن راه يافته‌اند و از دو طريق عقلي و شهودي متناسب با مقام ولايتشان در قرآن تدبير مي‌نمايند.

«انبياء و معصومين عليهم‌السلام به واسطه مقام عصمت و طهارت و اتصال با حقيقت ملكوتي قرآت از بسياري از كليدهاي علمي بي‌نياز بوده، طريقي

شهودي براي تدبّر در قرآن، در اختيار دارند .

تذكر: كساني كه در طريق كسب كليدهاي علمي و روحي گام برمي‌دارند جزء محققّين از مرتبه اول محسوب مي‌شوند چرا كه هنوز به درجه علماء مجتهد نرسيده‌اند، از اين رو توجه به نظر علماء برجسته تفسيــر، در امــر تــدبّــر و تعمــق در قــرآن بــراي آن ضـروري است.

1 ـ كليـدهاي علمي

1/1 ـ تسلـط بر قـرآن و روايات ذيل آيات

مفسر قرآن براي تدبّر، نيازمند آگاهي وسيع و جزيي از جايگاه مباحث و موضوعات مطرح شده در قرآن مي‌باشد از اين رو تشخيص آيه از روايت و آگاهي اجمالي بر جايگاه آن در قرآن و حفظ قابل توجه بسياري از آيات، علامت تسلط بر قرآن مي‌باشد كه از تلاوت و انس بسيــار فــراوان با قــرآن و ختــم‌هاي مكــرر آن بــه دســت مي‌آيــد.

بــراي ايــن تسلّط «حفظ كل آيات» ضــرورت نــدارد ليكــن فضيلتي مهم به شمـار مي‌رود.

2/1 ـ لغت معتبـر قـريب بـه عصر قـرآن

فهم معاني دقيق واژه‌هاي قرآن، قدم دوم در تدبّر مي‌باشد چرا كه واژه‌ها، مجراي كاوش و تدبّر، و دريچه ورود به حوزه ملكوتي قرآن مي‌بـاشنـد و پـس از تسلط بر قرآن و روايات از مهمتـرين كليـدهـا بـه شمـار مي‌آيـد.
براي كشف مراد خداوند، نيازمند فهم ريشه لغوي، معني حقيقي واژه و موارد استعمال آن در صدر اسلام مي‌باشيم چرا كه زبان و لغت
(72) مثال‌هاي زيباي قرآني
پيوسته به مرور زمان و بـه واسطـه آميـزش با زبـان و فـرهنگ‌هـاي ديگـر، دستخـوش دگرگوني و تحـول بـوده، واژه‌ها، معـاني تـازه‌اي بـه خـود مي‌گيـرنـد.
توجه به موارد استعمال واژه در قرآن، نكته مهم ديگري است كه ما را در بهره‌جويي از معاني متعدد لغوي و اختيار معني مناسب با سياق آيه، ياري مي‌دهد ؛ استفاده از نكته سنجي‌هاي مفسرين محقق در لغت و توجه به روايات ذيل آيات، ايـن بهره‌مندي را به كمال خود نزديك مي‌گرداند.
از فرهنگ‌هاي معتبر، «المفردات» راغب اصفهاني (م ـ 503 ق)، «تاج العروس» زَبيـدي، شـرح قـامـوس (1145 ـ 1205 ق)، «لسان العـرب» ابـن منظـور (م ـ 711 ق) و «الصحـاح» جـوهري (م ـ 400 ق) مي‌باشد.

3/1ـ ادبيـــــات عـــرب

آگاهي بر «صرف و نحو، معاني، بيان و بديع» امري بسيار ضروري در كنـــار فهـــمِ معـــانيِ دقيـــق واژه‌هـــاي قـــرآن مي‌بـــاشـــد و از يكـديگـر جـــدايـــي نمي‌پذيرند.
«صرف» نظر به شناسنامه كلمات و «نحو» نظر به جايگاه واژه‌ها در جمله و نقش معنايي آن‌ها دارد.
«معاني، بيان و بديع» جنبه‌هاي فصاحت و بلاغت آيات و زيبايي‌هاي هنري قرآن را مورد توجه قرار مي‌دهند. «معاني» به فصاحت واژه‌ها، بلاغت تركيب آيات و كيفيت چينش واژه‌ها و جملات نظر دارد و با توجه به اهداف آيات و مقاصد هدايت الهي، ما را به مقتضاي حال مخاطب آيات و انگيزه‌هاي دروني‌اش آگاه مي‌نمايد. «بيان» به اسلوب‌هاي سخن در

آيات مي‌پردازد و علت اختيار آن شيوه هنري را در ارتباط با اهداف آيات و مخاطب آن جستجو مي‌كند ؛ شيوه‌هاي مختلف مورد بحث در علـــم بيـــان، بـــراي ارائـــه يك معنـــي، «حقيقت و مجاز، تشبيـــه و استعـــاره و كنـــايـــه» مي‌بـــاشـــد كه هـــر يك، از زيبـــايي، ظرافت و تـــأثيـــر خـــاصـــي در شنـــونـــده، برخوردار مي‌باشند.
«بديع» نظر به زيبايي‌هاي لفظي و معنوي كه دارد نقش اساسي در سخن ندارد، بلكه بر زيبايي سخن مي‌افزايد برخلاف «معاني، بيان» كه نقش مهمي را در پيام‌رساني و تأثر و تحول روحي مخاطب، بازي مي‌كند.
يك مفسّر، بايد در علم صرف و نحو، صاحب نظر و در علم فصاحت و بلاغت (معاني، بيان و بديع) از تشخيص و لطافت روحي و ذوق مناسبي، برخوردار باشد ؛ از كتب معتبر «دلائل الاعجاز» و «اسرار البلاغة» شيخ عبدالقاهر جرجاني، «مطّول» و «مختصر المعاني» تفتازاني مي‌باشد ؛ از جمله كتب در عصر حاضر، از «جواهر البلاغة» هاشمي، «البلاغة الواضحه» علي الجارم، مي‌توان نام برد. از تفاسير مناسب در بلاغت قرآن «تلخيص البيان في مجازات القرآن» شريف رضي (406 ـ 359 ق)، «درة التنزيل و غرّةالتأويل» الخطيب الاسكافي (م ـ 421 ق)، «الجمّان في تشبيهات القرآن» ابن تاقيا بغدادي (485 ـ 100 ق)، الاشاره الي ايجاز فـي بعـض انواع المجاز» عزّ بن عبدالسلام «660 ـ 578 ق»، «بـديـع القرآن» ابن أبي الاصبـغ و «كشـــاف» زمخشري و تفسير أبي السعود مي‌باشد.
از كتب در زمينه صرف و نحو قرآن، «املاء ما منَّ به الرحمن» ابوالبقاء عكبري (616 ـ 538ق)، «البيـــان فـــي غريب اعراب القرآن» ابن انباري

(577 ـ 513ق) و تفاسير «مجمع البيان» طبرسي، «البحرالمحيط» ابوحيان، «روح‌المعـــاني» آلـــوسي مي‌بـــاشد.

«منطق» قانون تفكر صحيح است كه از شرايط شيوه‌ها و اقسام «تعريف و استدلال صحيح» سخن مي‌گويد و معيارهاي تشخيص صحت و خطاي «صورت تفكر» را مطرح مي‌نمايد، از ايـن رو فـراگيـري آن در امــر تــدبّر ضــروري مي‌بـــاشـد.
علاوه بر آن، آگاهي بر روش‌هاي تحقيق در علوم، خصوصا در حوزه علوم انساني، براي تدبّر در مباحث متنوع قرآن بسيار ضرورت دارد كه به علــم «متـدلوژي يا روش‌شناسي» موسوم مي‌باشد.
آگاهي بر منطق نوين خصوصا منطق رياضي نيز جهت فهم و دفع شبهــات فكــري، بسيــار مفيــد بلكـه ضروري است.
تذكر: منطق صوري صرفا به صورت و شكل فكري و استدلال مي‌پردازد و كـاري بـــه مواد و روش‌هاي تفكــر ندارد.
در منطق جديد، ضرورت آزادي محقق و متفكر از عوامل دروني و بيروني مؤثر در نتايج تحقيق مطرح مي‌شود، چرا كه به نقش حساس محيط رواني، تربيتي و اجتماعي محقق، در نتايج تحقيقاتش عنايت دارد، ليكن از چگونگي رهايي تفكر از تأثيرات وراثت و محيط سخن به ميان
1- در مبحــث منطبــق، كــلام، فلسفه، عرفان، فقه و اصول فقه از كتاب «آشنايي با علــوم اســلامي» شهيــد مطهـري بسيـار استفــاده شده است .
كليدهاي علمي (75)
نمي‌آورد و از ارائه روش تربيتي آزادي تفكر و هدايت آن به سمت تفكر سالم عاجز مي‌باشد و در واقع اين نقش اساسي مذهب و رسولان الهي است كه با تكيه بر «ادراكات بلاواسطه و حضوري» (مواد تفكر) و با روش «طرح سؤال از مسائل زندگي» (انسان، جهان، خدا، دنيا و آخرت و روابط انسان را همه اين‌ها) فكر را به جريان انداخته با تزكيه، تعليم و تذكر، انسان را تربيت كرده او را از اسارت وراثت و محيط نجات مي‌بخشد و به آزادگي مي‌رساند:
«قُلْ اِنَّما اَعِظُكُمْ بِواحِدَةٍ اَنْ تَقُومُـوا لِلّهِ مَثْني وَ فُرادي ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا»(1)
(بگو فقط شما را به يك امر مهم موعظه مي‌كنم به اين كه دوتا دوتا يا تك تك، به خاطر خدا بپاخيزيد سپس به تفكر بپردازيد).
اگر تفكر فردي يا جمعي، به انگيزه حقيقت‌طلبي و به خاطر خدا (حقيقت مطلق) صورت نگيرد در دام گرايش‌هاي خاص و اميال نفساني فرد و جامعه گرفتار مي‌شود و به انحراف مي‌گرايد، دراين جا ديگر با وجود شكل

صحيح استدلال و روش علمي مناسب، نتايج تحقيقات متأثـر از اميـال نفسـانـي گشتـه، در مسير تبـاهي به كار خـواهـد رفت. (2)

زندگي هر كس مبتني بر نگرش و ديدگاه خاص او نسبت به خود و جهان و مبدأ و مقصد هستي، استوار مي‌باشد اين مجموعه نگرش كلي و
1- 46 / سبــــــأ .
2- ر.ك: الميـــزان، ج 5، ذيــل آيه 19، مائده، ص 267 به بعد .

مرتبط به هم «فلسفــه زنــدگي» هر كسي را تشكيــل مي‌دهــد و در واقع هـــر انســاني از نــوعــي انــديشــه فلسفــي بــرخـــوردار اســت.
«فلسفه» دانشي عقلي است كه در كاربرد عام، همه دانش‌هاي مبتني بر تعقل و تجربه را دربرمي‌گيرد (1) كه در برابر علوم نقلي مطرح مي‌شود از اين رو قدما فلسفه را بر دو قسم «نظري و عملي» تقسيم مي‌نمودند، «فلسفه نظري» در مورد حقيقــت و واقعيــت اشيــاء بحـــث مي‌كند و «فلسفـــه عملـــي» افعـــال انسان را آن‌چنان كه بايد و شايسته است مورد بـــررسي قـــرار مي‌دهـــد.
«فلسفه نظري» شامل سه بخش «الهيات» (فلسفه عليا)، «رياضيات» (فلسفه وسطا) و «طبيعيات» (فلسفه سفلا) مي‌باشد «الهيات» خود مشتمل بر دو فن «امور عامه» و «الهياتبه معني اخص» مي‌باشد، هر يك از ريــاضيــات و طبيعيــات نيـز به اقســام زيــادي تقسيــم مي‌شــونــد.
«فلسفه عملي» نيز به سه بخش «علم اخلاق»، «علم تدبير منزل» و «علم سيــاست مدن» تقسيم مي‌شود .
«فلسفه» در كاربرد خاص، صرفا نظر به «الهيات» دارد كه قدما آن را فلسفه حقيقي و يا فلسفه اولي و يا علم اعلي» مي‌ناميدند كه عنوان بحث ما نيز به همين كاربرد خاص نظر دارد و آن علمي است كه همه هستي رابه عنوان موضوع واحد مورد مطالعه قرار مي‌دهد و دربــاره كلــي‌تــريــن
1- ايـــن اصطـــلاح شـــايـــع در ميـــــان مسلميـــن بــود .

مسـايـل آن بحـــث مي‌كنــد. (1)

6/1 ـ کـــــلام

«کلام» علمي است که از عقايد و جهان‌بيني اسلامي بحث نموده، عهده‌دار شرح و بسط، استدلال و دفاع از آن است و عمده مباحث آن در سه حوزه توحيد، نبوت و معاد مي‌باشد که به «اصول دين» موسوم است.
علم کلام از مباحث جبر و اختيار و قضاء و قدر الهي آغاز گشت و در ادامه مباحث، توحيد و نبوت و معاد را در برگرفت ؛ بر اثر درگيري فکري ميان مسلمين چهار مکتب کلامي جلوه‌گر شدند: «شيعه، معتزله، اشاعره و مـــرجئـــه».(2)

«عرفان» كوششي، علمي ـ عملي است از طريق قلب، تا كه انسان به معرفتي حضوري و شهودي، نسبت به حقيقت هستي نايل گشته در اثر تصفيه و تزكيه نفس به وصال حقيقت رسد و همچون قطره‌اي به آن بپيوندد؛ و به تعبير «ابن‌سينا»: «منصرف ساختن ذهن است از ما سوي اللّه و تـوجـه كـامـل بـه ذات حـق بـراي تـابش نـور حـق بـر قلـب» .(3)

1- «فلسفه» در فرهنگ غرب به معاني متعددي اخذ شده است كه اغلب جز اشتراك لفظـي وجـه مشتـرك ديگـري نـدارد، براي توضيح بيشتر، ر.ك: شهيد مطهري، آشنـايي با علـوم اسـلامي، بخـش فلسفـه و اصـول فلسفـه و روش رئـاليسـم .

2- منبـع سـابـق بخـش كـلام .

3- نقـل بـه معنـي از نمـط نهـم «اشـارت بـوعلـي سينا» به بيان «شهيد مطهري» آشنايي با علوم اسلامي «بخش عـرفان» .

(78) مثال‌هاي زيباي قرآني

«عرفان» دستگـاهي علمي ـ فرهنگي است كه داراي دو بخش مي‌باشد:

بخش عملي: روابـط و وظـايـف انسـان را بـا خـود و جهـان و خـدا بيـان مي‌كنـد و به علـم «سيـر و سلـوك» مـوسـوم مي‌بـاشد.

بخش نظري: عهده‌دار تفسير خدا و جهان و انسان، همچون فلسفه مي‌باشد ليكن در استدلالات، به جاي تكيه بر مبادي و اصول عقلي، بر مبادي و اصول كشف و شهود، تكيه مي‌كند و سپس آن‌ها را با زبان عقل تـوضيح مي‌دهد.

8/1 ـ اخـــلاق

«علم اخلاق» علمي است كه از رفتارها، حالات تو ملكات شايسته و ناشايست سخن مي‌گويد: اين كه چه حركت و حالت و خصلتي بد يا خوب، سزاوار يا ناسزا، شمرده مي‌شود بستگي به نوع بينش و مبادي و اصولي دارد كه شخص بدان ملتزم مي‌باشد. اين اصول و مبادي در علم «فلسفه اخلاق» از آن سخن به ميان مي‌آيد و جنبه زيربنايي نسبت به علم اخلاق دارد ؛ در فرهنگ وحي، مسائل اخلاقي، در ضمن دستورات ديني جلوه‌گر بوده، بلكه غيرقابل انفكاك از آن مي‌بـاشـــد: پيـامبـر اكـرم صلي‌الله‌عليه‌وآله : «بُعِثْتُ لِاُتَمِّمَ مَكارِمَ الأَخْلاقِ» ؛ (برانگيخته شـــدم بـراي اين كه ارزش‌ها و بـــزرگ منشـــي‌هاي اخـــلاق را بـــه اتمـــام رســانم).

قــرآن و احــاديث معصــوم عليهم‌السلام دو منبــع اســاسي در استنبــاط عقــايد و احكــام جميع روابــط انســاني مي‌بــاشنــد كه از دو جهت كلــي «متــن» و «سنــد» مورد بررسي واقع مي‌شوند.

كليدهاي علمي (79)

«سند قرآن» قطعي و «مسأله اختلاف قرائت‌ها» و بحث از «كيفيت جمع‌آوري قرآن»، بحث مجدد آن را ضروري مي‌نمايد تا روشن گردد كه اين شبهــه، ربطي به سند قرآن ندارد چرا كه صرفا تحريف به كم شدن آيات، ادعــا شــده اســت نــه افزايش آن ؛ ديگر آن كه شبهه‌اي است بــاطــل كــه در ذهــن كج‌انديشان مسلمان و مستشــرقين ناآگــاه و اكثرا مغــرض نقــش بستــه اســت.

«اختلاف قرائت‌ها» كاري به قطعيت قرآن ندارد و صرفا به اختلاف لهجه در قرائت مربوط مي‌باشد و مسأله سوم نيز مشكلي نداشته خود به روشني قطعيت سند را نشان مي‌دهد.

قطعيــت سنــد قــرآن به تنــاسـب در علـم «تـاريــخ قــرآن»، «اصول استنبــاط» و «كــلام» بحـث مي‌گردد.

سند احاديث، جز روايات اندكي قطعي نبوده، نيازمند تتبع و بررسي مي‌باشد تا صحت انتساب حديث به پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمه عليهم‌السلام روشن گردد ؛ علمي كه عهــده‌دار اين مســألــه مي‌بــاشــد علم «رواية الحديث يا اصول الحديث»(1) نــاميــده مي‌شــود. ايــن علــم خــود به دو شـــــاخـــه تقسيــم مــي‌گـــــردد:

«علــم رجــال» كــه صــداقــت و عــدالــت ناقلين حديث و طبقات آنـان را مــورد تحقيــق قـرار مي‌دهد.

1- اين علم به غلط «دراية الحديث» ناميده شده است حال آن كه «درايه» نظر به فهم محتـــــواي حـــديـــث دارد نه سنـــد آن .

(80) مثال‌هاي زيباي قرآني

«علم مصطلح الحديث» كه از «كيفيت نقل حديث» از لحاظ تواتر يا وحدت نقل، اتصال يا انقطاع سند و «مراتب نقل حديث» از لحاظ صحت نقل رجــال حــديـث و ضعف نقل و اصطلاحات مربوط به اين خصوصيات بحــث مي‌نمــايد. (1)

معيارهاي بررسي متن قرآن و حديث و ميزان ارزش آن دو منبع اساسي در فهم دين و احكام شريعت اسلام، در «علم اصول» مورد بحث و بررسي قرار مي‌گيرد ؛ در كنار اين دو منبع، منابع مطرح شده ديگر همچون «عقل، اجماع، شهرت روايي و فتوايي، قياس و استحسان و غيره» مورد ارزيابي گشته، اعتبار يا عدم اعتبار، ميزان ارزش دليليت آن‌ها و محدوده به كارگيري‌شان، براي فهم دين و استخراج احكام اسلام، مشخــص مي‌گــردد.

با اين توجه، ضرورت آگاهي بر اصول استنباط و صاحب نظر بودن در آن، در امر تدبّر در قرآن و تفسيـر آن، روشن‌تـر از آن است كه نيـازمنـد دليـل باشد.

فقه احكام اسلامي، بخشي از «فقه دين» است كه ضرورت «فقه و تفقه در دين» در لسـان فقهـاء منحصرا در حـوزه احكام عملي و اجتهاد در آن، خــلاصـــه مي‌گردد.

«علم اصول» نيز به عنوان ابزار استنباط در اين حوزه، مورد تحقيق و

1- براي توضيحات بيشتر رجوع كنيد:«رواية الحديث و درايةالحديث» كاظم شانه‌چي.

بررسي واقع گشته است، حال آن كه اين حوزه صرفا هشت درصد آيات قرآن را شامل مي‌شود (حدود 500 آيه) ؛ و بقيه قرآن كه شامل معارف، عقايد، تربيت و اخلاق و غيره مي‌باشد از حوزه استنباط به دور مانده است، از اين رو، تحقيق در ابزار خاص استنباط آن‌ها، علاوه بر اصول ضروري معمول در حوزه احكام عملي، به غفلت سپرده شده، كاري جدّي در آن‌ها صورت نگرفته است، در حالي كه «فقه دين و فقه قرآن و حديث» به اصولي فراتر از اصول معهود، نيازمند مي‌باشد، چنان كه در بحث منطق گذشت، تدبّر در «اصول اعتقادات» امري تعقلي بوده، خود اين تعقل، به تفكر و به روش‌هاي صحيح تفكر و تعقل نيازمند مي‌باشد كه در جريان دعوت انبياء به آن‌ها اشاره شده است ؛ آنان با تكيه بر حضوريات و فطريات مردم، با طرح سؤال‌هاي اساسي زندگي، بر فضاي غفلت‌زا و عقول راكدشان، هجوم آورده، آنان را به انديشيدن در حقيقت خود و جهان، دنيا و آخرت، وادار مي‌نمودند: «اَتُتْرَكُونَ في ما هٰهُنا امِنينَ . في جَنّاتٍ وَ عُيُونٍ . وَ زُرُوعٍ وَ نَخْلٍ طَلْعُها هَضيمٌ» (1) ؛ (آيا در اين دنيا در حال امنيت رها مي‌شود؟ در باغ‌ها و چشمه‌سارها و زراعت‌ها و نخلي كه شكوفه‌اش با لطافت است و از كوه‌ها خانه‌هايي به سرگرمي مي‌تراشيد؟)

«اَيَحْسَبُ الاِنْسانُ اَنْ يُتْرَكَ سُدًي. اَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْني. ثُمَّ كانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَويّ. فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الاُنْثي. اَلَيْسَ ذلِكَ بِقادِرٍ عَلي اَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتي»(2) ؛ (آيا انسان خيال مي‌كند كه بيهوده، رها

1- 146 ـ 148 / شعراء .

2- 36 ـ 40 / قيامت .

مي‌شود؟ مگر نطفه‌اي نبود كه از آب گنديده‌اي پديد آمد سپس علقه‌اي شد پس خدا او را آفريد پس هماهنگ نمود پس از آن، دو زوج، زن و مرد را پديد آورد؟ آيا چنان كسي توان آن را ندارد كه مردگان را زنده كند؟) .

رسالت «تفقه در دين» در وسعت حوزه‌هاي شناخت، معارف، عقايد و نظامات و احكام اسلامي، ضرورت ارائه طرحي كلي و جامع و مستند از اسلام را مطرح مي‌نمايد ؛ طرحي كه همه حوزه‌ها را دربرگيرد و ترتيب منطقي آن‌ها و ارتباط منسجم‌شان را توضيح دهد و در پي آن سير منطقي و مستند مباحث هر يك از حوزه‌ها، از شروع تا ختم را ارائه نمايد.

11/1 ـ علم اصول فقه

«اصول فقه» همان اصول مصطلحي است كه در حوزه‌هاي علميه تدريس مي‌شـــود و در خـــدمت همـــه حوزه‌ها، خصوصا فقه احكام قـرار دارد كه در ابتـداي بحث قبل به آن اشـــاره شد.
به تعبير شهيد صدر: «علم اصول فقه، علم به عناصر مشتركي است كه براي استنباط جعل شـرعي به كـار مي‌آيـد» .(1)
در پـــايـــان علـم اصـول، بحـث اجتهـاد و تقليـد و شـرايـط آن دو مطـرح مي‌گـردد.

12/1 ـ علم فقه احكام

«فقه احكام» بخشي از قرآن و سنت است كه گسترده‌ترين تحقيقات فقهاء و علماي اسلام را از آغاز تاكنون به خود اختصاص داده است و در

1- دروس فـــي علــم الاصــول، جلــد 2، صفحـــه 11 .

واقع عميق‌ترين تدبّرها در پانصد آيه از قرآن و روايات ذيل آن‌ها صورت گــرفتــه است، از اين رو آگاهي بر نظرات آن‌ها و كيفيت استدلال و بــرداشت آن‌هــا از قــرآن زمينــه مساعدي را براي تدبّر صحيح در قـرآن فـراهم مي‌آورد.

«اسلام» ديني است جامع كه همه شئونات زندگي فردي و اجتماعي، اعم از معارف، عقايد، نظامات و احكام را دربرمي‌گيرد(1) و هدفش دگرگوني اساسي در همه حوزه‌ها مي‌باشد از اين رو «اسلام» نه يك مكتب اعتقادي، كه يك نهضت فراگير است و «قرآن»، كتاب اين نهضت، بيانگر و توضيح دهنده اهداف، مسايل و مراحل نهضت و پاسخگوي تمام نيازهاي فكري ـ روحي و معرفتي عملي رهيــافتگان و هدايتگر بشريت گمراه و ســرگشتــه بــه صــــراط آزادي از غيــر و بنــــدگي خــدا مي‌بــاشــد.
پيامبر اسلام صلي‌الله‌عليه‌وآله در كنار شرح و بسط و تفسير قرآن، عالي‌ترين نمونه عيني انسان آرماني اين مكتب است كه سيره و رفتارش در مراحل مختلف نهضت، الگوي عملي قرآن به شمار مي‌آيد كه سه سؤال اساسي ؛ «به كجا بايد رفت؟ از كجا بايد آغاز كرد؟ و چه بايد كرد؟» را در فرد و جامعه ، پاسخ مي‌دهد ؛ از اين رو آگاهي بر تاريخ بعثت پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله تا

1- «نظامات»، مقصود نظام تربيتي، اخلاقي، اجتماعي، سياسي، اقتصادي و حقوقي قضايي و جــزايــي، مي‌بــاشــد و مقصــود از «احكــام» دستــورالعمل‌ها در همه اين زمينــه‌هــا، مي‌بـــاشـــد .

رحلت حضرت و اوضاع منطقه‌اي و جهاني معاصر آن براي درك پيام‌ها و اشارات قرآن، شأن نزول آيات ؛ و چگونگي تطبيق آيات بر مصاديق خارجي، بسيار ضروري مي‌باشد. در كنار تاريخ پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله آگاهي بر تاريخ ائمه معصومين عليهم‌السلام بسيار ضرورت دارد چرا كه آنان جانشين پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ، مفسر مخصوص و چهره عملي قرآن، امام امت اسلامي و نشان‌دهنده شأن تأويل آيات (تطبيق بر مصاديق جديد)، مي‌باشند: «ياعَليُّ أَناأُقاتِلُ النّاسَ عَلَيالتَّنزيلِ وَ أَنْتَ تُقاتِلُهُمْ عَلَي التَّأويلِ» (ص) ؛ (اي علي، من بامردم بر سر تنــزيــل قــرآن مي‌جنگم و تو با آنان بر سر تأويل قرآن خواهي جنگيد) .
شرايط‌گوناگون و بسيارمتنوع هريك‌از ائمه با يكديگر و با دوران پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ، نمونه‌هاي بسيار متنوع و روشنگري از چگونگي تطبيق و پياده كردن قرآن را به ما نشان مي‌دهد و اين از بركات عظيم ائمه معصومين عليهم‌السلام مي‌باشد كه موضع‌گيري صحيح، در برابر شرايط گوناگون را به ما آموخته‌اند ؛ از اين رو، بي‌جهت نيست كه يكي از فقهاي بزرگ اهل‌سنّت عليه‌السلام مي‌گويد: «اگر سيره علي عليه‌السلام نبود، ما چگونگي برخورد با گروه‌هاي منحرف مسلمان را نمي‌دانستيم و از احكام

آگاه نمي‌شديم» (1) ؛ با كمال تفسيري اهل سنت، از مكتب تفسيري ائمه معصومين عليهم‌السلام بركنــار بــوده، در آغــاز از اقوال علماي يهودي و

1- «وَ قَدْ فُتِحَ الحَرْبِ بَيْنَكُم وَ بَيْنَ أهلِ القِبْلَةِ وَ لا يَحْمِلُ هذا العَلَمَ الا البَصَر وَ العِلْمِ بِمَواضِعِ الحَقِّ..» (نهج، خ 173) .

كليدهاي علمي (85)

مسيحي تازه مسلمان همچون «عبداللّه بن سلام، كعب الاحبار، تميم داري، وهب بن منبه و ابن جريج»، تغذيه گرديد (1) شگفتي انسان را برمي‌انگيزد و ريشه‌هاي اسرائيليات را در جريان تفسير نشان مي‌دهد. اين انحراف از مكتب تفسير اهل بيت عليهم‌السلام ضايعات بسيار عظيمي را در فهم قرآن پديد آورد كه به اين زودي قابل جبران نيست.

دفاع از اين پايه‌گذاران تفسير و گنه‌كار جلوه دادن مفسرين بعدي در نقل اسرائيليات!، در عين تعجب چيزي از گناه اين انحراف بزرگ و شرمندگي آن نمي‌كاهد (2) جرياني كه به قصد دور كردن مردم از اهل‌بيت عليهم‌السلام صورت پذيرفت و با تبليغ بيش از حد و مبالغه‌آميز در شخصيت ابن عباس و عمده كردن او در تفسير قرآن، شخصيت عظيم و غيـرقــابــل انكــار علي عليه‌السلام ، استاد ابن عباس، را عملاً به فراموشي

1- به اعتراف ذهبي در «التفسير و المفسرون»، مواضع بسياري از صحيح مسلم، ابوداوود، ترمذي و نسايي از سخنان كعب الاحبار آكنده است (ج 1، ص 189) و تفسير طبري مملو از سخنان ابن جريج، مسيحي تازه مسلمان و تاريخ طبري سرشار از اقوال «عبداللّه بن سلام» مي‌باشد كه بسياري از مفسرين آن‌ها را در كتب تفسيرشان آورده‌اند. (ر.ك: جلـــــد 1، صفحـــــه 198، 186) .

2- منطق «ذهبي» در كتابش بسيار عجيب و شنيدني است (ج 1، ص 191) و عجيب‌تر از آن، تحليلش در علت انحراف جريان تفسير مي‌باشد، وي مدعي است شيعه و خوارج از سال 41 در برابر جمهور مسلمين، مبدأ ظهور بدعت‌ها و كذب و افتراها در حوزه حديث و قــرآن گشتنــد! (ج 1، ص 158)، جهـت اطلاع بيشتر از ص 63 تا 90 و 157 تا 203، ج 1، «التفسيــر و المفســرون» مطــالعه شــود .

(86) مثال‌هاي زيباي قرآني

انداختند (1)، جرياني كه هم‌اكنون نيز خوراك فكري آلوده‌اي براي معــانـديـن و مغـرضينـي همچــون «سلمـان رشـدي» فـراهـم آورد. (2)

دوري از فرهنگ اهل بيت عليهم‌السلام تا بدانجاست كه «شيخ محمد عبده» اعتراف مي‌كند در مسافرتي به لبنان در هتلي براي اولين بار با كمال تعجب با كتــابي بــه نــام «نهج البلاغه» سخنــان علي عليه‌السلام

آشنــا مي‌شــود و از عظمــت محتـوايش در شگفتي فرو مي‌رود! و سپس به شــرح و نشــر آن مي‌پـردازد.

بخش مهمي از قرآن «قصص انبياء» از آدم عليه‌السلام تا رسول خدا صلي‌اللهعليه‌وآله تشكيل مي‌دهد، مطالعه تاريخ زندگي بشر و تمدن‌ها و خصوصا تاريخ اديان الهي و اديان منحرف، زمينه بسيار مفيدي براي فهم و درك اشارات قرآن پديد مي‌آورد، چرا كه قرآن به دقت و لطافت و اختصار، سرگذشت و سرنوشت اقوام گذشته در برابر انبياء را، منعكس مي‌نمايد كه كشف

1- ذهبي با وجود اعتراف به شأن علي عليه‌السلام و عدم درك ابن عباس در سن بلوغ، زمان پيامبر را (13 ساله در زمان رحلت پيامبر)، وي را بعد از ابن عباس و ابن مسعود معرفي مي‌نمايد به اين عذر كه شيعه از او به دروغ روايات زيادي نقل مي‌كند و ديگر اين كه روايت صحيح از او بسيار كم است، چرا؟ چون شيعه مقصر است؟ عجبا! مگر او چهره شاخص اسلام و خليفه چهارم نبود، پس چرا جمهـــور از او روايــت صحيـــح نقـــل نكــردند! (ج 1، ص 64، 88 تا 90) .

2- ابن كثير در تفسيرش، ج 4، ص 17 اعتراف مي‌كند، خليفه دوم مستمع سخنان كعب الاخبار و عــامل نشـــر آن‌هـا در ميــان مــردم بــود! به نقل از ذهبـي (ج 1، ص 163) .

كليدهاي علمي (87)

بعضي از آن‌ها به آگاهي بر تاريخ، نيازمند است وديگر اين كه در اين ميان يكي از چهره‌هاي اعجاز قرآن آشكار مي‌شود و آن، چگونگي گزينش‌گري قرآن از حوادث تاريخي و گزارش آن است كه به طور كلي از جهت شيـوه خبـرنگاري، محتواي گزارش و هدف از آن، با طبيعت گزارش‌دهندگي بشر متفاوت و از نقائص‌و ضعف آن بركنار مي‌باشد. (1)

نكته ديگر در آگاهي بر تاريخ، كشف صدق گزارش قرآن است كه دليلي ديگر بر حقانيّت قرآن به شمار مي‌آيد. مطالعه تاريخ جهان و اديان از زمان ظهور اسلام تاكنون ما را به ريشه‌يابي جريان‌هاي انحرافي و تفسيري‌رهنمون مي‌شود؛ خصوصا جريانات انحرافي‌كه بعداز رنسانس و شروع هجوم‌استعمار غرب به ممالك‌اسلامي،درميان مسلمين،پديد آمد.

قرآن كريم خود در آيات بسياري، تأكيد بر سير در زمين جهت تحقيق و بررسي در چگونگي سرنوشت اقوام بشري دارد تا حقيقت دعوت قرآن و بطلان عقايد و رفتار منكرين اسلام روشن گردد: «اَوَ لَمْ يَسيرُوا فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كانُوا اَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَ اَثارُوا الْاَرْضَ وَ عَمَرُوها اَكْثَرَ مِمّا عَمَرُوها وَ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّناتِ فَما كانَ اللّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَ لكِنْ كانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»(2) ؛ (و چرا در زمين سير نكردند

پس به دقّت بنگرند، سرنوشت كساني كه قبل از آن‌ها ـ مشركين ـ
1- تفاوت «قصص قرآن»، با منابع مشابه بشري، بحث مفصّلي را مي‌طلبد كه به اميد خـــدا در رســـالـه ديگـــري كـه در دســـت اقـــدام اســـت، خــواهــد آمـــد .
2- 9 / روم .
(88) مثال‌هاي زيباي قرآني
بودند، چگونه شد؟ آنان از نظر قدرت از ايشان شديدتر بودند و زمين را زيــر و رو كــردنــد و آن را آباد نمودند بيش از آنچه كه ايشان آن را آباد كردند و رســولان آن‌هــا روشنگــري‌ها را آوردند، پس هرگز خدا چنيــن نيســت كــه بــه ايشــان ســتــم نمــايــد وليكــن آنــان خــود، بــه خود ستــم روا مي‌داشتنـد).

«علم تاريخ»، از روش‌ها و معيارهاي تحقيق و بررسي حوادث گذشته سخن مي‌گويد و در پي آن به تحقيق و بررسي جهت كشف قوانين حاكم بر پيدايش و رشد و اعتلاء و انحطاط جوامع بشر مي‌پردازد (1) كه به كمك آن مي‌توان، حوادث آينده جوامع بشري را با توجه به سير حوادث در حال حاضر پيش‌بيني نمود و يا اين كه با توجه به قوانين اعتلاء و سقوط جوامع و عوامل پديدآورنده آن، مسير حركت جوامع بشري را به سمت اهـداف مورد نظـر كشاند.
«فلسفه تاريخ» به نگــرش كلي جــريان حوادث و سير جوامع بشري و قوانين حاكم بر آن، توجه دارد و ديگـــر آن كــه مــراحــل كلي سير جوامع و سرنوشت نهايي جوامع بشري را توضيح مي‌دهد و در واقع به
1- اين تعريف تلفيقي است از دو نظر كه يكي به «روش‌هاي تحقيق» نظر دارد و ديگري به «كشف قوانين»، تعريف دوم با «علم تاريخ» تناسب بيشتري دارد چرا كه روش‌هاي تحقيــق در علــوم، به طـور كلـي در «علـم متـدلـوژي يا روش‌شناسي» بحث مي‌گــردد .
كليدهاي علمي (89)
نوعي پيش‌گويي مي‌پردازد (1) كه از نوع نگرش و اعتقاد افراد و مكاتب ناشي مي‌شود هم‌چنان كه، حكومت جهاني حضرت مهدي عليه‌السلام حكايت‌گر پيش‌بيني اسلام، نسبت به آينده مي‌باشد. با اين توجه، ضرورت آگــاهي از تــاريــخ نقلــي و تحليلي و هم‌چنين علم تاريخ و فلسفه آن، بستر مساعدي براي فهم و تــدبّر در آيــات را پديد مي‌آورد كه به هيچ‌وجه مفسّرازآن بي‌نيازنمي‌باشد.
در آيه گذشته «اَفَلَم يَسيرُوا» به روش برخورد با حوادث تاريخي (فكري يا بصري)، «في الارضِ» به وسعت سير و مطالعه، «فَانظُرُوا» به روش تحقيق و كيفيت تحقيق، «كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الَّذينَ مِنْ قَبْلِهِمْ» به نتايج تحقيق و قوانين حاكم بر سرنوشت اقوام نظردارد،كه درآيات بي‌شماري اين نكات را تكرار مي‌نمــايــد (2) و در جريان بيان حوادث عملاً آن‌ها را
1- اين تعريف تلفيقي از دو نظر است كه يكي «فلسفه تاريخ» را نوعي علم مي‌شمارد كه قدرت «كشف قوانين و پيش‌بيني آينده» را دارد و ديگري آن را به علت عدم تكرار پذيري كل جهان، خارج از علم و مبتني بر نگرش فلسفي و اعتقادي مي‌شمارد كه اگر به علم غيب مسلح باشد، مي‌تواند حوادث و سرنوشت جهن را «پيش‌گويي» و نه «پيش‌بيني»، نمايد و الا صرف يك عقيده شخصي يا گروهي بدون دليل خواهد بود. براي توضيح بيشتر رجوع كنيد: «جامع و تاريخ» و «فلسفه تاريخ» شهيد مطهري،

«جامعه و تاريخ در قرآن» آقاي مصباح يزدي و «فلسفه تاريخ» دكتر سروش .
2- ر.ك:(109/يوسف، 46/حج، 44/فاطر، 21و82/غافر، 10/محمد) اين آيات نوعي گله و شكايت‌درعدم‌تحقيق درتاريخ‌راباخود دارد. آيات ديگر: (137 / آل‌عمران) 11 / انعام، 36 / نحل، 42 / روم) تشويق به تحقيق را به همراه دارد و آيه 20 عنكبوت، تحقيق در ابتداي خلقت را تشويق مي‌نمايد .
(90) مثال‌هاي زيباي قرآني
بـه كــار مي‌گيرد. (1)
اصطلاح «قِصّة» در فرهنگ قرآن، «پي‌جويي‌و تحليل و بررسي حوادث مهم تاريخ انبياء براساس بينش الهي» مي‌باشد كه هدف از آن «عبرت و درس گــرفتــن از حــوادث، براي زندگي جاري خود، و تــذكــر و بيــداري، و تحـــوّل و تثبيت دل مـؤمنين مي‌بــاشــد» .(2)

تاريخ علوم، به‌طوركلي و علوم انساني و علوم پايه آن بالخصوص (3) چشم‌انداز روشني از جريان سير و تحول يك علم را در برابر محقق مي‌گشايد و نكات پنهان بسياري را در حوزه آن علم، آشكار مي‌نمايد كه در درك مسايل موجود علم و روابط ميان آن‌ها و اهداف و ريشه‌هاي مسـايـل و علــل پيــدايش آن‌هــا، بسيار مفيد مي‌باشد.
از اين رو مطــالعـــه «تاريخ فلسفه، كلام، عرفان، فقه و اصول منطق و متــدلــوژي روانشنــاســي و جــامعــه‌شنــاسي و اقتصاد و سياست و حقـــوق و اخـــلاق»، ضــرورت دارد كــه در واقــع شنــاسنــامــه كلــي آن‌هــا را بـــــرايمــــان روشـــن مي‌گــردانـــد.
1- سيري گذرا در قصص قرآن اين معني را به خوبي نشان مي‌دهد .
2- ر.ك: (111 / يــوســف، 26 / نـــازعــات، 120 / هــــود) .
3- منطق و رياضيات جزء علوم پايه و خادم علوم به شمار مي‌آيند كه درهمه علوم، كــاربـــــرد دارنـــــــد .
كليدهاي علمي (91)

17/1 ـ علـم بـه زمـان و عصـر خـود

قــرآن خــورشيــدي است كه ناظر بر مشكلات فردي و اجتمــاعي هر عصر و عهده‌دار درمان آن‌ها مي‌باشد. (1)

«العالِمُ بِـزَمـانِهِ لا يَهْجُـمُ عَلَيْهِ اللَّوابِسْ».

(بر عالم به زمان خود، افكار آلوده و شبهات هجوم نخــواهــد آورد) .

و اساسا شأن الهي عالم و خصوصا مفسر قرآن، اقدام به درمان مشكلات فكري ـ روحي مردم مي‌باشد كه بدون معاشرت، امكان نخواهد داشت، همــان شــأنـي كـه رســول خــدا دارا بود: «طبيبٌ دَوّارٌ بِطبِّهِ» .

قرآن در جريان هدايت و رهبري فرد و جامعه، حقايقي بي‌شمار از مسايل رواني و اجتماعي مطرح مي‌نمايد که در حوزه روانشناسي، روانكاوي و جامعه‌شناسي قرار دارد دركنار اين مسايل، مباحث بسياري از سياست و حكومت و اقتصاد و حقوق و قضاوت و جزاء مطرح شده است كه براي درك پيام قرآن در ارائه خط مشي كلي و موضوعات و احكام آن‌ها و نقد و بررسي يافته‌هاي علوم مذكور، بايد به محتوايشان آگاهي داشت ؛ خصوصا در بخش‌هايي از قرآن، كه محور مباحث، يكي از اين عناوين باشد تسلط بر مباحث آن‌ها، ضرورت دارد و آگاهي اجمالي و كلـي كفـايـت نمي‌كنـد.
1- «يَجْري كَما تَجِري الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ...»: قرآن بر فراز قرون و اعصار همچون خورشيد و مــاه جــاري است. امــام بــاقــر عليه‌السلام الميــزان 35، ذيــل آيــه 7، سوره آل عمـران .
(92) مثال‌هاي زيباي قرآني
«روانشناسي» مطالعه علمي رفتارها و فرايندهاي ذهني فرد، مي‌باشد كه شامل مباحث «رشد، ادراك و شعور، يادگيري و يادآوري، انگيزش و هيجان، شخصيت و منش، تعارض و انطباق با محيط، بهداشت رواني و رفتار اجتماعي» مي‌باشد كه بر اساس پنج نگرش متفاوت (1) مورد تحليل و بررسي واقع مي‌شود.
«جامعه‌شناسي»، به مطالعه علمي چگونگي تكوين اجتماعات و نهادهاي اجتماعي و شكل‌گيري حكومت‌ها مي‌پردازد و از قوانين حاكم بر حركت‌هاي اجتمــاعــي و علــل پيـدايش و رشـــد و اعتــلاء و سقوط جـوامـع، بحث مي‌نمايد.
«علم حقوق» به بررسي ضوابط و احكام مدني و قضايي و كيفري ميان افراد و جوامع بشري مي‌پردازد؛ مباني علم حقوق در بحث «فلسفه حقوق» مورد بررسي واقع مي‌شود: مباحثي از قبيل «منشأ حقوق فردي و اجتماعي چيست؟ آيا حقوق صرف قرارداد هستند يا اين كه از حقيقتي برخوردارند؟ منشأ جرم و جنايت‌ها چيست؟ آيا بايد به تربيت مجرم پرداخت يا بايد او را به تناسب جرم، مجــازات كــرد؟ و غيــره»، در
1- مكتب «ساختمانگرايي» نگرش عصبي و زيست‌شناسي به شعور و عناصر تشكيل دهنده آن، «كنش گرايي» توجه به يادگيري و سازگاري با محيط «سلوك و رفتار» نفي درون‌نگــري و تــوجــه به شــرطي شـــدن، «روانكاوي» توجه به ضمير ناخودآگاه، «گشتالت يا كل‌نگري» تكيــه بر تجــربــه‌هاي ذهنــي. براي توضيح هر يك ر.ك: «درآمدي بر روانشناسي» اتكيــن ســون، «روانشنــاسي عمومي» دكتـر شعــاري‌نــــژاد.

فلسفــه حقــوق مـورد بحـث واقـع مي‌شود.
«علم اقتصاد» از قوانين حاكم بر روابط اقتصادي و مسايل آن گفتگو مي‌نمايد و طرق بالا رفتن توليد و قدرت اقتصادي و رفاه مادي را مورد بررسي قرار مي‌دهد ؛ در كنار علم اقتصاد، مكتب‌هاي اقتصادي مطرح مي‌شوند كه مبتني بر نگرش‌هاي فلسفي به انسان و جامعه و طبيعت و مسأله مالكيت، نظام معيشتي و سيستم اقتصادي خاصي را پيشنهاد مي‌كنند ؛ سياستگزاري اقتصادي هر نظام سيــاسي از ضــرورت‌هــاي اجتمــاعــي بيــن‌المللــي و بينـش فلسفـي آن نظام، نـــاشـــي مي‌شود.

19/1 ـ ملكه استنباط

ملكه استنباط نورانيتي موهوبي ـ اكتسابي است كه از چهار عامل «وراثت، عنايت خـدا، تعليم و تربيت صحيـح و سعـي و تـلاش وافـر» نـاشـي مـي‌شـود .

«وراثت» نظر به مهارت مولد، تغذيه حلال و مناسب و استعدادهاي مـوروثـي و سهـــم عقـــلانـــي دارد.

«تعليم و تربيت صحيح» نظر به روش‌هاي صحيح تفكر و تعقل دارد تا كه فرد را منطقي بـارآورد و برخورد صحيـح با وهـم و خيـال فكر و عقـل و احسـاس و قلـب را فـراگيـرد.

«سعي و تلاش وافر» به اجتهاد مستمر علمي نظر دارد كه موجب باروري و رشد و نضج عقل فطري مي‌گردد .

در كنار اجتهاد مستمر علمي، تجربه عملي باعث فزوني عقل و قدرت سنجش و ارزيـابـي و تحقـق ملكه استنباط مي‌شود: «العَقْلُ غَريزَةٌ
(94) مثال‌هاي زيباي قرآني
يَـزيـدُ بِالعِلْـمِ وَ التَّجـارِبِ» (1)
(عقل غريزه‌اي است كه با علـم و معـرفت و تجربه فزوني مي‌گيرد).

«عنايت خدا» نظر به الطالف الهي دارد كه به ايمان و تقواي انسان به او عطـاء مـي‌شـود: «اِتَّقُـوا فِـراسَـةَ الْمُـؤْمِـنِ فَـاِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللّهِ» (ص)
(از فـراسـت و تيـزهـوشـي مـؤمـن پـروا گيريد چرا كه او با نـور الهـي مـي‌نگـرد).

«ياآ اَيُّهَا الَّذينَ ءَامَنُوآا اِنْ تَتَّقُوا اللّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقانا»(2)
(اي كسـاني كه ايمـان آورده‌ايد اگر از (مخالفت فرمان) خدا بپـرهيـزيد بـراي شمـا وسيلـه‌اي براي جدايي حق از باطل قرار مي‌دهد).

2 ـ كليدهاي روحي و عملي

كليدهاي روحي و عملي

عمده‌ترين شرايط و كليدها در امر تدبّر، اموري قلبي و روحي هستند و نقش گشودن قفل‌ها و رفع موانع قلوب را برعهده دارند.
«اَفَـلا يَتَـدَبَّـرونَ الْقُـرْآنَ اَمْ عَلـي قُلُـوبٍ اَقْفـالُهـا»(3)
(آياآن‌هادر قرآن تدبّرنمي‌كنند؟ يا بردل‌هاآيشان قفل نهاده شده است).
اين كليدها موجب طهارت روحي مي‌باشد كه حوزه‌هاي «معارف (شناخت‌ها) «عقـايـد (باورهاي قلبي)» «خلق و خـو و ملكات» و «كـردارهـا» در برمي‌گيـرد. (4)
1- ميزان الحكمه، ج 2، ص 25 .
2- 29 / انفال .
3- 24 / محمّد .
4- «كردار در اين جا وظايف شرعي را نيز در برمي‌گيرد همان چيزي كه بعضي از مدعيان تصوف و عرفان خود را از آن بي‌نياز .
كليدهاي روحي و عملي (95)
«اِنَّهُ لَقُـرْاآنٌ كَـريـمٌ. فـي كِتـابٍ مَكْنُـونٍ. لا يَمَسُّـهُ اِلاَّ الْمُطَهَّرونَ»(1)
(به يقين آن همان قرآن بسيار بـزرگـوار در كتـابي پوشيـده است كـه آن را جـز پـاك شـدگـان درنمي‌يـابنـد ـ مـسّ نمـي‌كننـد ـ) .
«مسّ قرآن» همان تماس تنگاتنگ و بي‌واسطه با حقيقت ملكوتي قرآن مي‌باشد كه شرط آن، كمال تطهير است كه اهل بيت و معصومين عليهم‌السلام (مطهرون) آن را دارا هستند و ديگران به نسبت طهارت روحي و تمسك به رهنمودهاي آنان از صلاحيت تدبّر در قرآن، در حدّ «اشارات و يا لطـائف قرآن» برخوردار مي‌باشند. اين طهارت دو جنبه نفي و اثبات را دربردارد:
الف: پاك‌بودن ازآلودگي اعتقاديوفساداخلاقي
ب: آراستگـي بـه كمـالات فكـري و روحـي
اين دو جنبه به نحو كلي در «آيـةالكـرسي» مطـرح شـده است:
«فَمَـنْ يَكْفُـرْ بِالطّاغُوتِ وَ يُـؤْمِنْ بِـاللّهِ فَقَـدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقـي لاَانْفِصـامَ لَها وَ اللّهُ سَميـعٌ عَليـمٌ»(2)
«شيطان و طاغوت» مظهر تمام زشتي‌ها و آلودگي‌هاست و «اللّه» مظهر جميـع خـوبـي‌ها و كمالات و ارزش‌هاي متعالي است ؛ تركيب كفر به مظاهر طغيان و شيطنت، با ايمـان به مظهـر قـداست و تعالي، طهارت مطلوب را پـديـد مـي‌آورد.

1/2 ـ اساس طهارت روحي

آنچــه ايــن دو جنبــه را محقــق مي‌سازد تعقل سالم، بدون تأثر از اميال و غرايز و تــأثّـرات بيــرونـي مي‌بـاشـد.

«كِتـابٌ أنْـزَلنــاهُ اِلَيْــــكَ مُبــــارَكٌ لِيَــدَّبَّــرُوا آيــاتِهِ وَ

1- 77 ـ 79 / واقعه .

2- 256 / بقره .

(96) مثال‌هاي زيباي قرآني

لِيَتَذَكَّرَ أوْلُوالاْلبابِ»(1) (2)

(آن كتابي بسيار با بركت است كه آن را به سوي تو فرو فرستاديم تا مردم در آيــاتش ژرف بينــديشنــد و تا صــاحبــان خرد متذكر شوند).

اين صفت را به تعبير قرآن «اُولُوالاْلْبابِ» دارا مي‌باشند ؛ «اَلْباب» جمع «لُبّ» است كه خالص هر چيزي را گويند و در فرهنگ قرآن «عقل آزاد از بند شهوات و محيـط» مـورد نظـر مي‌بـاشـد كـه اسـاس تمـام ارزش‌هـاي الهـــي است.

پس با توجه به «سوره ص و سوره واقعه» دو دسته، صلاحيت تدبّر در قرآن را دارند: «مُطَهَّرُونَ» و «اُولُوالاْلْبابِ».

«مُطَهَّرُونَ» بالاترين سهم از حقايق قرآن را در اختيار دارند و از اولــواالالبــــاب و از كمــــال عقــل و خــرد بــرخــوردار مي‌بـاشنــد.

پس اين دو عنوان دو جنبه از شخصيّت مفسّر قرآن را مطرح مي‌نمايد.

كمترين حد «اجتناب و انابة»، نفرت از زشتي‌ها و عشق به زيبايي‌هاست كه هر انسـاني بـه طـور فطـــري آن دو را داراست: «فَاَلْهَمَهـا فُجُـورَهـا وَ تَقْويها»(3) و بـر ايـن اسـاس است كه تفكر سـالم شكـل مي‌گيـرد:
«قُلْ اِنَّمااَعِظُكُمْ بِواحِدَةٍ اَنْ تَقُومُوا لِلّهِ مَثْني وَ فُرادي ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا...»(4)
1- 29 / ص .
2- نظير اين آيه، (53 و 54 / غافر) مي‌باشد: «وَ لَقَدْ آتَيْنا مُـوسي الهُـدي وَ أَوْرَثْنـا بَني اسْرائيلَ الكِتابَ هُديً وَ ذِكْري لِاوِلِي الاَلْبابِ» .
3- 8 / شمس .
4- 46 / سبأ .
كليدهاي روحي و عملي (97)
(بگو شما را فقط به يك موعظه سفارش مي‌كنم به اين كه به خاطر خدا دو تا دوتا و تك تك بپاخيزيد سپس تفكر نماييد) .
«قيام اللّه» حركت به عشق خدا و بانيّت پاك مي‌باشد كه زمينه‌ساز تفكر سالم است و تفكر سالم، هدايتگر عقل، در مسير صحيـح مي‌بـاشـد: «دَليلُ الْعَقْلِ الْتَفَكُّرُ»(1)
در فرهنگ قرآن، رابطه‌اي ناگسستني ميان «ايمان و تعقل» و در مقابل، ميان «كفر و عدم تعقل» برقرار مي‌باشد: «وَ ماكانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلاّ بِاِذْنِ اللّهِ وَ يَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَي الَّذينَ لا يَعْقِلُونَ»(2) ؛ (و هيچ نفسي جز به اجازه خدا نمي‌تواند ايمان آورد و او پليدي ـ كفر و شرك ـ را بر كساني قرار مي‌دهد كه عقلشان را به كار نمي‌گيرند). يعني كه نتيجه طبيعي عدم تعقل، كفر و شرك مي‌باشد، اين معني با در نظر گرفتن آيه سوره انعام، بيشتر تـأكيـــد مي‌شـــود: «كَـذلِـكَ يَجْعَـلُ اللّهُ الـرِّجْسَ عَلَي الَّذينَ لا يُؤْمِنُونَ»(3) ؛ (بدان گونه خدا پليدي را بر ـ جـان ـ كسـاني قــرار مـي‌دهـد كــه ـ بــه حقيقت ايمــان نمـي‌آورنــد).
در سوره انفال، شرورترين جنبنده در نزد ذات مقدس الهي كساني هستند كه از شنيدن سخن حق كر و از دفــاع از آن لال مي‌بـاشنـد، آنان كــه تعقــل نمي‌كننــد:
«اِنَّ شَـرَّ الـدَّوآابِّ عِنْـدَ اللّـهِ الصُّـمُّ الْبُكْـمُ الَّـذيـنَ لا يَعْقِلُونَ»(4)
از اين روست كه فرموده‌اند: دين ندارد آن كه عقل ندارد: «لا دينَ لِمَـنْ لا عَقْلَ لَهُ» (ص) .با توجه به رابطه فوق معلوم مي‌گردد كه «ايمان» با
1- كـافي، ج 1، ب عقل .
2- 100 / يونس .

3- 125 / انعـــــــام .
4- 22 / انفال .

بي‌شعوري و عدم تعقل سازش ندارد و «تعقل» عنصـر لاينفـك از «ايمـان» محسـوب مي‌شود:

«أَلْعَقْـلُ مـا عُبِـدَ بِهِ الـرَّحْمـنُ وَ اكْتُسِـبَ بِهِ الْجَنانُ»(1)

از ايـن جـا دو نكتـــه مهـم به دسـت مي‌آيـــد:

الف ـ امكان ندارد كسي محقق و انديشمند باشد در عين حال به دين خدا پايبند نباشد و يا لااقل، مسير حركتش به ديانت حق منجر نشود. (2)

ب ـ سر انحطاط جامعه مسلمين، توقف انديشه سالم و ريشه گرفتن تفكر شيطاني مي‌باشد و راه عظمت و تعالي اسلامي براه انداختن جريان انديشه سالم با الهام از پيشروان اين راه، اهل بيت عليهم‌السلام مي‌باشد.

با توجه به‌نكته فوق يكي‌ازاهداف‌اساسي نزول قرآن و تفسيرآن‌توسط‌پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله ايجاد جريان تفكري سالم، در جـامعـه است كـه شأن اولواالالباب مي‌باشد: «وَ اَنْزَلْنا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنّاسِ ما نُـزِّلَ اِلَيْهِـمْ وَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»(3)

(و به سوي تو ذكر را فرو فرستاديم تا براي مردم روشن گرداني آنچه را كه به سـوي آنان به تـدريـج فرو فرستاده شده است و شايد ايشان تفكر نمايند).

1- امـام صـــادق عليه‌السلام ، (كـــافي، ج 1، بـــاب عقـــل و جهـــل) .
2- تجـــربـــه زنـــدگي گـــواه صـادقي بر اين حقيقت بـــزرگ مي‌باشد.
3- 44 / نحل .

تفصيل صفـات اولـواالالبــاب

1 ـ شهــود به حقــانيت قـــرآن

در سوره رعد، اولين خصوصيت اولوالالباب، درك شهودي به حقانيت و حقيقت قرآن مي‌باشد: «اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّما اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَــنْ هُـوَ اَعْمــي اِنَّمــا يَتَــذَكَّــرُ اوُلُــواالاَلْبابِ»(1) ؛ (پس آيــا آن كه به شهود مي‌داند كه به يقين آنچه به سوي تو از جانب پروردگارت نازل شده است، حق مي‌باشد (2) مانند كسي است كه او كور است؟ فقط صاحبان خـــرد متـــذكــر مي‌شــونــد) .

تعبير «يَعْلَمُ» در برابر «أَعْمي» علم شهودي را مي‌رساند ؛ در آيه‌اي ديگر تعبير «يَري» آمده است: «وَ يَرَي الَّذينَ اُوتُوا الْعِلْمَ الَّذي اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَ يَهْدي اِلي صِراطِ الْعزيزِ الْحَميدِ»(3) ؛ (و آنان كه به ايشــان علــم داده شــده اســت مي‌بيننــد كسي كه بــه سوي تو از جانب پروردگارت فرو فرستاده شده است همان حق است و به سوي شــاهــراه خـــداي عــزت‌بخــش بسيــار ستــوده هــدايــت مي‌كنــد).

2 ـ رسوخ در علم

با تــوجــه به تعبيــر «البــاب» كه عقول خالص را مي‌رساند و با توجه به آيه «راسخــان در علــم»، «اولــواالالبــاب از علمي مستحكم و
1- 19 / رعـــــــد .
2- اين ترجمه بنا به موصوله بودن «ما» مي‌باشد ؛ ترجمه ديگر: فقط به سوي تو از جانب پروردگارت حق نازل شده است.
3- 6 / سبــــــــأ .

ريشه‌دار برخوردارمي‌باشند. (1)
«وَ الرّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ امَنّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنا وَ ما يَذَّكَّرُ اِلاّ اوُلُوا الأَلْبابِ»(2) ؛ (و آنــان كه در علــم استحكــام يافته‌اند مي‌گويند به آن ايمــان آورديــم هر يك از نزد پروردگار ما مي‌باشد و جز صاحبان خــرد ـ آن ـ متــذكر نمي‌شوند.

ذكر دائم و تفكر مستمر در خلقت آسمان‌ها و زمين و مناجات با خدا سه صفت ديگر اولواالالباب مي‌باشد: «اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمواتِ وَ الاْرْضِ وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ لاَياتٍ لاِوُلِي الاْلْبابِ. اَلَّذينَ يَذْكُرُونَ اللّهَ قِياما وَ قُعُودا وَ عَلي جُنُوبِهِمْ وَ يَتَفَكَّرُونَ في خَلْقِالسَّمواتِ وَ الاْرْضِ رَبَّنا ما خَلَقْتَ هذا باطِلاً سُبْحانَكَ فَقِنا عَذابَ النّارِ»(3) ؛ (به‌يقين درآفرينش آسمان‌ها و زمين و رفت‌وآمد شب و روز آيات بي‌شماري است براي صاحبان خرد آنان كه پيوسته خدا را در حال قيام و نشسته و بر پهلو ـ خوابيده ـ ياد مي‌نمايند و پيوسته در آفرينش آسمان‌ها و زمين تفكر مي‌كنند، پروردگار اين نظام را هرگز به باطل نيافريدي، تو پاك و منــزهـي ـ از ايـن كــه خلقـت را به بيهــوده آفــريــده بــاشي ـ پس ما را از عذاب آتش حفــظ فـرمـا...).
اين آيات شريفه، همان آياتي است كه شب زنده‌داران، در دل نيمه‌هاي شب در حال آماده شدن براي راز و نياز با محبوبشان زير لب زمزمه

1- در مورد راسخان در علم در بحث زمينه‌هاي تدبّر، مباحثي مطرح گشت، رجوع شود.
2- 7 / آل عمران .
3- 190 ـ 191 / آل‌عمران .

مي‌كنند آنان‌كه عشق به‌خدا از درونشان زبانه‌كشيده، سراسر وجودشان را به تسخير خود درآورده است و آنان را به قيام در شب و مناجات كشــانــده اســت:
«رَبَّنا اِنَّنا سَمِعْنا مُنادِيا يُنادي لِلاْيمانِ اَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنّا رَبَّنا فَاغْفِرْ لَنا ذُنُـوبَنـا وَ كَفِّــــرْ عَنّـــا سَيِّئـاتِنا وَ تَـوَفَّنا مَــعَ الاْبْـرارِ...»(1)
(پروردگارا! ما شنيديم ندا كننده‌اي را كه براي ايمان ندا مي‌كرد كه به پروردگارتان ايمان آوريد، پس ايمان آورديم، پروردگارا پس گناهانمان را بپوشان و از وجودمان آلـودگـي‌هـايمان را بِزُداي و با ابرار بميـران...) .

6 ـ وفـاي به عهــد

«اَلَّـذينَ يُوفُونَ بِعَهْـدِ اللّهِ وَ لا يَنْقُضُونَ الْميثــقَ»(2)
(آنــان كــه به عهــد الهــي وفــا، مي‌كننــد و پيمان‌هاي محكم را نقـض نمي‌نمايند).

7 ـ برقراري‌پيوندها

«وَالَّذينَ يَصِلُونَ مـــا اَمَـــرَ اللّـــهُ بِـه اَنْ يُوصَلَ»(3)
(و آنان كه وصل مي‌نمايند آنچه را كه خدا به آن فرمان داده است كه وصـــل شـــود).

«وَ يَخْشَــوْنَ رَبَّهُـمْ وَ يَخـافُـونَ سُـوءَ الْحِسابِ »(4)
(و از پروردگارشان هراسي توأم با تعظيم دارند و از بدي حساب مـي‌تـــرسنــد).
1- 193 / آل‌عمران .
2- 20 / رعـــــد .
3- 21 / رعـــــد .
4- 21 / رعد .
(102) مثال‌هاي زيباي قرآني
«خشيت» خوفي است كه از درك مقام عظمت الهي سرچشمه مي‌گيرد و اختصاص به علما دارد: «اِنَّما يَخْشَي اللّهَ مِــنْ عِبــادِهِ الْعُلَمـــؤُا»(1)
(فقـط علماي از بندگان خــدا خشيـت دارنــد).

10 و 11 و 12 ـ صبـــر، اقـــامـــه نمـــاز و انفـــاق

«...وَ الَّذينَ صَبَرُوا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَ اَقامُوا الصَّلوةَ وَ اَنْفَقُوا مِمّا رَزَقْنهُمْ سِرّا وَ عَلانِيَةً»(2) ؛ (... و كساني كه به جهت كسب رضاي پروردگارشان صبر نمودند و نماز را برپا كردند و از آنچه كه به آنان روزي داديــم در حالت پنهــان و آشكــار انفاق نمودند...».

13 ـ دفع بدي با خوبي

«...وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَاوُلئِكَ لَهُمْ عُقْبَي‌الدّارِ...»(3)
(... و بـا خوبي بدي را دفع مي‌نمـاينـد آنـان عـاقبـت خانه هستي سهـم ايشان است) .

«اولواالالباب» تشنه حقيقت‌اند از اين رو در جستجوي آن به هر كجا سَرَك مي‌كشند. و از هركس سراغ آن را مي‌گيرند بدين‌جهت، در پي حقيقت به هــر سخنــي گــوش فرامي‌دهند و از بهترين و زيباترين آن پيــروي مي‌نمـاينــد.
«فَبَشِّـــــرْ عِبـــادِ .اَلَّـــذينَ يَسْتَمِعُـــونَ الْقَـــوْلَ فَيَتَّبِـعُونَ
1- 28 / فاطر .
2- 22 / رعد .
3- 22 / رعد .
تفصيل صفات اولواالالباب (103)
اَحْسَنَــهُ اوُلئِــكَ الَّــذينَ هَـديهُـمُ اللّهُ وَ اوُلئِـكَ هُمْ اوُلُـوا الاْلْبابِ»(1) جل
در آيه 125 سوره انعام به نقش اساسي «شرح صدر» در هدايت انسان تأكيد مي‌كند: «فَمَنْ يُرِدِ اللّهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلاِْسْلمِ وَ مَنْ يُرِدْ اَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقا حَرَجا كَأَنَّما يَصَّعَّدُ فِي السَّماآءِ كَذلِكَ يَجْعَلُ اللّهُ الرِّجْسَ عَلَي الَّذينَ لا يُؤْمِنُونَ»(2) ؛ (پس هر كه را خدا بخواهد كه او را هدايت كند سينه‌اش را براي اسلام مي‌گشايد و هركه را بخواهد كه او را گمراه كند سينه‌اش را بسيار تنگ و در سختي قرار مي‌دهد گويا كه در آسمان به سختي حركت مي‌كند بدان‌گونه خدا پليدي را بر جان كساني كه ايمـان نمي‌آورند قرار مي‌دهد).

اولواالالباب فناي زندگي دنيا و حقيقت پايدار آخرت را به نور عقلشان درمي‌يابند و براساس ابديت‌طلبي و حقيقت‌طلبي فطريشان، زندگي آخرت را برمي‌گزينند و دل به دنيا نمي‌بندند در عين حال كه با تلاش مستمر از دنيا توشه آخرت را فراهم مي‌نمايند: «اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسَلَكَهُ يَنابيعَ فِي الاَْرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعا مُخْتَلِفا اَلْوانُهُ ثُمَّ يَهيجُ فَتَريهُ مُصْفَرّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطاما اِنَّ في ذلِكَ لَذِكْري لاِوُلِي الاَْلْبابِ»(3) ؛ (آيا نديدي
1- 17 و 18 / زمر .
2- البته بايد توجه داشت انسان مجاز به شنيدن انواع سخنان نيست بلكه بايد قوه تشخيــص خــوب از بــد و در نتيجه انتخاب بهتر را داشته باشد تا به گمراهي نيافتد .
3- 125 / انعـــام .
4- 21 / زمر .

كه خدا از آسمان آبي را فرو فرستاد پس آن را به صورت چشمه سارهايي در زمين روان ساخت سپس به واسطه آن زراعتي كه رنگ‌هايش متفاوت است بيرون مي‌آورد سپس به نهايت خود رسيده خشــك مي‌گــردد پس آن را زرد مي‌بينــي ســپــس آن را خاشاك خرد شـــده مــي‌گــردانــد، بــه يقيــن، در آن تــذكّــر فــراواني براي صاحبان‌خرد وجوددارد).

اهـل قـرآن در روايـات

«اِنَّ أَهْلَ الْقُرآنِ في اَعْلي دَرَجَةٍ مِنَ الادَميّيّنَ ما خَلاَ النَّبييّنَ وَ الْمُرْسَلينَ فَلا تَسْتَضْعِفُوا أَهْــلَ الْقُــرآنِ حُقُــوقَهُمْ فَـاِنَّ لَهُـمْ اللّهِ الْعَزيزِ الْجَبّارِ لَمَكانا»(1)
(بي شك اهل قرآن در بالاترين درجه بشري جز مقام انبياء و رسولان قرار دارند، پس حقوق اهل قرآن ـ و مقامشان را ـ تضعيف نكنيد چرا كه براي آنان از جـانب خـداي عـزّت بخش و جبـران‌كننـده، مـوقعيّت عظيمـــي مي‌بـــاشـــد).
«أشْـــرافُ أُمَّتــي حَمَلَــةُ الْقُرآنِ وَ أَصحابُ اللَّيْلِ» (2)
(بزرگان امت من حاملين قرآن و ياران شب مي‌باشند).
«حامِلُ الْقُرآنِ، حامِلُ رايَةِ الاسلامِ مَنْ أكْرَمَهُ فَقَد أكْرَمَ اللّهَ وَ مَنْ أَهانَهُ فَعَلَيْــهِ لَعْنَــةُ اللّهِ» (3) ؛
1- امام صادق عليه‌السلام (ب 4، ح 1).
2- (ص) (ب 4، ح 2) .
3- (ص) (كنز، خ 2344) .
تفصيل صفات اولواالالباب (105)
(حامل قران، حامل پرچم اسلام مي‌باشد هر كه او را گرامي بدارد پس به واقع خدا را گرامي داشته است و هر كه او را خوار نمايد پس لعنت خدا بر او مستقــر گشتـــــــه است).
كليـدهـاي تخصّصـي علمـي و فنّي براي همه قرآن و براي مبـــاحــث خــاصّ قــرآن
1 ـ بـــراي همـــه قـــــرآن:
1/1 ـ احاطه به قرآن و احاديث ؛
2/1 ـ شناخت لغـت قـــريب به عصـــر نـــزول قــــرآن ؛
3/1 ـ شناخت ادبيّات عـــــرب ؛
4/1 ـ شناخت منطـــــــق و روش‌هـــــاي تحقيـــــق ؛
5/1 ـ شناخت اصول استنبـاط همه قرآن و آيات احكــام ؛
6/1 ـ شناخت فقه استـــدلالي ؛
7/1 ـ شناخت علـم الحـديـث، علـم مصطلـح الحـديث (علـم درايه و علم رجال) ؛
8/1 ـ شناخت تاريخ اسلام (تاريخ پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و ائمّه عليهم‌السلام)؛
9/1 ـ شناخت تاريخ قرآن و حديث (نزول اجمالي، تدريجي، كتابت، جمــع‌آوري و تنظيــم، اختــلاف قرائت و... ـ تــاريـخ حديث در شيعــه و

اهل سنّت) ؛
10/1ـ شناخت تاريخ تفسير و روش‌هاي تفسير مفسّران ؛
11/1ـ شناخت تاريخ معاصر ؛
12/1ـ زمـــــان شنـــاسي ؛
(106) مثال‌هاي زيباي قرآني
13/1ـ ملكـــــــه استنبـــــــاط .
2 ـ كليدهاي تخصصي‌براي مباحث‌خاص‌قرآن
1/2 ـ شناخت تاريخ عمومي‌وتاريخ تمدن‌ها؛
2/2 ـ شناخت تـــاريـــخ اديـــــان ؛
3/2 ـ شناخت تاريخ و فلسفـــه تــاريـــخ ؛
4/2 ـ شناخت تاريخ علوم‌تجربي‌خالص (طب،نجوم،زمين‌شناسي‌و...) .
5/2 ـ شناخت علوم انساني (در حدّ كارشناسي دانشگاه) ؛
(روان‌شنـــاسـي، جــامعـه‌شنــاسي، اقتصــاد، مديـريـت، سياست و...) ؛
6/2 ـ شناخت علـــــم كـــــــلام ؛
7/2 ـ شناخت فلسفه (نظـــري و عملـــي) ؛
8/2ـ شناخت عرفان (نظـــري و عملـــي) ؛
9/2 ـ شناخت اخـــلاق و فلسفـــه اخـــلاق.
كليـدهـاي تخصصـي روحـي و عملي و صفات ويژه اولواالالباب
1 ـ تفصيـــــل صفـــــات
1/1 ـ شهادت به حقّانيّت قـرآن ؛
2/1 ـ رســـــوخ در علـــــم ؛
3/1 ـ اهل ذكر و فكر و مناجات ؛
4/1 ـ وفـــاي بــه عهــد (عهــد فطــري، عهــد ديني و عهد انساني) ؛
5/1 ـ بـرقـراري ارتبـاطـات الهـي (ايمـــاني، خـــويشي و انســاني) ؛
6/1 ـ خـوف و خشيت از خـدا و روز قيامت ؛

7/1 ـ پايبنــدي بـه صبـر و صـــلاة و انفاق ؛
8/1 ـ دفع بدي با خوبي ؛
9/1 ـ حقيقت‌طلبي، آزاد انديشي و شرح صدر ؛
10/1ـ دنيـــا گــريــزي و عشــق بـه آخرت ؛
2 ـ اجمـــال صفـــات
1/2 ـ احسن قول (دعــوت به ســوي خــدا، عمــل صالح و همطراز ديدن خود بــا مسلمـانان) ؛
2/2 ـ احســن ديــن (تسليــم امــر خــدا، احســان و تبعيّــت از روحيّــــــه خليــــل اللّه) ؛

اصل اول: قابل فهم بودن براي مـردم

«كِتابٌ اَنْزَلْنـاهُ اِلَيْكَ مُبارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا اياتِهِ وَ لِيَتَـذَكَّرَ اوُلُوا الاْلْبابِ »(1)
«اَفَـلا يَتَـدَبَّـــرُونَ الْقُـــرْآنَ»(2)
قرآن براي مردم نازل شده است و آنان، مخاطب پيام‌ها و دستورالعمل‌هاي قرآن مي‌باشند ؛ نظري گذرا بر خطاب‌هاي، «يا بني آدَمَ»، «يا مَعْشَرَ الجِنِّ وَ الاِْنْسِ»، «يا أَيُّهَاالاِْنْسانُ»، «يا عِبادِ»، «يا أَهْلَ الكِتابِ»، «يا بَني إِسْرائيلَ»، «يا أَيُّهَا الـرُّسُلُ»، «يـا أيُّهَا النَّبيُّ»، «يا أَيُّهَاالرَّسُولُ»، «يا أَيُّهَا الَّذينَ آمَنُوا»، و تعبيـــرات ديگــــر، بـــه روشني مقصـــود مـــا را شهـــادت مي‌دهـــد.
در اين خطاب‌ها، قرآن به زبانِ توده مردمي از هر قشر و طبقه و از هر كيش و آيين و از هر قوم و قبيله و نژاد كه باشند، سخن مي‌گويد ؛ چرا كه مسؤوليت هدايت تمام بني آدم را تا روز قيامت بر عهده دارد و در مقابل، مردم مسؤوليت تبعيت و اطاعت را بايد به گردن بگيرند، اين مسؤوليت دو طرفه، در كنار اين خطاب‌هاي مستقيم به انبياء و مؤمنين، كفار و مشركين و توده‌هاي مردمي، به ناچار قابل فهم بودن خطاب‌ها را به ضرورت، مطــرح مي‌نمـــايـد كه شبهـــه در آن، بسيـــار شگفـت‌انگيـــز مي‌نمـــايد.
1- 29 / ص .
2- 24 / محمّد ؛ 82 / نساء.

اصل دوّم: عدم جدايي از عتـرت

«...لَنْ يَفْتَرِقا...» (حديث / ثقلين)
«لا يَمَسُّـهُ اِلاَّ الْمُطَهَّـــرُونَ» (1)
قرآن كريم، در ين قابل فهم بودن خطاب‌هايش براي اقشار مردمي، قرين دائمي «عترت» مي‌باشد از اين رو، اين دو سرمايه و گوهر گرانبها (ثَقَلين) دو چهره از يك حقيقت مي‌باشند كه نبايد ميانشان جدايي افكند و از آن جا كه تدبّر گسترده و فراگير در قرآن، علاوه بر طهارت فطري، نيازمند آشنايي با روش‌هاي صحيح تدبّر و قبل از آن، اصول اساسي تدبّر، مي‌باشد و از طرفي فهم قرآن مراتب بي‌شماري دارد و نفوس مردمي نيز از نظر مراتب فهم، يكسان نبوده و از آلودگي نيز بركنار نمي‌باشند و قرآن نيز داراي محكم و متشابه و عام‌وخاص و غيره مي‌باشد، پس به ناچار بايد در فهم قرآن، از معصومين عليهم‌السلام ياري جست كــه بـه حقيقـت قـرآن، دست يافته‌اند و تمــام مــراتــب فهــم قرآن را طــي كــرده‌انــد، تا اصول تدبّر و روش‌هاي آن را بـــه مـــا بيـــامـوزنـــد:
«ما مِنْ أَمْرٍ يَخْتَلِفُ فيهِ اثْنانِ وَ لَهُ أَصْلٌ في كِتاب اللّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لكنْ لا تَبْلُغُهُ عُقُولُ الرِّجالِ»(2) ؛ (هيچ امري نيست كه دو نفر در آن اختلاف نمايند مگر درحالي كه بر آن اصلي در كتاب خداست، وليكن عقولِ اشخــاص ـ بدون آمــوزش از معصــوم عليهم‌السلام ـ به نهــايت آن نمي‌رسد).
1- 78 / واقعه .
2- امام صادق عليه‌السلام ، (كافي،ج1،ص60).

اصل سوّم: عدم تحريف قرآن

«...وَ اِنَّهُ لَكِتابٌ عَــزيـزٌ»(1)
قرآن معجزه و سند ابدي دين خداست از اين رو، هرگونه تحريف لفظــي بــه زيــادت يا نقصــان در آن راه نــدارد چـرا كه مظهر مطلق عــزت و حقــانيت خــداست:
«وَ اِنَّهُ لَكِتابٌعَزيزٌ. لا يَأْتيهِ الْباطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لا مِنْ خَلْفِه تَنْزيلٌ مِنْ حَكيمٍ حَميدٍ»(2) ؛ (و بي شك آن به راستي كتابي است شكست‌ناپذير و نفوذناپذير كه باطل نه از پيش رويش ـ حال ـ و نه از پشت سرش ـ آينده ـ به سراغ آن نمي‌آيد چرا كه فروفرستاده‌اي است از جانب خداي بسيار فــرزانــه بسيــار ستــوده).
و خدا به عزت خويش، حفظ و صيانت آن را از هر نقض و عيبي، خود بــر عهـده گـرفتــه است: «اِنّا نَحْــنُ نَزَّلْنَـا الذِّكْرَ وَ اِنّا لَهُ لَحافِظُونَ»(3)
(به يقين ما خــود ايــن ذكر را به تــدريــج فــرو فــرستاديم و به يقين ما آن را حفظ كننده‌ايم).
1- 41 / فصلت .
2- 41 و 42 / فصلت .
3- 9 / حجــر .
اصل دومّ: عدم جدايي از عترت (111)

«...قُرْآنا عَرَبِيّا غَيْرَ ذي عِوَجٍ»(1)
«...وَ رَتَّلْنـــاهُ تَـــــرتيــلاً»(2)
قرآن با همين الفاظش از جانب خدا بر قلب مبارك پيامبر به وحي نازل شده است و اين مرتبه لفظي، تنزل آن حقيقت ملكوتي قرآن مي‌باشد كه در پيشگاه خداست: «اِنّا جَعَلْناهُ قُرْاآنا عَرَبِيّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ. وَ اِنَّهُ في اُمِّ الْكِتابِ لَدَيْنا لَعَلِيٌّ حَكيمٌ»(3) ؛ (بي شك ما آن را ـ به صورت ـ قرآني عربي ـ با فصاحت و بلاغت ـ قرار داديم شايد كه شما تعقل نماييد و به يقيــن آن در حــالــي كه در مرجع كتاب در پيشگاه ماست به راستي بسيــار والايــي فــرزانـه اســت) .

«...وَ ما هِيَ اِلاّ ذِكْري لِلْبَشَرِ»(4)
«...يَجْــري كَمــا تَجْــري الشَّمسُ وَ القَمَـرُ...»(5)
قرآن، خورشيد جاري در بستر زمان مي‌باشد و همه مكان‌ها و زمان‌ها را تا قيامت، در هنگام نزول مدنظر داشت چرا كه مظهر احاطه و نظارت الهي بر گذشته و حال و آينده مي‌باشد از اين رو، پيام قرآن مقيد به هيــچ مكــان و زمــاني، حتــي زمـــان و مكــان نــزول نمي‌بــاشــد ؛

1- 28 / زمر .
2- 32 / فرقان .
3- 3 و 4 / زخـــــــرف .
4- 31 / مدثر .
5- الميزان، ج 3، ص 72 .

در غير اين صــورت قرآن نمي‌توانست براي آيندگان، پيامي داشته باشد.
«وَ لَوْ أَنَّ الايَةَ اِذا نَزَلَتْ في قَوْمٍ ثُمَّ ماتَ القَوْمُ ماتَتِ الايَةُ، لَما بَقَي الْقُرآنِ شَيْءٌ وَ لكِنَّ القُرآنَ يَجْري أَوَّلُهُ عَلي آخِرِهِ ما دامَتِ السَّمواتُ وَ الاَرْضُ وَ لِكُلِّ قَوْمٍ آيَةٌ يَتْلُونَها هُمْ مِنْها مِنْ خَيْرٍ اَوْ شَرٍّ»(1) ؛ (و اگر آيه هرگاه درخصوص قومي نازل شود سپس آن قوم بميرند، آيه نيز مي‌ميرد، كه بي‌شك از قرآن ـ ديگر ـ چيزي باقي نخواهد ماند، وليكن قرآن از اول تا آخرش جريان دارد مادامي كه آسمان‌ها و زمين استمرار دارند و براي هر قومي آيه‌اي است كه آن را تلاوت مي‌نمايند ـ بايد تــلاوت نمايند يا از آن پيروي خواهند نمود ـ در حالي كه ايشان نسبت به آن ـ آيـه ـ در خيـر يــا شــرّ خــواهنــد بــود).

«...يَهْـــــــــدي إلَـــي الــرُّشْــــــــدِ»(2)
«...وَ يُزَكّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَالحِكْمَةَ...»(3)
«بُعِثْــتُ لاُِتَمِّـــمَ مَكـــــارِمَ الاْخْـــلاقِ»(4)
قرآن كتاب هدايت و تربيت فرد و جامعه است به سوي رشد و تعالي و بروز ارزش‌هاي الهي در وجود انسان و صحنه اجتماع ؛ از اين رو هر آنچه كه در اين حوزه ضروري است در قـــرآن مطـــرح گشتـــه اســت

1- امــام بــاقــر عليه‌السلام (ص 73) .
2- 2 / جن .
3- 2 / جمعه .
4- (ص) .

اصل چهارم: خدايي بودن لفظ و چينش قرآن (113)

«تِبْيانا لِكُلِّ شَيْءٍ»(1) و هر چه كه نقشي در امر تربيت و هدايت ندارد به كنار گذاشته شده است ولو كه براي مردم بسيـار جـذاب و شنيدني باشد.

«كِتبٌ اُحْكِمَتْ ءَايتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَّدُنْ حَكيمٍ خَبيرٍ»(2)
قرآن كريم در ميان مردمي نازل شد كه «اسب و شمشير و زن» بالاترين محبوب آنان به حساب مي‌آمد و افق نگاهشان از مظاهر مادي طبيعت، فراتر نمي‌رفت و در خصلت‌هاي آلوده و زشت غرق بودند و علم و معـرفـت و معنـويـات، مـورد تحقير و اهانت بود و جهل و مـاديگـري و آلـودگــي، معيــار مبــاهــات و تكــريـم:
«بِــأَرْضٍ عـالِمُهـا مُلْجَـمْ وَ جاهِلُها مُكْـــرَمْ»(3)
(ـ پيامبر ـ در ســرزمينــي ـ مبعـوث شـد ـ كـه عــالمش به لجـام كشيـــده شــده و جـــاهلــش مــورد تكـــريم بـــود!) .
در چنين فضايي با چنين معيارها وبينشي پست و منحط، طبعا الفاظ متداول در حوزه مفاهيم مذكور و در حيطـه مظاهر مادي به كار مي‌رفت.
در چنين شرايطي، قرآن كريم به زبان اين چنين مردمي نازل شد و براي القاء مفاهيم و معيارها متعالي خويش، همين الفاظ متداول را به كار گرفت و چشم‌اندازي جديد از مفاهيم را براي اين الفاظ مطرح نمود كه تا آن زمان سابقه نداشت و فرهنگ خاص خويش را در حوزه لغات عربي

1- 89 / نحل .
2- 1 / هود .
3- نهج، خ 2 .

پديد آورد در عين حال كه به معاني اصلي الفاظ عنايت داشت و از آن، در اين تحول مفاهيم الفاظ بهره مي‌جست؛ از اين رو، براي درك بار معنايي الفاظ قرآن، هرگز رجوع به كتاب لغت معتبر، كفايت نمي‌كند و بايد به نحوه كاربرد آن لغت در سياق آيات نيز توجه نمود و فضاي آيات را مورد توجه قرارداد كه در اين توجه، مقاطع آيات كمك بسياري در درك صحيح روند آيات و فضاي مفاهيم، مي‌نمايد ؛ و در واقع اين نكته، مهم‌ترين مسئله در كشف مفاهيم الفاظ قرآن و مقاصد قرآن از بكارگيري اين الفاظ، شمرده مي‌شود كه نيازمند احاطه بر آيات، و انس مستمر با مفاهيم و فضاي آيات مي‌باشد كه در اين انس، احاديث ذيل آيات، نيز كمك شاياني مي‌نمايند.
توجه به سياق آيات، دامنه معني لغوي را «وسعت داده و يا ضيق» مي‌نمايد و معني متناسب رااز ميان‌معاني‌متعدد در كتب لغت، مشخص مي‌كند و در بسياري از موارد با توصيف عناوين به كار رفته و بيان مصداق خارجي آن، مقصود خويش را از لغت و عنوان مذكور، برملا مي‌نمايد و با

کاربرد واژه‌هاي مشابه و متضاد در سياق‌هاي متفاوت يا كنار هم، خصوصيت هر يك از واژه‌ها را روشـــن مي‌نمـايـد كه در بسياري از كتب لغت، كاري جدي در اين زمينـــه صورت نگـــرفته است.

اصل هفتم: فرهنگ اصطلاحات قرآن (115)

اصـل هشتـم: عـدم تعـارض و تـزاحم

«اَفَـلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاآنَ وَ لَوْ كانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّهِ لَوَجَدُوا فيهِ اخْتِلافا كَثيرا»(1)

«كِتابُ اللّهِ ... وَ يَنْطِقُ بَعْضُهُ بِبَعْضٍ وَ يَشْهَدُ بَعْضُهُ عَلي بَعْضٍ وَ لا يَخْتَلِفُ فِي‌اللّهِ...»(2)

(كتاب خدا... و بعضي از آن به بعضي ديگر گوياست و بعضي از آن بر بعضي ديگر شهادت مي‌دهد و در ـ امر يا سبيل ـ خدا اختلاف نمي‌نمايند) .

«تعارض»، «تنافي دو دليل در مدلول و محتوي» مي‌باشد و «تزاحم»، «تنافي دو دليل در امتثال و عمل» است .(3)

تدبّر در قرآن، نيازمند كليدها و شيوه‌هاي خاص خويش مي‌باشد كه بـايـد آن‌ها را تحصيل نمـود و به آن‌ها آگـاهي يـافـت، اين كه اين كليـدها كـدامنـد و شيـوه‌ها چه هستنـد و از چه منبـع يا منـابعي به‌دست مي‌آينـد، بايد مورد توجه و تحقيق جـدي متدبّر قرآن قرار گيرد.
1- 82 / نساء .
2- نهج، خ 133 .
3- جهت توضيح بيشتر به كتاب تدبّر در قرآن تأليف ولي اللّه نقي‌پور فر، صفحه 312 تا 327 مـــراجعــه كنيـــد .
4- مقصود ازاين اصل، بيان كليدها و شيوه‌هانيست، بلكه توجه به آن‌ها موردنظر است ؛ درمورد اصل بعد نيز توجه به فراگيري و آگاهي به آفات تدبّر است نه اين كه آن آفت‌ها در ايــن بحـــث بــه تفصيــل مطـــرح گـــردد .
(116) مثال‌هاي زيباي قرآني
عدم جدي گرفتن اين كليدها و شيوه‌ها و يا عدم تحقيق جدي در بررسي كليدها و شيوه‌هاي معتبر، بلبشوي عظيمي را در فهم قرآن در طول تاريخ اسلام پديد آورده است و عملاً آثاري كه مورد انتظار از فهم و تدبّر در قرآن بود حاصل نگشته است، بلكه انحرافات و انشعابات فراواني را در ميان مسلمين به وجود آورده است: جماعتي منبع فهم قرآن را صرفا نقلياتي مي‌دانند كه از پيامبر صلي‌الله‌عليه‌وآله و صحابه و حتي تابعين مطرح گشته است و گروهي ديگر عقل را نيز ضميمه كــرده‌انــد كه دامنه‌اش، حتــي خـوش‌آينــدها و سليقــه‌هاي شخصــي را نيــز دربــرمي‌گيــرد.
در اين ميان، عده‌اي ديگر ظواهر قرآن را به كناري نهاده، رو به باطن قرآن آوردند و رأي و نظرهاي بدون استناد صحيح فراواني را عرضه كردند و فتنه فهم غلط از قرآن را هرچه بيشتر دامن زدند و عده‌اي هم بودند كه علوم‌تجربي را معيار قرارداد در سوق دادن آيات به سوي آن علوم، تلاش‌ها به خرج دادند.
در اين اوضاع بحراني، گروهي ديگر قدعلم كرده، هرچه خلاف ظواهر قرآن است، انكار نمودند و به تكفير ديگران پرداختند ؛ طائفه‌اي نيز در برابر همه اين‌ها قد علم كرده، تدبّر در قرآن را ممنوع كرده، آن را صرفا به معصومين اختصاص دادند و به ناچار همچون «ظاهريه» و اصحاب حديث، به هر آنچه كه در كتب اربعه و يا بالاتر در كتب شيعه به ائمه عليهم‌السلام منتسب است، وسيله فهم قرآن قلمداد نمودند و عقل را محكوم كرده،

اجتهاد را منتفي دانستند ؛ و در اين اواخر نيز گروهي تازه به دوران
اصل نهم: كليدها و شيـوه‌هاي تـدبّـر (117)
رسيده، كليد فهم قرآن را صرفا عربي دست و پا شكسته و شركت در جريان اعتراض به طاغوت تصور نمودند و از اين راه بر خويش، هر نوع تحليل و تفسيري را در زمينه قرآن، جائز دانستند و بلكه خود را تنها جريان صاحب صلاحيت در فهم قرآن اعلام نمودند و ديگران را به ارتجاعي بودن و جمود داشتن متهم كردند و تحصيل كليدهاي علمي قرآن را شوخي تلقي كرده به استهزاء پرداختند و كليدهاي روحي را نيز در زندان رفتن و مخالف رژيم بودن خــلاصــه نمــودند، در اين جريان، كار به جايي رسيد كه فهم صاحب الميزان از قرآن، تخطئــه مي‌شد ليكن فرد ملحد بي‌دين، با جــرأت، به خــود اجازه تفسير قرآن و نهج‌البلاغه را مــي‌داد و در ايــن زمينــه، شيــوه استــدلال نيز بسته به ميل و رغبت افــراد، تفــاوت مي‌نمـود !

در طول اين جريانات، گروهي نيز بــودند كه فهم ادبي را كليد اساسي فهم قرآن تلقي مي‌نمودند .

در برابر اين اوضاع بلبشو، شيعياني آگاه و بصير به نظرات اهل‌بيت عليهم‌السلام متوسل شدند تا به كليدها و شيوه‌هاي تدبّر، آگاهي يابند و از خطر تفسير به رأي در امان بمانند، اينان براساس آموزش اهل بيت عليهم‌السلام قرآن را منبع اساسي تدبّر با توجه به احاديث، معتبر دانستند و حكم قطعي عقل و فهم عرفي از ظواهر را در كنار قرآن و احاديث، محترم شمردند و جرياني سالم را پديد آوردند كه ثمره‌اش، اجتهاد مستمر به طور كلي و ظهور تفسيرهايي همچون الميزان در حوزه همه معارف و
(118) مثال‌هاي زيباي قرآني
احكام قرآن، به نحو مشخص بود كه بايد از بركات و دست آوردهاي اين اجتهاد مستمر و بالخصوص تفسير الميزان در فهم قرآن و كليدها و ابزار ضروري آن و شيوه‌هاي فهمش، بهره‌مند گشت.

اصل دهم: آفـــــت‌هــــاي تـــدبّـــــر
«اَفَلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ اَمْ عَلي قُلُوبٍ اَقْفالُها»(1)

شناخت آفت‌ها و مــوانــع تدبّر نقش مهمّــي در بكـارگيـري روش‌ها و كليدهاي منــاسب فهــم قــرآن خـواهد داشت.

بررسي تاريخ تفسير و جريانات فكري مختلف در آن، ما را با مجاري انحراف و بدعت آشنا كرده، با پختگي و استواري در حوزه فهم قرآن، قدم خـواهيـم زد ؛ ايـن نكته مهم را در بيان معصومين عليهم‌السلام ملاحظه مي‌كنيم:

«اِعْلَمُوا عِلْما يَقينا أَنَّكُمْ... لَنْ تَمَسَّكُوا بِميثاقِ الكِتابِ حَتّي تَعْرَفُوا الَّذي نَبَذَهُ وَ لَنْ تَتْلُوا الكِتابَ حَقَّ تِلاوَتِهِ حَتّي تَعْرفُوا الَّذي حَرَّفَهُ فَاذا عَرَفْتُمْ ذلِـكَ

عَـرَفْتُـمْ البِدَعَ وَ التَّكَلّفَ وَ رَاَيْتُمْ الفِرْيَةَ عَلَي اللّهِ وَ التَّحْريفَ، وَ رَأيْتُـمْ كَيْـفَ يَهْوي مَنْ يَهْــوي وَ لا يَجْهَلَنَّكُــمُ الَّــذينَ لا يَعْلَمُـونَ» (2)
(به علم يقيني بدانيد كه قطعا شما... هرگز عهد و ميثاق كتاب را با قدرت به دست نخواهيد گرفت تا آن كه بشناسيد كسي را ميثاق ـ كتاب ـ را به كناري انداخته است و هرگز كتاب را به حقيقت تلاوت نخواهيد نمود تا آن كه بشناسيد كسي را كه قرآن را تحريف مي‌نمايد پس هرگاه آن را

1- 24 / محمّد .
2- امام حسن عليه‌السلام (بحار، ج 78، ص 105).

شناختيد، بدعت‌ها و تكلف ـ در فهم قرآن ـ را خواهيد شناخت و افتراء بر خدا و تحريف را ـ با چشم بصيرت ـ خواهيد ديد و خواهيد ديد چگونه سقوط مي‌كند آن كه ـ بايد ـ سقوط كند و مبادا شما را كساني كه علم ندارند به جهالت افكنند).
«وَ اعْلَمُوا اَنَّكُمْ لَنْ تَعْرِفُوا الرُّشْدَ حَتّي تَعْرِفُوا الَّذي تَرَكَهُ وَ لَنْ تَأْخُذُوا بِميثـاقِ الكِتـابِ حَتّي تَعْـرِفُـوا الَّذي نَقَضَهُ وَ لَنْ تَمَسّكُوا بِه حَتّي تَعْرِفُوا الَّـذي نَبَـذَهُ»(1)
مي‌بينيم كه آفت‌شناسي را حضرت در تمام حوزه‌هاي دين به ضرورت مطرح مي‌نمايد كه به عنوان مقدمه‌اي جدي و ضروري بايد به آن عنايت شود ؛ در ادامه، هر دو حديث، راه چاره خروج از بدعت‌ها و تحريف‌ها را مطرح مي‌نمايد كه رجوع به اهل بيت عليهم‌السلام مي‌باشند: «فَالْتَمِسُوا ذلِكَ مِنْ عِنْدِ أَهْلِهِ فَاِنَّهُمْ عَيْشُ العِلْمِ وَ مَوْتُ الجَهْلِ هُمُ الَّذينَ يُخْبِرُكُمْ حُكْمُهُمْ عَنْ عِلْمِهِمْ وَ صَمْتُهُمْ عَنْ مَنْطِقِهِمْ وَ ظاهِرُهُمْ عَنْ باطِنِهِمْ، لا يُخالِفُونَ الدينَ وَ لاَ يَخْتَلِفُونَ فيهِ فَهُوَ بَيْنَهُمْ شاهِدٌ صادِقٌ وَ صامِتٌ ناطِقٌ»(2) ؛ (پس آن را از نزد اهلش درخواست نماييد چرا كه ـ موجب ـ رونق علم و مرگ جهل مي‌باشند، آنان كساني هستند كه حكمشان از عملشـان و سكـوتشـان از منطقشان و ظاهرشان از باطنشان خبر مي‌دهد، ـ هرگز ـ با ديـن حـق مخـالفت نمي‌كنند و ـ هرگز ـ در امر دين اختلاف ـ نظر ـ پيدا نمي‌كنند پـس او ـ قرآن ـ درميانشان شاهدي صادق

1- نهج، خ 147 .
2- نهج، خ 147 .

و صامتي ناطق مي‌باشد!) .

بادقت نظر در آيات معلوم مي‌گردد كه «تدبّر» غير از «تفسير مصطلح» مي‌بـاشـد و ميـان آن دو تفـاوت‌هاي بـارزي وجـود دارد:
الف: در «تدبّر در قرآن» همه اقشار مردمي در هر رتبه از فهم درك، و مراتب علمي و روحي كه باشند، شركت دارند و صرف بهره‌مندي از ترجمه، بـراي اصل تدبّر كفـايت مي‌كنـد حـال آن كه «تفسير» به مجتهدين در فهم قرآن، اختصاص دارد كه حداقل به «كليـدهاي علمي تـدبّر» مجهـز مي‌بـاشند.
نكته فوق در آيات دعوت به تدبّر، به روشني ديده مي‌شود كه عموم مـردم حتـي منـافقيـن و مشـركين را مـورد خطـاب قـرار مي‌دهند:
«اَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ اَمْ جاءَهُمْ ما لَمْ يَأْتِ اباءَهُمُ الْاَوَّلينَ»(1)
«اَفَـلا يَتَدَبَّرُونَ الْقُـرْآنَ اَمْ عَلـي قُلُـوبٍ اَقْفالُهـا»(2)
«اَفَـلا يَتَـدَبَّـرُونَ الْقُـرْاآنَ وَ لَـوْ كـانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللّهِلَوَجَدُوا فيـهِ اخْتِـلافـا كَثيرا»(3)
ب: در «تـدبّر»، فكـر و دل هـر دو شـركت دارنـد ليكن «تفسيـر» جـريـاني است فكـري كه لزوما، با جريان قلبي همـراه نيست.
ج: «تدبّر» يك جرياني روحي ـ فكري است كه با قرائت آهنگين و يا
1- 68 / مؤمنون .
2- 24 / محمّد.
3- 82 / نسـاء .
اصل دهم: آفت‌هاي تدبّر (121)
استماع آيات، زمينه‌سازي شده با كاوش در آيات ادامه يافته، به استخراج داروي درد خويش و بكارگيري آن ختم مي‌گردد كه «قرائت» زمينه آن و «عمل» نتيجه آن مي‌باشد (قرائت ـ فهم ـ عمل) ؛ اين مسأله با توجه به حديث معصوم عليه‌السلام در توضيح معني «حق تلاوت» به روشني معلوم مي‌گردد، حال آن كه در امر تفسير «آن مقدمه و اين نتيجه» الزامي نيست.
د: در تدبّر، كافر و مشرك نيز شركت دارند حال آن كه «تفسير» به مسلمان آن هـم مجتهـدين، اختصـاص دارد.
ه : در بسياري از موارد تدبّر، رجوع به احاديث لزومي ندارد بلكه امكان ندارد چرا كه به تخصص نياز ندارد بلكه گاهي اصلاً معني ندارد آن جا كه متدبّر در آيات، «شخص كافر و مشرك» باشد و مي‌خواهد به حقيقت دست يابد، حال آن كه در «تفسيـر» رجـوع به احـاديث معصـوم عليهم‌السلام

امري اساسي و ضروري اســت و بــدون احــاديث و تسلّــط بر آن‌هــا، نمي‌تــوان به تفسيــر پــرداخت .

«جريان تدبّر»، همان «جريان تلاوت راستين قرآن»، مي‌باشد كه از «قرائت» شروع و با «فهم عميق» ادامه يافته و به «عمل» ختم مي‌گردد ؛ اين معني، همانگونه كه در مقدمه مباحث گذشت در تفسير آيه «يَتْلُونَهُ حَقَّ تِــلاوَتِـهِ» وارد شــده است:

«في قَوْلِهِ تَعالي: يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ: يُرَتِّلُونَ آياتِهِ وَ يَتَفَقَّهُونَ مَعانِيَهُ وَ يَعْمَلُونَ بِأَحْكامِهِ وَ يَرْجُونَ وَعْدَهُ وَ يَخْشَونَ عَذابَهُ وَ يَتَمَثَّلُونَ قِصَصَهُ وَ يَعْتَبِرُونَ أَمْثالَهُ وَ يَأْتُونَ أَوامِرَهُ وَ يَجْتَنِبُونَ نَواهِيَهُ، وَ ما هُوَ ـ (122) مثال‌هاي زيباي قرآني

وَاللّهِ ـ بِحِفْظِ آياتِهِ وَ سَرْدِ حُرُوفِهِ وَ تِلاوَةِ سُوَرِهِ وَ دَرْسِ أعْشارِهِ وَ أخْماسِهِ، حَفِظُوا حُرُوفَهُ وَ أَضاعُوا حُــدُودَهُ وَ اِنَّمــا هُــوَ تَــدَبُّرُ آيــاتِهِ، يَقُــولُ اللّهُ تَعــالي: «كِتــابٌ أنْزَلْنــاهُ اِلَيْــكَ مُبارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آياتِهِ...» (1)

در اين حديث شريف و پر محتوي: «تلاوت به حق»، صرفا «تدبّر در آيات» معني شده است كه «ترتيل آيات، فهم معاني، عمل به احكام، اميد به وعده الهي، خشيت از عذاب، تجسم نمودن قصص، عبرت از نمونه حوادث، اجراي اوامر و دوري از محرمات» را شامل مي‌شود با آن كه نه معني لغوي «تلاوت» و نه معني لغوي «تدبّر» چنين وسعت معني را با خود دارد از اين جا معلوم مي‌گردد كه مقصود «جريان تلاوت راستين قرآن» مي‌باشد كه با «جريان تدبّر در آيات» وحـــدت دارد كـــه از قــرائت شــروع با فهـم ادامـه و به عمـل ختـم مي‌شود.

براي انس با قرآن، پنج عنوان «قرائت»، «تلاوت»، «ترتيل»، «استماع و انصات» و «تــدبّر» در قــرآن آمــده است: (2)
«فَـاقْـرَؤُا ما تَيَسَّـرَ مِـنَ الْقُــــرْآنِ»(3)
«اُتْـلُ ما اوُحِـيَ اِلَيْـكَ مِــنَ الْكِتــابِ»(4)
1- امـام صــادق عليه‌السلام (ميزان الحكمه، ج 8، ص 84) .
2- بحث لغوي اين قسمت همه از كتاب گرانقدر «مفردات راغب» استفاده شده است چرا كه «مفــردات» در دقت معنــي و جـامعيت بـررسي كـاربـرد واژه در قرآن، كم‌نظير بلكه بي‌نظير است .
3- 20 / مزّمّل .
4- 45 / عنكبوت .
فرق «قرائت، تلاوت و ترتيل» (123)
« وَ رَتِّــــلِ الْقُــــــــراآنَ تَـرْتيـــــلاً»(1)
«اِذا قُرِءَ الْقُرْاآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ اَنْصِتُوا...»(2)
«اَفَــــلا يَتَــــدَبَّــــرُونَ الْقُــــرْاآنَ»(3)
1 ـ «قرائت»: از ريشه «قَرءَ» به معني «جمع كردن و به هم پيوستن» مي‌باشد و مقصود از آن در سخن، «جمع و پيوستن حروف و كلمات» مي‌باشد كه با به هم پيوستن حروف، كلمات بامعني و با پيوستن كلمات و حروف با هم، جملات مفيـــد ســاخته مي‌شود.
به همين جهت «هر جمع و پيوندي»، «قرائت» نمي‌باشد و هم‌چنين تلفظ حــــرفــي واحـــد را قــرائــت نمي‌گــوينــد.
2 ـ «تلاوت»: از ريشه «تَلي يَتْلُو» به معني «در پي آمدن، دنبال كردن» است به‌نحوي كه مابين تابع و متبوع، چيزي جز تبعيّت نباشد، دين متابعت يا امري مادي است و يا به معناي پيروي در قرائت و تدبّر در قرآن است.
مثــال پيروي مــادي و پيــروي در حكـم: «وَ الْقَمَـــرِ اِذا تَليهــا»(4)
(قسم به ماه آنگاه كه در پي خورشيد رود و در حكم نورانيت، از آن تبعيت نمايد). مثــال پيــروي در حكــم فقط: «وَ يَتْلُـوهُ شاهِدٌ مِنْهُ...» (5)
(و شاهدي‌از خاندان پيامبر او را الگومي‌گيرد و از او متابعت‌مي‌نمايد) .
مثال پيــروي در قــرائت و تــدبّر معني: «مِنْ اَهْلِ الْكِتابِ اُمَّةٌ قائِمَةٌ يَتْلُونَ ايـاتِ اللّهِ انـاءَ اللَّيْلِ وَ هُمْ يَسْجُدُونَ»(6)
1- 4 / مــزّمّل .
2- 204 / اعــراف .
3- 24 / محمّد و 82 / نساء .
4- 2 / شمـــــس .

5- 17 / هود .

(124) مثال‌هاي زيباي قرآني

(بعضي از اهل كتاب، امتي بپاخواسته‌اند كه آيات خدا را در اوقات شب درحالي كه به سجده رفته‌اند با قـرائـت و تـــدبّر در معني، دنبال مي‌كنند).

مثال پيروي در قرائت و تدبّر و عمل:

«اَلَّذينَ اتَيْنـاهُمُ الْكِتـابَ يَتْلُـونَـهُ حَـقَّ تِلاوَتِهِ اوُلئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ»(1)

(كسـاني كـه به آنـــان كتاب داديم آن را به حــق تــلاوت مي‌نمايند، چــرا كــه آنــان بــه آن ايمــان دارند).

در اين مورد، حديث ديگري از پيامبـر «حــق تــلاوت» را «پيــروي راستين در عمــل» معــرفــي مي‌نمـايد:

«في قَوْلِهِ تَعالي: «... يَتْلُونَـهُ حَقَّ تِلاوَتِهِ...»: يَتَّبِعُونَهُ حَقَّ اتّباعِهِ»(2)

مي‌بينيم اين آيه شريفه، نظر به تلاوت جامع در پيروي لفظي، معنوي و عملي دارد. پس «تلاوت قرآن»، «متابعت از قرآن در قرائت و دنبال كردن معاني و پيروي در عمل» مي‌باشد ؛ بنابراين، «هر تلاوتي»، «قرائت» مي‌باشد اما «هر قرائتي» لزوما «تلاوت» محسوب نمي‌شود ؛ و اساسا «تلاوت» در مواردي به كار مي‌رود كه مطالب قرائت شده، وجوب پيروي را در پي آورد، از اين رو گفته نمي‌شود: «تَلَوْتُ رُقْعَتَكَ»: «نامه‌ات را تلاوت كردم»، بلكه صحيح آن،«قَرَأْتُ رُقْعَتَكَ» مي‌باشد ؛ اين معني را به وضوح در آيات مي‌بينيم: «اَتَأْمُرُونَ النّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَ اَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتــابَ اَفَــلا تَعْقِلُــونَ»(3) ؛ (آيا مردم را به نيكي فرمان مي‌دهيد و خود را فــرامــوش مي‌كنيــد حــال آن كــه شمــا كتــاب را تلاوت مي‌كنيد! پــس چــرا تعقــل نمي‌كنيــد ـ و هــواي نفستــان را مهــار نمي‌زنيد ـ) .

در آيــه شــريفــه با توبيخ، سؤال مي‌كند كه: «تــلاوت كتــاب»،

1- 113 / آل‌عمران .

2- 121 / بقره .

3- در المنثور، ج 1، ص 111.

4- 44 / بقره .

فرق «قرائت، تلاوت و ترتيل» (125)

چرا «موجب عمل» نگشته است و چرا هواي نفس را مهار ننمــوده است ؟

در قرآن كريم، آن جا كه از «قرائت» و «تأني و دقت» نيز مقصود باشد فعل قرائت با قيد اضافي آورده مي‌شود: «وَ قُرْانا فَرَقْناهُ لِتَقْرَاَهُ عَلَي النّاسِ عَلي مُكْثٍ وَ نَزَّلْناهُتَنْزيلاً»(1) ؛ (و قرآني عظيم را ـ نازل كرديم ـ كه جدا جدايش نموديم ـ قطعــه قطعــه نازل كرديم ـ به اين مقصود كه آن را بر مردم با تأني و درنگ بخــواني و بــه اين دليــل كه به نحــو خــاصي آن

را نــازل كـرديم).
3 ـ «ترتيل»: از ريشه «رَتَلَ» به‌معني «جمع‌شدن و هماهنگي و نظام‌يافتن چيزي بر طريقي مستقيم» مي‌باشد ؛ از اين رو به شخصي كه دندان‌هايش از هماهنگي و تركيب و نظام سالمي برخوردار باشد مي‌گويد: «رَجُلٌ رَتَـلُ الاسنانِ».
اين معني باب مجرد را اگر به باب تفعيل بريم معني «ترتيل» به دست خواهد آمد: (2) «جمع كردن و هماهنگي و نظام‌بخشي چيزي بر طــريـق مستقيــم»، «طـريـق مستقيـم» نسبت به هر چيـزي، معنـايي متناسب با آن را خـواهـد داشت.
همانگونه كه دندان‌ها با نظمي خاص و براساس بنيادي محكم و صحيح، به منظور خرد كردن و هضم مناسب غذا چيده شده است و ترتيب دندان‌ها با توجه به اين هدف خاص، شكل گرفته است، آيات قرآن
1- 106 / اســــــراء .
2- اين قسمت با استفاده از معني مطرح شده در مفردات مي‌باشد كه نقدي خواهد بود بر نظر «مفــردات» كه با وجــود معنــي دقيــق واژه در باب مجرد در قسمت مزيد، سطحي معنــي شده است .
(126) مثال‌هاي زيباي قرآني
نيز از نظم و چينش خاصي برخوردار مي‌باشد كه با هدف درمان فكر و روح بشــر و هــدايــت و ارشــاد آن‌هــا به قلّه‌هاي كمال انسانيّت، همــاهنگ گــرديــده است، از اين رو، «تــرتيــل قــرآن»:
«نظم و چينش خاص آيات، هماهنگ با تأمين نيازهاي فكري ـ روحي بشر، با اهداف درمان فكر و ثبات بخشي به قلب مؤمنين و هدايت و ارشاد آن‌ها به قله‌هاي كمال بشري» خواهد بود. اين معني از «ترتيل» به خداوند منسوب مي‌باشد: «كَذلِكَ لِنُثَبِّتَ بِه فُؤادَكَ وَ رَتَّلْناهُ تَرتيلاً»(1)؛ (بدينسان قرآن را يكباره فرو نفرستاديم به اين دليل كه از اين راه، دل پر التهاب تو را ثبات بخشيم و ـ دليل ديگر اين كه ـ آن را ما به نحو خاصي، چيده و نظام بخشيده‌ايم).
از آن جا كه قرآن با روح بشر، سر و كار دارد، اين «چينش و انتظام» هم در بخش «الفاظ قرآن» و هم در حوزه «محتوا و معاني آيات» مطرح است كه هم زيبايي ظاهر و هم عمق باطن را گوياست. (2)
و در واقع، بخش الفاظ، انتظامش، مقدمه‌اي است براي ورود به حوزه معاني قرآن تا كه با توجه به چينش و نظام خاص معاني آيات، به ژرف‌انديشي و بررسي نتايج و آثار پيام قرآن بپردازيم.
با اين توضيحات، معنايي كه «راغب» در «مفردات خويش» براي ترتيل آورده است نه با معني باب مجرد آن هماهنگ است و نه با كاربرد واژه در قرآن، سازگاري دارد: «الرَّتَلُ: اتِّساقُ الشَيْءِ وَ انتِظامُهُ عَلَي استِقامَةٍ يُقالُ

رِجُلٌ رَتَلُ الاَسْنانِ». «التَّرْتيلُ: ارْسالَ الكَلِمَةِ مِنَ الْفَمِ بِسُهُولَةٍ وَ
1- 32 / فرقان .
2- القُـــرآنُ ظـاهِـرُهُ أَنيـــــقٌ وَ بـاطِنُــهُ عَميــقٌ .
فرق «قرائت، تلاوت و ترتيل» (127)
اسْتِقامَةٍ قالَ تَعالي «وَ رَتِّلِ الْقُرآنَ تَرتيلاً، وَ رَتَّلناهُ تَرتيلاً» (ترتيل: فرستادن و خارج نمودن كلمه از دهان با سهولت و به شيوه صحيح مي‌باشد. چرا كه خداي تعالي مي‌فرمايد: وَ رَتِّلِ الْقُرآنَ...). اين معني و اين استشهـاد، هــر دو نـاقـص مي‌بـاشـد كه در ادامــه توضيح خواهيم داد.

معني «مفردات» به بخشي از معني ترتيل آن هم جزء مقدمي آن نظر دارد، حال آن كه عمده، بخش معني قرآن مي‌بـاشــد كه بــه غفلـت سپرده شده است.

اين غفلت شگفت آور در اكثر تفاسير و كتب لغت به چشم مي‌خورد (1) با وجود اين كه آيات و احاديث در مورد «ترتيل» به وضوح، اين‌گونه تلقي از «تـرتيــل» را مــردود مي‌شمـــارد.

1 ـ روش ترتیل
2 ـ روش استماع و گــوش سپردن

روش ترتيل بر دو وجه است: ترتيل لفظي و معنوي

تـرتيــل لفظــي

1 ـ رعايت مخـــارج حــــروف ؛
2 ـ رعايت تجويد و زيبايي قرائت ؛
3 ـ رعايت تقطيــع آيــــات ؛
4 ـ پــرهيــز از شتـاب در قرائت ؛
5 ـ پيـوستگي و تــداوم در قرائت ؛

1- در بحث اقوال در معني ترتيل، بعضـي از نظـرات مفسرين و كتب لغت، خواهد آمد .

ترتيل معنوي

1 ـ توجه‌به‌چينش‌آيات‌درچهارحوزه‌ترجمه،تفسير،تأويل‌وطرح‌سؤال؛
2 ـ تأنّي در بـرابـر آيات و سؤالات مطرح شده ؛
3 ـ تـــدبّـــر در آيــــــات ؛
4 ـ خـود را مخاطب قـرآن ديدن ؛
5 ـ محــزون كردن جان خويش ؛
6 ـ كاوش در آيات، در جهت درمان درد خويش

خود را مخاطب قـرآن ديـدن

«أنْتَ تَقْــرَأُ الْقُــرآنَ مـا نَهـاكَ فَـاذا لَـمْ يَنْهَــكَ فَلَسْــتَ تَقْــرَؤُهُ» (1)
(تو مــادامــي قــرآن ميخــواني کــه تــو را نهــي کنــد پس هرگاه تــو را نهــي نکــرد پس تــو آن را نمـيخــوانـي!)
در جريان تدبّر از پس کندو کاو و پي بردن به پيام قرآن، بايد خود را مخـاطب پيام‌ها و انــذار و بشــارت‌هاي آن ببينيم.
قرآن نه کتابي است صرفا براي مطالعه و نه فيلمي است جهت تماشا، بلکه همچون کارگرداني است که متناسب با واقعيت نفساني و شرايط فکــري روحــي مخـاطـب، نقشي از او را در صحنه‌هاي خويش به نمايش مــي‌گــذارد.
از اين رو، ما به عنوان مخاطب قرآن بايد خود را صاحب نقشي در صحنه‌هاي مطرح شده در قرآن ببينيم ؛ در اين صحنه بايد ببينيم ما با

1- (ص) (کنـــــز العمـــــال، خ 16252) .

توجه به شرايط فکري، روحي و اخلاقي که هم‌اکنون در آن به سر مي‌بريم، چه نقشي را ايفاء مي‌کرديم و چـــه مـــوضعــي را اتخــاذ مي‌نمـوديـم و در چــه راهي قـدم مي‌گذاشتيم .
با اين توجه، صحنه‌هاي قرآن، برايمان ملموس و عيني شده، هشدارها و بشارت‌هايش تا عمق جانمان تأثير مي‌گذارد.
در اين جاست که ما با آينه قرآن شخصيت خويش و نهايت کارهايمان را به عينه مشاهده کرده، از چهره خويش به هراس مي‌افتيم و در اين جاست که ناله‌مان به آسمان برمي‌خيــزد و وحشت زده به متکلــم قرآن پناهنده مي‌شويم تا با کلامش مارا درمان نمايد.
به عنوان مثال، جريان قصه موسي عليه‌السلام با فرعون و موسي عليه‌السلام با بني‌اســرائيـل را مـورد تــدبّـر قــرار مي‌دهيم:

شخصيت «فرعون» را مي‌بينيم، عنصري كه مردم به بردگي او تن داده، ذليل او مي‌باشند، جباري كه قدرت نظامي ـ سياسي وحشتناكي را پديد آورده، هر صدايي را در نطفه خفه مي‌كنند ؛ با اطرافياني كه مأمور چاپلوسي و تعريف و تمجيد از او مي‌باشند ؛ در كنار اين‌ها، ثروت سرشار مصر، همه در اختيار او قراردارد ؛ در شرايطي كه هيچ كس قدرت منــازعــه با او را نــدارد و اصلاً فكر مقابله را بــه خود راه نمــي‌دهــد.
در برابر موسي عليه‌السلام را مي‌بينيم، به همراه برادرش، با قيافه دو چوپان

ساده، با نمد چوپاني و كلاه روستايي (1) و سر و وضع ژنده و عصاي چوپاني در دست.
مــــوســــي عليه‌السلام شــــروع بــــه صحبـــت مي‌كنــــد:
«فرعون آيا مايل هستي كه از آلودگي پاك شوي؟!، و تو را به سوي پـروردگـارت هـدايت كنم تا از مقام عظمتش، خشيت يابي؟»:
«هَلْ لَــكَ اِلــي اَنْ تَزَكّي. وَ اَهْدِيَـكَ اِلي رَبِّكَ فَتَخْشي»(2)
در اين درگيري، واقعا ببينيم آيا اگر ما در شرايط فرعون بوديم و آن قدرت و امكانات را داشتيم، از موسي عليه‌السلام سخني را مي‌پذيرفتيم؟، يا اين كــه ـ پنــاه بر خــدا ـ كمتــر از فــرعــون عمــل نمي‌كرديم و دست كمي از او نــداشتيــم ؟
آخر وقتي ما تحمل شنيدن يك انتقاد از فرزند خود و يا كم سن‌تر از خود را نداريم و اجازه انتقاد به آنان نمي‌دهيم، و حتي حاضر نيستيم از بزرگ‌تر از خويش انتقادي بشنويم، با اين كه نه از قدرت فرعون برخورداريم و نه كمترين زرق و برق‌هاي او را در اختيار داريم، پس چگونه مي‌توانستيم در آن شرايط با تواضع و فروتني تسليم موسي عليه‌السلام شــويـــم؟ و آيــا جــز جــــواب فــرعــون را به حضرت مي‌داديــم ؟
«آيا ما به دو بشري همانند خود ايمان آوريم در حالي كه قوم آن دو
1- حضرت امير عليه‌السلام در خطبه قاصعه (خ 192) صحنه برخورد حضرت را با فرعون چنين ترسيم مي‌نمايد .
2- 19 / نــازعـــات .

صرفا برده ما هستند و اطاعت امر ما را مي‌كنند؟!» (1)
«مگر تو همان بچه‌اي نيستي كه در ميان خود تو را به عنوان فرزند بــزرگ كـرديـم ؟(2) (حالا براي ما مربي شــده‌اي؟!) .

«آيـا مـن از ايـن (آدمـي) كـه پسـت و بـي‌مقـــدار اسـت و حـــرف زدن بلـــد نيســت، بهتــر نيستــم؟!».
«اگر راست مي‌گويد» پس چرا بر او گردنبندهايي از طلا آويخته نشده است؟! يا (همچون پادشاهان) فرشتگان‌الهي به حالت منظم و صف كشيده به‌همراه او نيامده‌اند (اگر راست مي‌گويدكه از جانب خداي عالم آمده‌ام)؟».
موسي عليه‌السلام با بني اسرائيل
فرعون غرق شده، بني‌اسرائيل از دريا گذر كرده در سرزمين صحــراي سينــا به ســر مي‌بــرند، خــوراكشــان بـه اعجاز، پيوسته «مَـنّ و سَلْــوي» است، مــرغ بريان بـا يك نـوع حلواء.
كار تغذيه يكنواخت، به جايي مي‌رسد كه ديگر بني‌اسرائيل طاقت نياورده با اعتراض مي‌گويند: «ما هرگز بر يك نوع غذا، صبر نخواهيم كرد، پس براي ما از خدايت بخواه كه برايمان از آن‌چه كه درزمين مي‌رويـانـــد بيــرون آورد، از سبــزيجــات آن، خيــار آن گندم و عـــدس و پيــــاز آن».
«لَنْ نَصْبِرَ عَلي طَعامٍ واحِدٍ فَادْعُ لَنا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنا مِمّاتُنْبِتُ الْأَرْضُ
1- «اَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنا وَ قَوْمُهُما لَنا عابِدوُنَ» (47 / مؤمنون) .
2- «أَلَـــمْ نُـــرَبِّـــكَ فينـــا وَليـــدا» (17 / شعــــراء) .
(132) مثال‌هاي زيباي قرآني
مِنْ بَقْلِهــا وَ قِثّائِهــا وَ فُومِهــا وَ عَــدَسِهــا وَ بَصَلِها»(1)
تعبير «لَنْ = ابدا» و تعبير «رَبَّكَ» به جاي «رَبَّنا»، نشان دهنده نزول شخصيت آنان و ضعف و زبوني روحي و فساد اعتقاديشان مي‌باشد كه چقدر ماديگرا شده‌اند و براي ادامه انقلاب، شرايط رياضت اقتصادي، مخالف هستند و ديگر برايشان، آزادي ؛ استقلال و نظام الهي، به قيمت تحمل فشار و سختي‌ها معني ندارد، و حاضرند اين شرافت و عزت را از دست ندهند و يا كم رنگ شود ولي به رفــاه مادي برسند.
تعبير «ابدا» بي‌طاقتي شديد آنان را نشان مي‌دهد، اين قوم چنان به پستي گراييده‌اند و دل به دنيا سپرده‌اند كه همه‌چيز را از ياد برده‌اند: نعمت عظيم هلاكت فرعون، رهبري الهي، آزادي و... را به هيچ مي‌گيرند و بــر درخــواست‌هاي ذليــلانــه خــود پــاي مي‌فشــرند.
دراين شرايط، ديگراز شلاق توبيخ‌و سرزنش موسي عليه‌السلام و موعظه‌اش كاري ساخته نيست: «...اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذي هُوَ اَدْني بِالَّذي هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرا فَاِنَّ لَكُمْ ما سَأَلْتُمْ»(2) ؛ (آيا شما چيزي را كه پست‌تر است عوض مي‌گيريد در مقابل چيزي كه ارزشمند است؟ در شهري ـ با ذلت ـ فرود آييــد چــرا كـه قطعا براي شمـاست آنچه را كه درخواست مي‌نماييد...).
حــال مــا خــود را در شــرايــط مــوســي عليه‌السلام و بنــي‌اســرائيــل

قرار دهيم: آيا واقعا ما بر يك نوع غذا، طاقت مي‌آورديم؟ و اعتراضي نمي‌نموديم و به نهضت ادامه مي‌داديم و ياور موسي عليه‌السلام بوديم؟، و يا اين كــه از جلــوداران معتــرضيــن به مـوســي عليه‌السلام بــه حساب مي‌آمديم ؟

1- 61 / بقــره .

2- 61 / بقره .

كـاوش در آيـات بــراي درمـان خويش
«... وَ يَسْتَشيــرُونَ بِـهِ دَواءَ دائِهِـمْ...» (1)
(و به واسطه تلاوت ترتيلي و محزون كردن خويش، داروي دردشان را در قرآن با زير و رو كردن جستجومي‌كنند).
پس از توجه به جريان آيات و طرح سؤال و درنگ و فهم و تدبّر پيامِ آيه و مخاطب آيات ديدن خود و تحزين نفس، نوبت كاوش براي استخراج داروي درد خويش از ميان آيات مورد تدبّر قرار گرفته، فرامي‌رسد چرا كه قرآن در كنار بيان دردها، بلافاصله از درمان آن، سخن مي‌گويد. طبابت افكار فاسد و ارواح‌آلوده‌بشري، شأن‌اساسي قرآن و معصوم عليهم‌السلام مي‌باشد ؛ طبابتي كه درمان بزرگ‌ترين دردهاي بشري را برعهده دارد: «اِنَّ فيهِ شِفاءً مِنْ أَكْبَرِ الدّاءِ، وَ هُوَ الكُفْرُ وَ النِّفاقُ وَ الغَيُّ وَ الضَّلالُ»(2) ؛ (به راستي در آن بهبودي از بزرگ‌ترين امــراض، وجـود دارد و آن كفــر است و نفـــاق و تبـــاهـي اسـت و گمـراهـي).
درد و مرض هايي كه حيرت حيواني و قساوت صخره‌اي (3) را به
1- علي عليه‌السلام (نهج، خ 193) .
2- علي عليه‌السلام (نهج، خ 176) .
3- هيچ بنده‌اي به مجازاتي عظيم‌تر از قساوت قلب مبتلا نگشته است: (ما ضُرِبَ عَبْدٌ بِعُقُبَوبَةٍ أَعْظَمَ مِنْ قَسْوةِ القَلْبِ» امــام بــاقر عليه‌السلام (بحــار، ج 78، ص 168). از عــوامــل قساوت قلــب: 1 ـ آرزوهاي طولاني، 2 ـ ارتكاب گناه، 3 ـ گوش دادن به اباطيل، 4 ـ كثرت سخن در غير ذكر خدا، 5 ـ ترك عبادت، 6 ـ ترك اجتماع مسلمين (نماز جمعه و غيره)، 7 ـ نظر به بخيل، 8 ـ سخن بيش از حد با زنان 9 ـ هم‌نشيني با اغنياء و خوشگذرانان و...، 10ـ جدال با احمق، 11 ـ به دنبال عيس و لــذت، وقــت سپــردن 12ـ قصـابي و كفـن فـروشي، 13ـ... (ميزان الحكمه، ج 8، ص 239 و...) .

ارمغــان آورده اســت: «... فَهُــمْ فــي ذلِــكَ كَالاَنْعامِ السّائِمَةِ وَ الصُّخُورِ القاسِيَةِ» (1)
آن كه از درد غفلت و سرگشتگي به خود آمده است و خود را محروم از روشنايي حكمت و خاموشي از جرقه‌هاي علوم انسانيت مي‌بيند، چه عاشقانه و دردمند روي به معشوق مي‌آورد و درمان مي‌طلبد: «يا مَنْ اسْمُهُ دَواءٌ وَ ذِكْرُهُ شِفاءٌ وَ طاعَتُهُ غِنيً اِرْحَمْ مَنْ رَأْسُ مالِهِ الرَّجاءُ وَ سِـلاحُـهُ البُكاءُ...» (2)

(اي كسي كه نامش دارو و يادش بهبودي و طاعتش بي‌نيازي است، رحمت نما كسي را كه سرمايه‌اش اميد و سلاحش گـريــه و ناله است...» .
اين طلب، عاشق را به خلوت شب، كشانده به مناجات با معشوق و انس با قرآن مي‌نشاند، چرا كه معشوق از خلال قرآنش سخن مي‌گويد و در آن به نهايت تجلّي كرده و به درمان نشسته است: «اَلا مَنِ اشتاقَ اِلَي اللّهِ فَلْيَسْتَمِعْ كَلامَ اللّهِ» (ص)؛ (به هــوش بــاشيد هر كه شوق به سوي خدا دارد پس بـايــد به سخــن خـــدا گــوش فـرادهد).
«اِذا اَحَبَّ أَحَدَكُمْ أَنْ يُحَدِّثَ رَبَّهُ فَلْيَقْرَءِ القُرآنَ»(3)
(هرگاه يكي از شما شوق داشت كه با پروردگارش سخن تازه كند پس بايد قـرآن بخوانـــد) .
«فَتَجَلّي لَهُــمْ سُبْحــانَـهُ في كِتـابِهِ مِـنْ غَيْـرِ اَنْ يَكُونُوا رَأَوْهُ...»(4)
(پس برايشان او ـ خداوند ـ كه پاك و منزه است در كتابش ـ به نهايت و عظمت ـ تجلّــي نمــوده است، بــدون ايــن كــه بتــواننــد او را ببينند).
1- علي عليه‌السلام (نهج، خ 108) .
2- علي عليه‌السلام (دعاي كميل) .
3- (ص) (كنز، خ 2472) .
4- علي عليه‌السلام (نهج، خ 147).

سخن‌بامعشوق و ديدار بااو ودل‌سپردن به‌كلامش،زنگارازدل‌شسته، سنگيني گوش را به حق شنوي و شب كوري را به بينايي مبدّل مي‌سازد:
«اِنَّ اللّهَ سُبْحانَهُ جَعَلَ الذِّكْرَ جَلاءً لِلْقُلُوبِ تَسْمَعُ بِهِ بَعْدَ الوَقْرَةِ وَ تُبْصِرُ بِهِ بَعْـــــدَ العَشَـــوة»(1)
«اِنَّ هذِهِ القُلُوبَ تَصْدَأُ كَما يَصْدَأُ الحَديدُ، قيلَ: يا رَسُولَ اللّهِ فَما جِلاؤُها؟، قالَ بِتِلاوَةِالقُرآنِ» (2) (3)
(به راستي اين دل‌ها، زنگار مي‌گيرند، همان‌گونه كه آهن زنگ مي‌زند، گفته‌شد: اي رسول خداپس جلاي آن‌هابه چيست؟ فرمود:به‌تلاوت قرآن).
«جِـلاءُ هـذِهِ القُلُـوبِ ذِكْـرُ اللّهِ وَ تِـــلاوَةِ القُـرآنِ» (4)
(مايه جلا و صيقلي اين دل‌ها، ياد خدا و تلاوت قرآن است).
چـــــرا بـــــايـــد تنهـــا دل بـــه قـــرآن سپـــــــرد ؟
آخر، «معشوق دل‌ها احدي را با چيزي همچون قرآن، موعظه نكرده است و جز به قــرآن چيــز ديگـري را جلاء دهنده دل‌ها قرار نداده است».
«اِنَّ اللّهَ سُبْحـانَـهُ لَـمْ يَعِـظْ أَحَـدا بِمِثْلِ هذا القُرآنِ... وَ ما لِلْقَلْبِ جِـــــلاءٌ غَيْـــــرُهُ» (5)
آنچه موجب حيات دل‌هاست «موعظه»، آنچه غرور و سركشي را مي‌شكند «ياد مرگ و قيامت»، آنچه چشم را بينايي مي‌بخشد «صحنه‌هاي دلخراش زندگي دنيا» و آنچه به احتياط و هشياري مي‌كشاند «هجوم

1- علي عليه‌السلام (نهج، خ 222) .
2- در نسخه شرح نهج البــلاغـه ابن ابي الحـديـد «وَ ذِكْـرِ المَوْتِ» اضـافـه گشته است.
3- (ص) (كنـــز، خ 2441) .
4- معصوم عليهم‌السلام .
5- علي عليه‌السلام (نهج، خ 176) .

روزگار و سرنوشت شوم گذشتگان» (1) مي‌باشد ؛ و آن‌چه موجب استمرار همه اين‌هاست، «طاعت حق و تقــواپيشگــي از آلــودگي‌هاي و محرّمات الهي» است.
اين همه و بسيــاري ديگر در اين مسير، در نسخــه طبيب دل‌ها گنجــانده شده است.
قرآن با شناساندن حقيقت فقر انساني، فناي دنيا، واقعيت مرگ، حسابگري قيامت، وسعت رحمت حق، نظارت و احاطه علمي با اقتدار همه جانبه الهي، خباثت شيطان و عداوت دائمي او، بيان حقيقت و باطن

جرم و جنايت و گناه و پليدي و ظلم و خيانت كه زبانه‌هاي سركش آتشند (2) و...، و بيان حقيقت طاعت و ايمان و احسان و طهارت كه نسيم رحمت است و گل و بوستان الهي (3) و بيان حقيقت طاعت و ايمان كه فساد و تباهي و جرم و جنايت، آثار ويرانگرش صرفا متوجه خود مفسدين و جنايت‌كاران است نه ديگران، آن هم نه در قيامت، بلكه از لحظه نيت ارتكاب‌گناه‌و آلودگي كه دم به دم و لحظه به لحظه در كــام عــذاب فـرو مي‌روند، (4)

1- اَحْيِ قَلْبَكَ بِالمَوْعِظَةِ وَ أَمِتْهُ بِالزَّهادَةِ وَ قَوِّهِ بِاليَقين وَ نَوِّرْهُ بِالحِكْمَةِ وَ ذَلِّلْهَ بِذِكْرِ الْمَوْتِ وَ قَرِّرْهُ بِالفَناءِ وَ بَصِّرْهُ فَجائِعَ الدُّنيا وَ حَذِّرْهُ صَوْلَةَ الدَّهْرِ وَ فُحْشَ تَقُلُّبِ اللَّيالي وَ الايّامِ، وَاعْرِضْ عَلَيْهِ أَخْبارَ الماضينَ و...» نامه پربار علي عليه‌السلام به فرزندش (نهج،نامه 31).

2- «اِنَّما يَأْكُلُونَ فيبُطُونِهِمْنارا» (10/نساء)،«هَلْ يُجْزَوْنَ اِلاّ ما كانُوا يَعْمَلُونَ» (147/نســـاء) و آيـــات بـي‌شمـــار ديگــر.

3- «فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ وَ جَنَّتُ نَعيم» (89 / واقعه).

4- «اِنَّ جَهَنَّـمَ لَمُحيطَـةٌ بِالْكـافِرينَ ٍ» (49 / توبه، 54 / عنكبوت). « اِلاّ اَنْفُسَهُمْ وَ ما يَشْعُرُونَ» (26 / انعـــام) .

كاوش در آيات براي درمان خويش (137)

قرآن با بيان همه اين‌ها و شكل‌هاي گوناگون، در قالب قصص انبياء، تجــربــه زنــدگي و تاريخ و آينده بشر، با زبان رحمت و دلســوزي و گــاه با شلاق انذار و اعلان خطر، دل‌هاي قساوت‌پيشه را نرم كرده به درمانش مي‌پردازد.

در اين مسير، با ارائه طريق نجات و سلامتي، بيمار را از انتحار و خــودكشــي و يـــأس از رحمت خــداونــد، مانع مي‌شود.

آخر وقتي انسان وضعيت بحراني و وخيمش را از طريق قرآن متوجه مي‌شود و عاقبت را نظر مي‌كند، از وحشت و اضطراب نزديك است كه قالب تهي كند، اين حالت فزوني مي‌گيرد، وقتي كه استحكام و ريشه دواني آلودگي‌ها را در فكر و عقل و قلب و روحش، مشاهده نمايد.

اين حالت، عجز تام و استيصال زايدالوصفي را درپي مي‌آورد، در اين حال و هواست كه نداي رباني آن رؤف رحيم، آن عزيز كريم، آن اهل تقوي و مغفرت، انسان را به خود مي‌آورد و به او نويد رحمت مي‌دهد و راه وصول به حق را مي‌نماياند و جبران مافات را تضمين مي‌كند: «قُلْ ياعِبادِيَ الَّذينَ اَسْرَفُوا عَلي اَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوامِنْ رَحْمَةِ اللّهِ اِنَّ اللّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَميعا»(1)(بگو اي بندگان من، كساني كه بر جان خويش، زياده‌روي نمودند، از رحمت خدا، مأيوس نشويد چرا كه خداوند، همــه گنــاهــان و آثــارشــان را پــاك مي‌كنــد و مي‌آمــرزد).

اگر استغفار و اعتراف به آلودگي، به همراه حزن و اندوه، و گريه بر

1-53 / زمر .
(138) مثال‌هاي زيباي قرآني
بيچارگي خود (1) با توسل به حق، ضميمه نشود، و با اطاعت و اجراي اوامر الهي درنياميزد، توان شكستن سدها و برچيدن پايگاه‌هاي فساد و تباهي را در وجود خويش نداشته، يأس و نااميدي بر او مستولي خواهد شد: «... لَولا ما أَرْجُو مِنْ كَرَمِكَ وَسَعَةِ رَحْمَتِــكَ وَ نَهْيِـكَ اِيّايَ عَـنِ القُنُوطِ لَقَنَطْــتُ عِنْــدَما أَتَـذَكَّـرُهـا»(2)
در اين مرحله يا راه انتحار را پيش مي‌گيرد و يا خود را به تمامي در اختيــار شيــاطين قــرارداده، سينــه‌اش را به وسعت، پايگاه كفر و تبـــــاهي، مــي‌گــــردانــد: (3)
«مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللّهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظيمٌ»(4)
اثر طاعت حاصل از انس با قرآن و اتصال و مناجات با حق «رقّت قلب، صفاي باطن و صلابت روحيه» مي‌باشد كه رقت و نرمش نسبت به مؤمنين، صفاي از آلودگي و صلابت در حق و بي‌باكي در راه خدا از سرزنش ملامت‌گران، خواهد بود:
«اِنَّ لِلّهِ آنِيَةً فِي الاَرْضِ، فَأَحَبُّها اِلَي اللّهِ، ما صَفا مِنْها وَ رَقَّ وَ صَلُبَ وَ هِيَ الْقُلُـوبُ، فَـأَمّا مـا رَقَّ مِنْها، فَالرِّقَّةُ عَلَي الاِْخْوانِ، وَ أَمّا ما صَلُبَ مِنْها
1- «تَعَرَّضْ لِرِقَّةِ القَلْبِ بِكَثْرَةِ الذِّكْرِ فِي الْخَلَواتِ» امام باقر عليه‌السلام (بح، ج 78،ص 164)، (براي رقت قلب به كثرت ذكر در خلوت‌ها روي آوريد). «عَوِّدُوا قُلُوبَكُمُ الرِّقَّةَ، وَأكْثِرُوا مِنَ التَّفَكُّرِ وَالْبُكاءِ مِنْ خَشْيَةِاللّهِ» (ص)(بح، ج83،ص 351) (دل‌هايتان را به رقت تمرين دهيد و تفكروگريه‌از خشيت‌خداراازيادكنيد).
2- امام سجــاد عليه‌السلام (دعاي ابوحمزه) .
3- قصه «برصيصا» عابدبني‌اسرائيلي‌گرفتارشيطان درسوره‌حشر، قصه‌سندي‌بن‌شاهك جلادهارون دريأس‌ازرحمت خداو....
4- 106 / نحل .
(139) كاوش در آيات براي درمان خويش
فَقُوْلُ الرَّجُلِ فِي الْحَقِّ، لا يَخافُ فِي اللّهِ لَوْمَةَ لائِمٍ(1) وَ أَمّا ما صَفا فَما صَفَتْ مِنَ الذُّنُوبِ» (2)
نمـونه‌هاي تـدبّــر
تــدبّر، در دو سطح عمومـي و خصـوصي مطـــرح بود، در هر يك از دو سطـــح، مسلمـان و غيـرمسلمــان مي‌تــوانستنــد شـــركــت كننــد.
در سطح عمومي، براي غير مسلمان كليد اساسي، عقل سالم و ترجمه دقيق و بليغ مي‌باشد و براي مسلمان، علاوه بر آن «اصول حاكم بر متدبّر» غيـــر از احاطه بر آيـات و روايـات، ضروري است.
در سطح تخصصي، تمام كليدهاي تدبّر و اصول اساسي تدبّر براي دو گروه

مطرح مي‌باشد (3) جز آن كه اصل صحت اعتقادات براي محقق غيرمسلمان، به عنوان راهنما، مي‌تواند مطرح باشد.
جهت نمونه تدبّر، به عنايت الهي، سوره حمد را با به‌كارگيري روش طرح سؤال، مورد تدبّر قرار مي‌دهيم بعضي از سؤالات در حد پاسخ‌گويي با امكانات عمومي است و بعضي ديگر، آشنايي با ابزار تخصصي را نياز دارد، مقــدار نيــاز به اين ابــزار، بستگي به نوع سؤالات تفــاوت مي‌كند.

1- در حــديثــي ديگر «أَصْلَبْهـــا فـــي ذاتِ اللّه» (ص) (كَنْـــز، خ 5 و 1224) .

2- علـــــــي عليه‌السلام (بِــــــح، ج 7، ص 60 و 56) .

3- محقق غيرمسلمان در ابتدا، موظف به رعايت اصول كلي تحقيق كه در همه علوم مشتركا مطرح است، مي‌باشد، گرچه او متضمن تحقيق به اصول حاكم بر محتواي قرآن، پي مي‌برد، اگر به درستــي شيــوه تحقيق را طي كرده باشد .

ما در اين نمونه‌ها، بدون تأكيـد بـــر سطح سؤال، آن‌ها را پي‌مي‌گيريم:
«بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم. اَلْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعالَمينَ. اَلرَّحْمنِ الرَّحيمِ . مالِكِ يَوْمِ الدّينِ. اِيّاكَ نَعْبُدُ وَ اِيَّاكَ نَسْتَعينُ. اِهْـدِنَـا الصِّراطَ الْمُسْتَقيمَ. صِـراطَ الَّـذيـنَ اَنْعَمْـتَ عَلَيْهِـمْ غَيْـرِ الْمَغْضُـوبِ عَلَيْهِـمْ وَ لاَ الضّالّينَ»

«معنـي دقيق كلمه» علت گزينش و جايگـاه آن، ارتبـاطـات در جمله، آيـــه و آيــات و سـؤالات اســاســي ديگـــر:
1 ـ معنـــاي «اللّه، رحمـــن و رحيـم» چيست ؟
2 ـ چرا در ميان اسماء الهي، اين سه اسم با اين ترتيب خاص آمده‌اند؟ و چرا اين ذكـر در صدر سوره‌ها تكرار شده است ؟
3 ـ معناي «حمـد، رب، عالمين و ديـن» چيست ؟
4 ـ چــرا حمـد بــه اللّه نسبت داده شــده است ؟
5 ـ چـــرا در «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ» و «اَلْحَمْـدُ لِلّهِ» گـوينـده سخــن ملحـوظ نيست ؟
6 ـ رابطــه ميـان «اللّه، رَبِّ الْعــالَميــنَ، اَلــرَّحْمــنِ ،الــرَّحيــمِ و مالِكِ يَوْمِ الدّينِ» چيست؟
7 ـ «نَعْبُدُ، اِهْدِ، الصِّراطَ، الْمُسْتَقيــمَ، اَنْعَمْــتَ عَلَيْهِــمْ، غَيْــرِ، الْمَغْضُــوبِ، وَ لاَ الضّالّيــنَ» چـه معني مي‌دهد ؟
8 ـ چــرا جملــه «نَعْبُدُ و نَسْتَعينُ» به صيغه فعلي آمده‌اند و همچون «اَلْحَمْدُلِلّــهِ» شكــــل اسمــــي نــــدارنــــد ؟
طرح بعضي از سؤالات در مورد سوره حمد (141)
9 ـ چــرا در «اِيّاكَ نَعْبُدُ وَاِيّاكَ نَسْتَعينُ» سخن از غيبت به خطاب، مبدل گشتــه اســت؟
10ـ چرا به جاي «أَعْبُدُ»، «نَعْبُـدُ» آمــده اسـت ؟
11ـ استعـانت از ابــزار، با استعانت صرف به خداوند، چگونه ســازگـــار اســـت ؟
12ـ چــرا هدايت در صراط مطــرح است نـه هـدايت به سوي صراط ؟
13ـ چرا هدايت در صراط مطلوب است نه حفظ ونگهداري در صراط ؟
14ـ چرا به جاي «صراط»، واژه‌هاي «طـريق و يا سبيـل» نيامده است ؟
15ـ چرا براي «مغضوبين»، تعبير «غير» و بــراي «ضالين»، تعبير «لا» جهت نفي آمده است ؟
16ـ چــرا در «الَّــذيــنَ اَنْعَمْــتَ عَلَيْهِــمْ» نعمت به خدا منتسب است؟ و در «مَغْضُوبِ» نسبت مجهول است؟ و در «ضالّين» به خود آنان نسبــت داده اســـت ؟
17ـ عنــوان ســوره چيســت؟ و چه رابطــه‌اي با محتــواي آن دارد؟
18ـ مـوضـوع و هـدف سوره چيســت؟ و مخـاطـــب آن كيســت ؟
پـــاســـــخ‌هـــا
سؤال 1: معناي «اللّه رحمن و رحيم» چيست؟ (1)

...

الف: «اللّه» اســم عَلَــم، اصلش «اله» يــا «وِلاه» يا «لِيــاه» است كــه بــه عنــوان صفت مشبــه، به كــار رفتـــه است.
1- تحقيقـات لغــوي عمدتــا از كتاب گرانقدر «مفــردات» راغب استفاده شده است .

بنابر اوّل: يا از فعل أَلَهَ (عبادت كرد)، يَأْلَهُ مي‌باشد كه «اِله» به معني «معبود» خـواهـد بود.
و يا از فعل أَلِهَ (متحير گشت)، يَأْلَهُ مي‌باشد كه «اِله» به معني «ذاتي است كـــه عقــول از درك كنـــه ذاتــش در حيــرت و ســرگشتگــي بــه ســرمي‌بـرنــد».
بنابر دوّم: از فعــل وَلِهَ (شيفتــه گشت) يَوْلَهُ مي‌بــاشــد كــه «وِلاه» بــه معنــي «ذاتـي است كـه از رؤيت ديــدگـان در حجـاب قــراردارد».
هر چهار معني مؤيدات بسياري از قرآن و روايات دارد كه به جهت وضوح و اطلاله كلام از ذكر آن خودداري مي‌كنيم پس «اللّه»، «ذاتي است كه معبود همه پديده‌هاست و آن‌ها شيفته و بي‌قرار و مشتاق به سوي اوينــد و از درك كنــه ذات كبــريـايش در حيرت و از ديدار ذاتش در حجاب قــراردارنــد».
با اين معني دقيق، مي‌بينيم چشم‌انداز و تصوير روشني از اسم جلاله الهي، در برابر افكار و عقول جلوه‌گر مي‌شود.
ب: «رَحْمن» صيغه مبالغه از ريشه «رحمت» مي‌باشد، به معني كسي كــه رحمـت فــراوانــي را ابـــــراز مي‌دارد.
اين معني در فرهنگ قرآن چهره روشني مي‌يابد: كسي كه همه اشياء و مخلـوقــات حتــي كفــار را زيــر پــوشــش رحمــت عــام خــويش قــــرار داده اســـت:
«...وَ رَحْمَتــي وَسِعَــتْ كُــلَّ شَــيْءٍ فَسَـاَكْتُبُهــا لِلَّذينَ يَتَّقُونَ وَ

يُؤْتُونَ الزَّكوةَ وَ الَّـذينَ هُمْ بِاَآياتِنــا يُؤْمِنُونَ»(1)
(و رحمت من هرچيزي را فراگرفته‌است پس‌آن را براي كساني‌كه پيوسته تقوي پيشه‌مي‌كنند و زكات‌مي‌دهند و براي كساني‌كه آنان به آيات ما ايمان دارند، ـ ثبت و ـ مقررخواهيم‌نمود).
«...رَبَّنا وَسِعْـتَ كُلَّ شَـيْءٍ رَحْمَـةً وَ عِلْما»(2)
ت: «رحيم» صفت مشبهه از ريشه «رحمت» مي‌باشد كسي كه رحمت ثابت و پايدار دارد.
در فرهنگ قرآن، اين صفت الهي صرفا مؤمنين را شامل مي‌شود كه شكر رحمت واسعه ناشي از رحمانيت الهي را به جاي مي‌آورند، نيمه دوم آيه قبلِ اين نكته را به خوبي گوياست در سـوره احــزاب نيــز اين معنـي

تــأكيــد مي‌شـود:
«... وَ كـــــانَ بِــالمُــؤْمِنيــنَ رَحيمـــا» (3)
(و او صرفا نسبت به مؤمنين رحيم است). توجه به اين نكات در اين ســه اسـم الهـــي بسيـــاري از ســؤالات ديگــر را پــاسخ مي‌دهــد.
سؤال 2: چرا در ميان اسماء الهي اين سه اسم با اين ترتيب خاص آمــده‌انــد؟ و چــرا اين ذكــر در صـــدر ســوره‌ها تكـــرار شده است ؟
الف: اسم «اللّه» جامع جميع صفات شؤون الهي است ؛ به همين جهت برجسته‌ترين اسم براي معبود پديده‌هاست كه در فرهنگ قرآن و اسلام
1- 156 / اعراف .
2- 7 / غافر .
3- 43 / احزاب .

مطرح است و شأن خالقيـت به اين اسـم جامع برمي‌گردد:
«اَللّهُ خــالِقُ كُـلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ عَلي كُلِّ شَيْءٍ وَكيلٌ»(1)
با اين توجه، ما مخلوق اللّه و بنده او هستيم پس در حين شروع در هر كاري و طلب نيرو و انرژي براي حركت در مسير بندگي، مناسب است به اين اسم و شأن جــامـع الهــي متــوســل شــويــم و بگوييم: «بِسْمِ اللّهِ».
«اللّه» خالق هستي، همه مخلوقات را از رحمت واسعه‌اش بهره‌مند ساخته است پس سزاوار است به اين شأن جامع نيز كه فراگير است اشــاره كنيــم و لطــف و رحمت بي‌دريغش را مــدنظــر قــرار دهيــم: «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ».
با توجه به عنايت خاص الهي نسبت به مؤمنان و شاكران سزاوار است به اين شأن برجسته نيز كه پاسخ تمام مطلوب‌ها و نيـازهـاي متعـالي انسان مؤمن را در بردارد اشاره كنيم: «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ» .
اين صفت «رحيميت» در واقع هدف از خلقت هستي و رحمانيت الهي را نشان مي‌دهد كه غرض از خلقت، بهره‌مندي مخلوقات خصوصا انسان و جن از عنايت خاص او مي‌باشد و اگر مخلوقي برخلاف اين هدف الهي به غضب دچار گشت به سوءاختيار خويش بوده است، از اين رو نتيجه رحمانيت با اين كه در مورد بعضي از مخلوقات، كفر به رحمت الهي است و مناسب بود ذكر غضب و عذاب نيز در پي رحيميت او بيايد ليكن به جهت ناگزيري اين نتيجه و عدم مطلوبيت، و فرعي بودن آن در نظام خلقت
1- 62 / زمر .

مطـرح نگــرديـد.
ب: با توضيح فوق، روشن مي‌شود كه «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ» شعاري است كه مجموعه مسايل مبدأ خلقت، مسير خلقت و مقصد خلقت و تمام

وظايف بنــدگي و كيفيـت سيــر در مسيــر بنــدگي را مطــرح مي‌نمــايد، مبدأ خلقت از «اسم‌اللّه» و مسير خلقت از «رحمــانيت الهي» روشن مي‌گـــردد كه برجسته‌ترين جلــوه رحمانيت نعمت «بعثت انبياء» و سپس «خلقت انسان» و سپس تعليم تكلم و بخشيــدن قــدرت تكلــم به او مي‌بـــاشــــد:
«اَلرَّحْمنُ. عَلَّمَ الْقُرْآنَ. خَلَقَ الاِنْسانَ. عَلَّمَهُ الْبَيانَ» (1)
پس «تمام وظايف بندگي» در نعمت نبوت نهفته است و «كيفيت سير» نيز عــلاوه بـر نعمـت نبــوت در استعــانت بــه اين اسمــاء نهفته است.
«رحيميت» نيز عنايت خدا در زندگي دنيا و آخرت را نشان مي‌دهد و در واقع رحيميت دليل و سند زندگي ابدي پس از مرگ، و دليل معاد و قيامت است چرا كه رحيم ابدي بدون مرحوم ابدي معني ندارد، و فقدان رحيميت ابدي نيز نقصي است كه ذات مقدس كمال غنا و لطف و رحمت، از آن بري مي‌باشد.
پس با توضيحات فوق روشن مي‌گردد كه «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ» خلاصه تمام قرآن است از اين رو، اين خلاصه در ابتداي هر سوره آمده است تا تفصيلي از اين خلاصه در بعضي يا همه حــوزه‌هــاي آن
1- 1 ـ 4 / الرحمن .

مطــــــرح گـــردد.
سؤال 3: معناي «حَمْد، رَبّ، عالَمين، و دين» چيست؟
«حَمْد» ستايشي است كه نسبت به ارزش و زيبايي اختياري، ابزار شود از اين رو علــت آمــدن ايـــن واژه به جــاي «مـــدح» كـــه بـــه مطلـــق زيبـــايـــي نظـــر دارد، روشـــن مي‌گـــــردد.
«رَبّ» در اصل از «تربيت» است كه آن «پرورش دادن چيزي تا كمال خويش» مي‌باشد پس «ربّ» به معني پروردگار متربي تا كمال نهايي‌اش مي‌باشد ؛ در بعضي از استعمالات قرآن به معني صاحب اختيار و سيد و آقا مي‌بــاشد (1) كه در سوره حمد با توجه به ذكر «اللّه» صرفا شأن تربيت را نظر دارد.
«عالَمين» جمع «عالَم» به معني مجموعه‌اي از هر صنف يا نوع از موجودات مي‌باشد پس «عالمين» مجمـــوعه اصنـاف و انواع موجودات هستي را نظردارد.
در قـــرآن كـــريـــم به معنـــي اصناف و مجموعه انسان‌ها و جنيان نيـــز آمـــده است:
«اِنَّ اللّـــهَ اصْطَفـــي ادَمَ وَ نُـــوحـــا وَ الَ اِبْـــراهيـــمَ وَ الَ عِمْـــرانَ عَلَي الْعـالَمينَ»(2)
«...يــا مَــرْيَــمُ اِنَّ اللّـــهَ اصْطَفيــكِ وَ طَهَّــرَكِ وَ اصْطَفيــكِ عَلي

1- نمونه‌اش (يوسف / 41 و 42 و...) .
2- 33 / آل عمــران .

نِساءِ الْعالَمينَ»(1)
ليكن اين معني با سياق آيات سوره حمد كه شأن اللّه را در جهان هستـــي دنبـــال مي‌كنـــد منــاسبتــي نـــدارد.
اين معني فراگير از «عالمين» در سوره اعراف و سور ديگر آمده است:
«اَلا لَهُ الْخَلْقُ وَ الاْمْرُ تَبارَكَ اللّهُ رَبُّ الْعالَمينَ»(2)
«ديـــن» از ريشـــه دانَ يَـــدينُ، به معنـــي «گردنسپاري و انقيـــاد در چهــارچــوب و ضـوابطي خـاص» مي‌بـاشد. (3)
از اين رو، در استعمالات قرآني، گاه بر جنبه گردنسپاري و انقياد آن تأكيد مي‌شود و گاه بر ضابطه و قانونمندي در آن.
هــر دو استعمـال را يك جـا آيــه ســوره تــوبــه جمـع نموده است:
«قتِلُــوا الَّـذيـنَ لا يُـؤْمِنُـونَ بِـاللّـهِ... وَ لا يَـدينُـونَ دينَ الْحَقِّ...»(4)
فعل «يَدينُونَ» بر گردنسپاري و كلمه «دين» بر شريعت و قـانـون الهــي تــأكيــد دارد. در سوره يـوسـف بـــه معنـي «قـانـون مملكتـي» نيــز آمـــده است:
«مــا كانَ لِيَــأْخُـذَ اَخـاهُ فــي ديــنِ الْمَلِــكِ»(5)
«دين» را از آن رو به شريعت الهي يا به قانون مملكتي اطلاق مي‌كنند كه بايد مورد اطاعت و انقياد واقع گردد، «فرد دين» نيز يعني كسي كه
1- 42 / آل‌عمران .
2- 54 / اعراف .
3- براي تفصيل بحث لغوي، ر.ك: «التحقيق في كلمات القرآن» مصطفوي .
4- 29 / تــوبـه .
5- 76 / يوسف .

قانون خدا را پذيرفته و در برابر آن تعهد سپرده است و احكام و فرامين آن را بـــه گـــردن گـــرفتـــه است تــا در خـــويـش و جـامعـه پيـاده كند.
به قرض هم «دَيْن» مي‌گويند، زيرا بر عهده انسان قرارگرفته است و انسان مسؤول و متعهد اداي آن مي‌باشد.
با توضيحات فوق روشن مي‌گردد برخلاف معناي مرسوم «يَومِ الدّينِ» به معني روز جزاء معناي آن «روز گردنسپاري و انقياد تامّ در برابر حــاكميــت الهــي»، است كه هــول و هــراسي عظيــم را در وجــود مخــاطب خــويش القــاء مي‌كند.
ايـــن معنـــي از «يَوْم الدِّين» و هـــول و هـــراس عظيـم آن را ســـوره

انفطـــار شـــاهــــــدَ اســت:
«...يَصْلَوْنَها يَوْمَ الدّينِ...وَ ما اَدْريكَ ما يَوْمُ الدّينِ...يَوْمَ لا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئـا وَ الاْمْـرُ يَــوْمَئِذٍ لِلّـــهِ»(1)
(در روز انقياد و گردنسپاري به خدا، با بريان شدن داخل آن ـ جهنم ـ مي‌شوند!... و چه چيزي تو را آگاه نمود كه روز انقياد چيست؟ سپس چه‌چيزي تو را آگاه نمود كه روز انقياد چيست؟ (2) روزي است كه هيچ نفسي بر هيچ نفسي ـ حتــي خــودش ـ مـالك چيزي نمي‌باشد و فرمان در آن روز مختـــــص اللّه اســــت) .
1- 15 و 17 و 19 / انفطـــار .
2- تعبير «ما أدْريكَ» و مشــابه آن در قـــرآن در مـــواردي مي‌آيـــد كـــه درك و تصــور مطلب از سطــح عقول بشري فراتر است .

مي‌بينيم «مقهــوريت نفــوس» و «قــاهـريت مطلقه الهي» در معني «يَوْمِ الدِّينِ» به خوبي منعكس است. با اين توجه معني «روز جزا» نتيجه انقياد و گردنسپاري هول‌انگيزدر روز قيامت‌مي‌باشد نه‌معني مطابقي آن.
در احاديث آمده است كه امام سجاد عليه‌السلام آنقدر آيه «مالِكِ يَوْمِ الدّينِ» را تكــرار مي‌نمــودند كه نـزديــك بود جان خويش را بر سر آن گذارند .
آيـــه ســوره انفطـــــار هـــم قـــرائت «مَلِـكِ يَــوْمِ الــدّينِ» و هــم قـــرائت «مالِـكِ يَوْمِ الــدّينِ» را تــأييد مي‌نمايد.
سؤال 4: چرا «حمد به «اللّه» نسبت داده شده است ؟
«اللّه» زيباست ؛ «اِنَّ اللّهَ جَميلٌ»، و خالق هستي، و آنچه از اسم و صفت ارزشمند و زيباست از آن اوست: «وَ لِلّهِ الاَسْماءُ الحُسْني» (1)، و مخلوق خالق زيباست: «اَلَّذي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (2): و هر آنچه زيبايي از مخلوق سرمي‌زند از خدا سرچشمه مي‌گيرد و از جانب اوست: «ماآ اَصابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّهِ»(3) و حمد نيز نظر به زيبايي اختياري خلقت دارد، چه طبيعت و چه انسان و فعل او ؛ از اين رو، هر حمد و ستايشي از هر ستايشگر نسبت به هر محمودي از آن خــداست و در حقيقـت به او برمي‌گردد ؛ پس، «اَلْحَمْدُ لِلّهِ».
سؤال 5: چرا در «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ» و «اَلْحَمْدُ لِلّهِ» گوينده سخـــن ملحـــوظ نيســـت ؟
1- 180 / اعراف .
2- 7 / سجده .
3- 79 / نســـاء .

ابتدا به هر عملي با ياد خدا و نشان از او و با طلب استعانت از خدا، شأن

هر موجودي در جهان خلقت مي‌باشد ؛ مگر نه اين كه هر موجودي خالق خويش را مي‌شناسد و فقر وجوديش را با غناي خالق مرتفع مي‌سازد و به حمد و ستايش و تنــزيه و تقــديس و نمــاز او مي‌پـردازد: «كُـلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلاتَهُ وَ تَسْبيحَهُ...»(1) ؛ (هر يك از پديده‌ها، به يقين نمــاز و تسبيحش را مي‌داند!».
«اِنْ مِنْ شَــيْءٍ اِلاّ يُسَبِّــحُ بِحَمْـدِهِ وَلكِـنْ لا تَفْقَهـُونَ تَسْبيحَهُـمْ»(2)
(هيچ چيزي نيست مگر آن كه به همراه ستايش او، ـ خدا را ـ از هر عيب و نقصي‌مبرامي‌شناسد ـ مي‌داند ـ وليكن شماتسبيح آنان‌را درنمي‌يابيد).
«يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمواتِ وَ الأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ في شَأْنٍ»(3) ؛ (هر كه در آسمــان‌ها و زميــن است از او درخــواست مي‌كنــد، هــر روزي، او در امــري مهــم است) .
از اين رو، با وجود آن كه گوينده ذكر بَسمَله (بِسْمِ اللّهِ...) و حمد، فرد يا گروهي در نماز يا غيرنماز مي‌باشند گوينده اين ذكر و حمد، نيامده است تا افاده عموم كند و شأن الهي را در جهان خلقت مطرح نمايد و به شكل فعلي و يا شبه فعلــي نيـامد تا ازليت و ابديت اين جريان ذكــر و حمــد و استعـانـت را تذكر دهد.
و ديگر اين كه ذكر و حمد از هر ذاكر و حامدي در حد فهم و شعور
1- 41 / نــــور .
2- 44 / اسراء .
3- 29 / الرحمن .

محدود اوست نه لايق ذات مقدس الهي، و به جاي تسبيح و تحميد و تقديس، تنقيص و محدوديت را با خود دارد. از اين رو ،براي ذكر و حمدي در شأن مقام اولوهيت و فراتر از تعينات و حدود موجودات، بدون ذكر، ذاكر و حامد و بدون ذكر صيغه فعلي يا شبه فعلي آمده است: (1) «بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ. اَلْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعالَمينَ». نكته ديگر در حذف متعلّق بسم‌اللّه مي‌تواند وسعت معني محذوف باشد كه أَبْتَدِء، أَذْكُرُ، أَسْتَعينُ، أَتَوَسَّمُ و... را دربرمي‌گيرد .
در سوره صافات آمده است كه صرفا عباد مخلص خدا، صلاحيت توصيف او را دارا هستند و خداوند از توصيف غيرآنان پاك و منزه‌است:
«سُبْحــانَ اللّهِ عَمّا يَصِفـُونَ. اِلاّ عِبـادَ اللّهِ الْمُخْلَصيـنِ»(2)
تــوصيـــف ايــن بـــزرگــــواران چگـــونه اســـت ؟
«لا اُحْصــي ثَنــاءً عَلَيْـكَ أَنْتَ كَما أَثْنَيْتَ عَلي نَفْسِكَ!»(3)
(ـ خدايا ـ توان آن را ندارم ستايش و ثنايي بر تو را بشماره درآورم، شمــا خود همـانگـونه‌ايد كه خــود بر خــويش ستـــايش نمـــوده‌ايد!) .
تنها اين‌ها هستند كه به تمامي، عجز مخلوق و عظمت و كبريايي خالق را

درمي‌يابند و او را از هرگونه عوارض مخلوق پيراسته، به درستي تـوصيف مي‌نمــاينــد و در نهــايت «مــا عَـرَفْنــاكَ حَــقَّ مَعْـرِفَتِــكَ».
1- معمولاً متعلق «بِسْمِ اللّهِ...» را فعل ابْتَدِأُ يا أَسِمُ يا أَذْكُرُ و... يا به صورت اسمي، اِبْتِدائي يا تَوَسُّمي، اخذ مي‌نمايد، ليكن بر اين محدوديت فاعل بايد دليل اقامه نمود حال آن‌كه باتوضيحات فوق اين ذكر اختصاصي به انسان ندارد و پديده‌ها را نيز شامل مي‌شود .
2- 159 ـ 160 / صافات .
3- رسول خدا (ص) .

سؤال 6: رابطــه ميــان «أاللّه، رَبِّ الْعالَمينَ، أَلرَّحْمنِ الرّحيمِ وَ مالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» چيست؟ اللّه، به هر چيزي خلقت مناسبش را عطا كرده است و تحت تربيت خود آنان را مرحله به مرحله به كمال نهايي‌شان هدايت مي‌نمايد: «رَبُّنَا الَّذي اَعْطي كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدي»(1). پس به دليل خلقت و به دليل ربوبيت، حمد و ستايش مختص اوست: «اَلْحَمْدُلِلّهِ رَبِّ العالَمينَ» .اين ربوبيت با دو شأن رحمت عام نسبت به همه موجودات و رحمت خاص نسبت به شاكران (و غضب نسبت به كافران) (2) آنان را به زيبايي تربيت مي‌نمايد پس: «اَلرَّحْمنِ الرَّحيمِ».
و اين‌گونه تربيت، دليل سومي بر اختصاص تام ستـايش بــه اوسـت.
اين ربوبيت الهي در محدوده جهان طبيعت و فرصت عمر محدود خلاصه نمي‌گردد و به جهان ابدي آخرت كشيده مي‌شود تا شاكران (و كافران)(3) به تمامي و به كمال، پاسخ انگيزه‌ها و اعمال خويش را بيابند پــس «مـالِـكِ يَوْمِ الدِّينِ» .
1- 50 / طه .
2- ربوبيت الهي با انذار و بشارت و با اعمال رحمت و غضب همراه است ليكن غضب چنان‌كه گذشت مطلوب الهي نيست و از روي ضرورت و به حكم عدالت و عزت و حكــمت الهــي، اعمــال مي‌شود كه در شكل «بلاء و استدراج و هلاكت» در دنيا و «عـــــذاب جهنـــــم» در آخـــرت جلــوه‌گــر است .
3- ربوبيت الهي با انذار و بشارت و با اعمال رحمت و غضب همراه است ليكن غضب چنان‌كه گذشت مطلوب الهي نيست و از روي ضرورت و به حكم عدالت و عزت و حكمت الهي، اعمال مي‌شــود كـه در شكـل «بـلاء و استدراج و هلاكت» و «عذاب جهنم» در آخرت جلوه‌گر است.

و ايــن نكتــه دليــل چهارمي است كه حمد و ستــايش از آن اوسـت.
اين جريان از ذكر خلقت زيباي الهي آغاز گشته با توجه به ربوبيت با سلاح رحمانيت (خصوصا بعثت انبياء) و رحيميت ادامه مي‌يابد و با تأكيد بر مقصد

نهايي و تحقق كمال ربـوبيـت و رحيميـت خاتمه مي‌يابد كه مبـــدأ و مسيـــر و مقصـد، همــه را دربرگــرفتــه اســت.
سؤال 7: «نَعْبُدُ وَ اِيّاكَ نَسْتَعينُ. اِهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقيمَ. صِراطَ الَّذينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِالْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلاَالضّالّينَ» چه معني مي‌دهد؟
الف: «نَعْبُدُ» از ريشه عَبَد متخذ از اصطلاح طريقٌ مَعَبَّدٌ (راه از سنگلاخ كوبيده شده و هموار) است كه عبد وجودي است كه سنگلاخ‌هاي وجودش كوبيده شده امر الهي به راحتي جاري مي‌شود و به اجرا درمي‌آيد، به عبارت ديگر «عَبْد» مظهر اطاعت و بندگي را نظر دارد كه با عبادت‌ها و اطاعت‌ها از اوامر الهي، هر چه بيشتر موانع فكري، خلقي و روحي، عابد مرتفع گشتــه، به رنــگ و صبغــه زيباي الهي مزيّن مي‌گردد:
«صِبْغَــةَ اللّهِ وَ مَــنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّهِ صِبْغَةً وَ نَحْــنُ لَهُ عابِدُونَ»(1)
(رنگ الهــي را ملتــزم شــويــد و كيست كه در رنــگ، از خــدا زيبــاتر اســت؟ و مــا صــرفـا او را عبـــادت كننـــده‌ايـم).
ب: «اِهْدِ» از ريشه هدايت مي‌باشد، به قرينه سياق كه مطلوب هدايت‌يافتگان را بيان مي‌كند، هدايت‌هاي بالاتر در حوزه ارائه طريق و ايصال الي‌المطلوب را نظر دارد كه اولي فكري است و عمدتا در حوزه وظيفه رسول‌خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله و دومي وحي و عملي است كه صرفا در حوزه شأن الهي قرار دارد:
1- 138 / بقره .

«وَ اِنَّــكَ لَتَهْـــدي اِلـــي صِـــراطٍ مُسْتَقيــمٍ»(1)
«اِنَّــكَ لا تَهْدي مَنْ اَحْبَبْــتَ وَ لكِــنَّ اللّــهَ يَهْـــدي مَــنْ يَشـــاءُ» (2)
(و به يقين تــو هــر كه را دوست بداري نمي‌تواني هدايت كني وليكـــن خـــدا هــر كــه را بخـواهـد هـدايت مي‌نمايد).
ت: «صِراط» از ريشه «سَرَط» مي‌باشد كه به جهت قرب مخرج «ص» با «ط» به تنــاســب «س» به «ص» مبــدل گشتــه اســت.
«سِراط» به معني راه آسان طلب و بسيار آسان مي‌باشد، اصل آن از اصطلاح «سَرَطْتُ الطَّعامَ وَ زَرَدْتُهُ» مي‌باشد يعني كه غذا را بلعيدم، پس راه خدا، صراط است چرا كه رونده‌اش راه را مي‌بلعد، راهي كه راحت الحلقوم است و به راحتي أخذ و جذب (وطيّ) مي‌شود و يا برعكس «صراط» راهي است كه رونده‌اش را مي‌بلعد و در خود فرومي‌كشــد.
پس راه خدا، خود از جاذبه و كشش فطري برخوردار است و به رونده‌اش شتاب مي‌دهد، برخلاف راه مغضــوبين و ضــالين كه سنگــلاخي است و رونــده‌اش را بـه زحمت مي‌انـدازد.
ث: «مستقيم» به معنــي بسيــار پــايــدار و طــالــب پــايــداري است كه به معنــي «راســت» نيــز در مــورد «راه» استعمــال مي‌شود پس در

مقــابــل، راه مغضــوبيــن، كج و معوج و در واقع بيراهه مي‌باشد كــه رونــده‌اش را بــه وارونگــي و سقوط مي‌كشاند :
«اَفَمَنْ يَمْشي مُكِبّا عَلي وَجْهِهِ اَهْدي اَمَّنْ يَمْشي سَوِيّا عَلي صِراطٍ مُسْتَقيم»(3) ؛ (پس آيا كسي كه نگونسار بر چهره ـ در سنگلاخ ـ راه
1- 52 / شوري .
2- 56 / قصص .
3- 22 / ملك .
پاسخ‌ها (155)
مي‌رود! هدايت يافته‌تر است؟، (1) يا آن كه راست قامت بر راهي بسيار آســان و جــذاب و بسيــار پـايــدار قــدم بـرمـي‌دارد؟) .
ج: «أنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» از ريشه اِنْعام مي‌باشد كه به معني رساندن احسان به ذوي‌العقول مي‌باشد و نسبت به حيوانات به كار نمي‌رود، پس حكايت از ارزش و قدر و قيمت ذاتي و متعالي آن دارد كه در شأن موجودات برتر از طبيعت حيواني مي‌باشد و راحتي و وسعت و نرمي و لطافت و عزت زندگي مادي يا معنوي را پديد مي‌آورد ؛ چرا كه اسماء اين فعل، «نِعْمَه، نَعْماء، نَعيم و ناعِمَة» مي‌باشد كه در مقابل «نِقْمَة» (امر زشت و منكر و سخت و عذاب‌آور) «ضُرّ» (سختي و دشواري و بلا) و «شَرّ»، «ضَرّاء» (مبالغه ضُرّ)، «جَحيم» (آتش سوزان و شعله‌ور) و «خاشِعَةٌ عامِلَةٌ نــاصِبَــةٌ» (ذليــل عـامـل رنـج كــش) آمــده اســت:
«وَ مَنْ يُبَـدِّلْ نِعْمَـةَ اللّهِ مِـنْ بَعْـدِ ما جاءَتْهُ فَاِنَّ اللّهَ شَديدُ الْعِقابِ»(2)
«فَرُبَّ كَلِمَــةٍ سَلَبَـــتْ نِعْمَــةً وَ جَلَبَــتْ نِقْمَــةٍ...»(3)
«اِذا اَنْعَمْنا عَلَي الاِنْسانِ اَعْرَضَ وَ نَا بِجــانِبِــه وَ اِذا مَسَّــهُ الشَّرُّ»(4)
«وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ نَعْماءَبَعْدَ ضَرّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ‌السَّيِّاتُ عَنِّي...»(5)
«اِنَّ الاَبْرارَ لَفي نَعيـمٍ . وَ اِنَّ الْفُجّارَ لَفــي جَحيـمٍ»(6)
«وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خاشِعَةٌ. عامِلَةٌ نــاصِبَــةٌ...وُجُــوهٌ يَوْمَئِذٍ ناعِمَةٌ»(7)
1- تقابل دو تصوير زيبا، به روشني حالت رونده‌ها و خصوصيات «صراط مستقيم» و «بيراهه معضوبين و ضالين» را نشان مي‌دهد .
2- 211 / بقره .
3- نهج، ك 381 .
4- 83 / اسراء ؛ 51 / فصلت .
5- 10 / هـــود .
6- 13 و 14 / انفطـــــــار .
(156) مثال‌هاي زيباي قرآني
«نعمت بخشيدن» گاه به عنوان امتحان مطرح مي‌گردد و جنبه ارزشي ندارد، بلكه مي‌تواند وسيله كسب ارزش‌ها قرار گيرد كه در (83 / اسراء ؛ 51 / فصلت) آمده است: «اِذا اَنْعَمْنــا عَلَي الاِنْسان...» و گـــاه به

عنـــوان مــدال افتخـــار و ارزش آمــده اســت.
ح: «غَيْر»، براي غيريت و بيگانگي ميان دو شيء مي‌آيد، پس آمدن «غير» بر سر مغضوبين، بيگانگي تام و تمام ميان «اَلَّذينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» و «اَلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» را نشــان مي‌دهــد ؛ تقــابل ميــان اين دو گــروه، خود مؤيد و قرينه بر اين معني مي‌باشد.
خ: «اَلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِم» كساني كه غضب الهي بر جانشان مستقر شده است كه به شهادت موارد كاربرد آن در قرآن، كساني را نظر دارد كه يكسره از رحمت الهي محروم مي‌باشند و به عذاب ابدي گرفتار و ديگر اميدي به بازگشت آنان نيست و به تعبير قرآن، مردگان در قبر مي‌باشند كه حتي پيامبر خدا نيز نمي‌تواند آن‌هــا را هــدايــت نمايد، چرا كه از مسير حــق بسيـــار دور افتـــاده‌انــد:
«فَــاِنَّــكَ لا تُسْمِـــعُ الْمَــوْتــي»(1)
«وَ ما اَنْـتَ بِمُسمِـعٍ مَنْ‌فِي الْقُبُورِ»(2)
«اِنَّمــا يَسْتَجيــبُ الَّــذينَ يَسْمَعُــونَ وَ الْمَــوْتــي يَبْعَثُهُمُ اللّهُ»(3)
«...اُولآئِــكَ شَــرٌّ مَكــانــا وَ اَضَــلُّ عَــــنْ سَــــواآءِ السَّبيـــلِ»(4)
ذ: «ضالين» منحرفان از مسير حق مي‌باشند كه نتيجه آن، گم كردن راه حق و گم شدن در بيابان ظلمات مي‌باشد، از اين رو، اشتقاقات فعلي
1- 2 و 3 و 8 / غاشيه .
2- 52 / روم .
3- 22 / فاطر .
4- 36 / انعام .
5- 60 / مائده .

اين واژه با حرف «عَنْ» كه براي درگــذشتــن و تجــاوز از حدّ به كــار مي‌رود، استعمال مي‌شود:
«اِنَّ الَّذينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبيلِ اللّهِ لَهُمْ عَذابٌ شَديدٌ»(1)
سؤال 8: چرا جمله «نَعْبُدُ و نَستَعين» به صيغــه فعلــي آمــده‌انــد و همچـــون «اَلْحَمــدُ لِلّــهِ» شكــل اسمـــي نــدارنــد ؟
«نَعْبُدُ» و «نَستَعين» فرد با اعتقاد سالم به شأن الهي را نشان مي‌دهد كه به شأن بندگي خدا و استعانت از او، متلبس گشته است، اين فرد چون راه بندگي را در پيش گرفته است و تا قله بندگي راه فراواني را در پيش دارد لذا تعبير اسمي «نَحْنُ عِبادُك» به كار نرفت چرا كه معني ثبات و استقرار را مي‌رساند كه هنوز حاصل نشده است حتي رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله كه در نماز مدال افتخار «عبدخدا» بودن برايش مطرح است او نيز اين تعبير را به شكل مضارع بايد در نماز بيان كند كه نشان مي‌دهد، قله بندگي تام و تمام عيار، نهايت نداشته، جريان بندگي و عبادت خدا دائمي است و

اين خود، ردّ افكار كساني است كه خود را با ادعاي وصال به حق، بي‌نياز از عبادت و التزام به احكام شريعت مي‌دانند؛ آن‌جاكه رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله در مسير قرارداد و به نهايت سيرش نرسيده است ديگر چه جاي ادعا براي ديگــران بــاقــي مي‌مـاند.
شكل مضارع «نَسْتَعين» نيز استمرار جريان اضطرار و عجز از بندگي و عبادت آن گونه كه بايد و شايد را مي‌رساند كه پيوسته بايد از او استمداد طلبيد و در جــزء جــزء اعمــال و سيــر خـويش به عنـايت و لطف او نظر داشت چرا كه:
1- 26 / ص .
(158) مثال‌هاي زيباي قرآني
«ما اَصابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّهِ...»(1) ؛ (هر آنچه از حسنه به تو اصابت كنــد پــس از جــانــب خــداست).
«لا حَــوْلَ وَ لا قُــوَّةَ اِلاّ بِاللّهِ...» ؛ (هيــچ حــائلـــي ـ از گناه ـ و هيچ نيرويي ـ بر طــاعت و عبــادت ـ جــز به واسطه خدا، وجـــود نـــدارد).
سؤال 9: چرا در «اِيّاكَ نَعْبُدُ وَ اِيّاكَ نَسْتَعينُ» سخــن از غيبــت به خطـــاب، مبـــدّل گشتــه اسـت ؟
خطاب الهي و حضور در بارگاه مقدس او را شرافتي است كه نامحرمان و جاهلان به شأن و مقام الهي را نشايد، آن كه فعل خدا را زيبا نبيند و ربوبيت مطلقه و فراگير الهي را نشناسد و رحمت عام و خاص الهي را نچشيده باشد و روز انقياد و فرمانبرداري تام قيامت، ايمان نداشته باشد، صلاحيت خطاب نمودن خدا را ندارد ؛ از اين رو، پس از سير معرفتي و ايماني، لياقت خطاب و حضور در بارگاه قدس حاصل مي‌شود پس: «اِيّاكَ نَعْبُدُ وَ اِيّاكَ نَسْتَعينُ» .
مروري گذرا بر آيات قرآن نشان مي‌دهد كه خطابات الهي يا به مؤمنان است و يا به توده‌هاي مردم، و هرگز ربطي مستقيم بدون واسطه «پيامبر يا مؤمنين» كفّار را مورد خطاب قرار نمي‌دهد يك خطاب به كفـــار در آيــات آمـــده است كه نــاظــر به صحنه قيامت و سرزنش شديد آنان مي‌باشد كه در آن صحنه هــولنـاك اين خطــاب بسيــار شكننـــده و خـــردكننــده اسـت:
«يا اَيُّهَا الَّذينَ كَفَرُوا لاتَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ اِنَّما تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»(2)
ســؤال 10: چــرا بــه جــاي «أَعْبُــــدُ» «نَعْبُـــدُ» آمـــده اســـت ؟
1- 79 / نســـــاء .
2- 7 / تحريم .
پاسخ‌ها (159)
اعتراف به شؤون الهي، الزامات و تعهدات بندگي را به دنبال دارد و تك‌تك معترفين را مكلّف به اجراي فرامين الهي مي‌گرداند: «اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يــا

بَنــي آدَمَ اَنْ لا تَعْبُــدُوا الشَّيْطــانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبينٌ.وَ اَنِ اعْبُدُوني هذا صِراطٌ مُسْتَقيمٌ»(1)
اين تعهدات با هر فردي، به طور شخصي و جداي از ديگران مطرح است و هر كسي شخصا تعهدات و تكاليفي را در برابر خدا برعهده مي‌گيرد ؛ چرا كه هركس به تنهايي مسؤول اعمال خويش مي‌باشد و بار كسي را ديگري برنخواهد داشت:
«وَ لا تَــــزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ اُخْـــــــــري»(2)
«لَقَــدْ جِئْتُمُـونا فُــرديٰ كَمــا خَلَقْنكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ»(3)
با اين توجه مناسبت داشت كه ابراز بندگي به نحو تك‌تك و جدا جدا مطرح گــردد و گفتـه شود: اِيّاكَ أَعْبُدُ، حال چــرا به جــاي «أَعْبُدُ»، «نَعْبُــــدُ» آمــــده اســت؟
سوره‌انبياء و مؤمنون اين نكته را روشن مي‌نمايند: «اِنَّ هذِه اُمَّتُكُمْ اُمَّةً واحِــدَةً وَ اَنَـــا رَبُّكُـــــمْ فَــاعْبُـــدُونِ» (4)
«اِنَّ هذِهِ اُمَّتُكُــمْ اُمَّــةً واحِدَةً وَ اَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ»(5)
مسؤوليت فردي تك تك افراد، بايد در ضمن امت واحده، برعهده گرفته شود و الاّ تقطّع افراد به شكل احزاب و دسته‌جات متفرق، نمي‌تواند بندگي و تقواي الهي را در پي آورد، امري كه ادامه هر دو آيه از آن
1- 60 و 61 / يس .
2- 164 / انعام ؛ 18 / فاطر ؛ 7 / زمر .
3- 94 / انعــام .
4- 92 / انبياء .
5- 52 / مؤمنون .

شكــايت دارد، پس بــايــد در تشكل ايمــاني امــت واحــد اســلامي، خدا را بنــدگي نمــود.
امت بدون امام، معني ندارد و امت واحد نيز ضرورتا، امامت واحد را مطرح مي‌نمايد. پس در هر زماني براي امت اسلامي، امامي واحد مطرح است، امــامــت واحــد نيــز بــدون عصمت و تعيين از قبل، امكان تحقق نــدارد، چــرا كه بر امــامي غيرمعصــوم، به‌طور عادي امكان وحدت رأي وجـــود نـــدارد.
پس به ناچار در هر زماني، براي امت اسلامي، امامي واحد مطرح است، امــامــت واحــد نيز بــدون عصمت و تعيين از قبل، امكان تحقق ندارد، چــرا كه بر امــامي غيــرمعصــوم، به طور عادي امكان وحدت رأي وجــود نـــدارد.
پس به ناچار در هر زماني، امت اسلامي زير سايه امامي معصوم قرار دارد، كه بايد او را بشناسد و از او پيروي نمايد چرا كه شرط مسلماني و

شرط صحت بنــدگي و عبــادت‌ها مي‌بــاشــد و از ايــن روست كه رسول خدا فرموده‌اند:
«مَـنْ مـاتَ وَ لا يَعْـرِفُ اِمـامَهُ مـاتَ ميتَـةٌ جــاهِلِيَّةً»(1)
الزام به شناخت امام در شرايط وجود مدعيان دروغين در هر زمان، تعيين و انتصاب از قبل را با خود به همراه دارد والاّ امكان شناخت امام غيرمعصوم و غيرمعيّن و وحدت بر او عملاً در هر زماني وجود ندارد.
در عصر غيبت، امامت واحد زيرپرچم امام عصر حضرت حجت عليه‌السلام بايد تحقــق يــابــد و الاّ امـامتي جـاهلــي خــواهــد بــود.
1- امـام صـادق عليه‌السلام ، از رسـول خـدا صلي‌الله‌عليه‌وآله (كــافــي، ج 2، ص 20) .
پاسخ‌ها (161)
تأكيد فراوان در برقراري نماز به شكل جماعت، خود ضرورت اين وحدت امت، زير سايه امـام واحـد را به خـوبي نشان مي‌دهد.
با اين توضيحات روشن مي‌گردد كه اعتصام به ريسمان الهي به شرط وحدت و يكپارچگــي مي‌باشد و الاّ اعتصامي محقق نخواهد گشت:
«وَ اعْتَصِمُــوا بِحَبْلِ اللّـــهِ جَميعــا وَ لا تَفَــرَّقُــوا...»(1)
سؤال 11: استعانت از ابزار با استعانت صرف به خداوند، چگونه سازگار است؟ آنچه از امكانات و ابزار عامل رشدي كه در اين جهان طبيعت، خداوند نهاده است بايد به كار گرفته شود و اين سنت قطعي و جــاري خــداست:
«أبَــي اللّهُ أَنْ يُجْــرِيَ الاُمُــورَ اِلاّ بِــــأَسْبــــابِهـــــا»(2)
با اين توجه، پس استعانت صرف‌از خدا چه‌معني مي‌دهد؟
با دقت در بيانات قرآن و حديث روشن مي‌گردد، معني توحيد در اين زمينه اين است كه با وجود استفاده از ابزار، خدا را مسبب الاسباب بدانيم و تأثير علل طبيعي و مادي را در گرو اذن خدا، ببينيم از اين رو بر خدا نه بر اسباب تكيه كنيم و با وجود استفاده از ابزار، صرفا او را صاحب عنـــايت بـدانيــم:
«اِنَّ اللّـــــهَ هُـــوَ الـــرَّزّاقُ ذُوالْقُــــوَّةِ الْمَتيـــنُ »(3)
«اَللّهُ خـالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَ هُوَ عَلي كُـلِّ شَــيْءٍ وَكيــلٌ» (4)
در اين زمينه، سخن رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله به عرب شتر گم كرده، گوياست كه «اعْقِلْ وَ تَوَكَّلْ» ؛ «عقال شتر را به زمين بكوب ليكن بر خدا تكيــه كــن
1- 103 / آل‌عمران .
2- پيامبر اكرم صلي‌الله‌عليه‌وآله .
3- 58 / ذاريــــات .
4- 62 / زمر.

(نـه بــر ميـخ كـوبيـــده شـــده)» !
سؤال 12: چرا هدايت در صراط مطرح است نه هدايت به سوي صراط؟
هدايت، گاه به سوي صراط است و گاه در صراط مي‌باشد كه دوّمي استمرار هرچه بيشتر عنايت و هدايت الهي را نظر دارد با توجه به پاسخ سؤال 10 روشن گشت كه به دليل سوره يس و غيره كسي كه در جريان بندگي خدا، قرار گرفت، در واقع در صراط مستقيم قرار گرفته است، از اين رو، ديگر معنا ندارد هدايت به سوي صراط را طلب نمايد، بلكه نيازمند هدايت در صراط مستقيم مي‌باشد:
«اَنِ اعْبُـــدُوني هـــذا صِـــــراطٌ مُسْتَقيـــــمٌ» (1)
«اِنَّ اللّهَ رَبّـــي وَ رَبُّكُـــمْ فَاعْبُـدُوهُ هـــذاصِـــراطٌ مُسْتَقيمٌ»(2)
سؤال 13: چــرا هــدايــت در صـــراط مطلـوب است نه حفـظ و نگهـــــداري در صـــــــراط ؟
طلب هدايت به جاي طلب حفظ و نگهداري در صراط، اشاره به عدم توقف و سير مستمر انسان دارد كه امري جبري است و لذا ضرورت هدايت و راهنمايي در مسير مطــرح است نه حفظ و نگهـــداري انسان:
«يــا اَيُّهَا الاِْنْسـانُ اِنَّــكَ كـادِحٌ اِلـي رَبِّـكَ كَدْحا فَمُلاقيهِ»(3)
(اي انســان به يقيــن تــو به سوي پــروردگــارت با رنج و كوشش در حــــركتـــي پـــس او را ـ لاجـــرم ـ ديـــــدار كننـــده‌اي).
«لَتَرْكَبُنَّ طَبَقــا عَنْ طَبَقٍ»(4) ؛ (بي شك مـرحلـه‌اي را از پي جدا شدن
1- 61 / يس .
2- سخن مكرر عيســي عليه‌السلام (51 / آل‌عمران ؛ 36 / مريم ؛ 64 / زخرف و...) .
3- 6 / انشقاق .
4- 19 / انشقاق .

از مرحله‌اي طي خواهيد نمود).
اين سير جبري، جهت آن به‌اختيارانسان مي‌باشدكه يا به سوء اختيارش به‌طرف دوزخ رود يا به عنايت خدا به جنت و رضوان الهي رسد.
تا مادامي كه هواي نفس انساني در كار است و تا مادامي كه شيطان، به كار شيطنت و اغواگري مي‌پردازد خطر سقوط و بيرون افتادن از صراط، انسان را تهديد مي‌كند، بنابراين، ضرورت طلب دائمي هدايت در صراط، براي انسان مطرح خواهد بود، سرنوشت نهايي «شيطان، بلعم باعورا» و ديگراني كه در صراط مستقيم بودند سپس ساقط شدند و به منجلاب بيچارگي و عذاب ابدي هبوط كردند، اين اضطرار به عنايت دائمي خــداونــد، در جــريــان حركت در صراط را بازگو مي‌كند، تا زماني كه

مرگ، اين رفيق شفيق، در رَسَد و جريان هدايت يــافتگــي ما را قطعــي نمــايد كــه در اين جاست كه انسان از خطر جسته و به فوز و فلاح رسيده است: «فُزْتُ وَ رَبِّ الكَعْبَـةِ»(1)

«اَفَما نَحْنُ بِمَيِّتينَ.اِلاّ مَوْتَتَنَا الاْوُلي وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبينَ . اِنَّ هذا لَهُوَ الْفَوْزُ الْعَظيمُ»(2) ؛ (پس آيــا ما جز مــرگ اولمــان ميرندهايم؟ و ما هرگز معـــذّب نخــواهيـــم بــود، بي‌شــك اين پيـــروزي عظيم مي‌بــاشــد).

سؤال 14: چرابه‌جاي «صراط»،واژه‌هاي«طريق‌و ياسبيل»نيامده‌است؟

«طريق» راهي است كه بايد آن را با تلاش و كوشش، كوبيده و هموار نمود، چرا كه از ريشه «طَرْق» به معني سخت كوبيدن مي‌باشد حال آن كه راه خدا حقيقتش راهي است بسيار سهل و پرجاذبه كه به رونده‌اش هرچه

1- علي عليه‌السلام .

2- 58 ـ 60 / صافات .

بيشتر شتاب مي‌دهد، چـــرا كه ايــن راه، راه فطرت و سرشت الهي است:

«فَاَقِمْ‌وَجْهَكَ‌لِلدّينِ حَنيفافِطْرَتَ‌اللّهِ»(1)

تلقّي سختي راه، از نفـس امّاره انسان ناشي مي‌شود كه نمي‌خواهد به زيـــر اطــاعت خـــدا و فـرامين او درآيد .

«سَبيل» به معني راه آسان است، ليكن با توجه به كاربردهاي آن در قــرآن برخــلاف صراط، به شكل جمع نيز به كار رفته است كه نشان مي‌دهد راه‌ها به سوي خدا وجود دارد، ليكن همه آن‌ها در صراط قرار دارند كه همچون شاهراهي است كــه رونــده‌اش را در خــود فرومي‌كشـد و به سيـرش شتاب مي‌دهد.

راه‌هاي متعدد در مسير خدا با توجه به شرايط مختلف فكري ـ روحي، نام‌خانوادگي و اجتماعي افراد مطرح است كه هركس از وضعيت خاصي، حركت به سوي خدا را آغاز مي‌نمايد و تكاليفي خاص خويش، علاوه بر تكاليف مشترك مسلماني را برعهده دارد ؛ پس سبيل به خصوصيات و خاستگاه فردي و اجتماعي مؤمنين نظر دارد، حال آن كه در صراط وجه اشتراك كلي مؤمنين و وحدت مسير آن‌ها مدّ نظر مي‌باشد ؛ از آن جا كه محتواي سوره، بيان رؤس كلي و فهرست مسايل اساسي قرآن مي‌باشد از ايــن رو، منـاسبـت داشـــت كــه تعبيــر «صــراط» به كار گرفته شود.

علاوه بر آن، در صورت عدم ذكر «صراط مستقيم»، نكته جاذبه راه، راست و با استقامت بودن را كه كه ســالكش را بــه استقــامت مي‌كشــاند و از كجــي و انحـــــراف، مــانع مي‌شـــــود و او را به پـــاي وامــي‌دارد، از دســـت مـي‌رفــت.

سؤال 15: چرا براي «مغضوبين» تعبيــر «غَيْر» و بــراي «ضــالين»،
1- 30 / روم .
پاسخ‌ها (165)
تعبير «لا» جهت نفـي آمـده است.
در سؤال 7 پاسخ آن گـذشت.
سؤال 16: چــرا در «اَلَّــذينَ أَنْعَمْــتَ عَلَيْهِــمْ» نعمــت به خدا منتسـب اســت؟ و در «مَغْضُوب»، نسبت مجهول است؟ و در «ضالّينَ»، بــه خـود آنان نسبت داده است؟
در مورد نعمت داده‌شدگان، و غضب شدگان، پاداش قطعي عملشان مطرح است كه به خدا منتسب مي‌باشد، ليكن با اين توجه كه هدايت يافتگي مؤمنين به عنايت مستمر خدا صورت گرفته است از رو، نسبت نعمت صــريحا به خداوند داده شده است، در حالي كه مغضوبين، به سبب فساد و تبهكاري خويش، مستوجب غضب الهي گشته‌اند از اين رو، صريحا به خداوند منتسب نشده است، علت ديگر، بيان عدم مطلوبيت غضب در جهان خلقت از جانب خدا مي‌باشد كه به حكم عــدالت و حكمــت الهــي بــايـد صــورت پــذيــرد، از اين رو در صدر سـوره نيــز از آن خــودداري شــد.
دليل ديگر، مقام و جايگاه اين سوره مي‌باشد كه سخن از حمد و ستــايش خــداونــد و سخن از رحمت و عنــايــت او مي‌بـاشد لذا غضب بــه خــداونــد منتســب نگشت.
در اسناد ضلالت به خود گمراه‌شدگان، نظر به عملكرد آنان دارد نه پاداششان، چرا كه هنوز استقرارشان در مسير ضلالت قطعي نشده است و اميد به هدايت آنان مي‌رود و اينان همان «كوران و كراني» مي‌باشند كه قرآن در تقسيم‌بندي روحي مردم مطرح مي‌نمايند: «فَاِنَّكَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتي وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ اِذا وَلَّوْا مُدْبِرينَ . وَ ما اَنْتَ بِهادِ الْعُمْيِ عَنْ
(166) مثال‌هاي زيباي قرآني
ضَـلالَتِهِمْ اِنْ تُسْمِعُ اِلاّ مَنْ يُؤْمِنُ بِاآياتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ»(1)
تقابل ميان «مردگان، كران و كوران» نشان‌دهنده امكان هدايت دو دسته اخير مي‌باشد كه با توجه به سوره حمد همان «ضالين» مي‌باشند، ليكن «مردگان» كســانــي هستنــد كـه آگـاهـانـه و بـه عمـد راه كفر و تباهي را اختيار كرده‌اند:
«وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها اَنْفُسُهُمْ ظُلْما وَ عُلُوّا فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدينَ»(2) «اَفَرَاَيْتَ مَنِ اتَّخَـذَ اِلهَهُ هَويهُ وَ اَضَلَّهُ اللّهُ عَلي عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلي سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلَي بَصَرِهِ غِشاوَةً»(3)
سؤال 17: عنوان سوره چيست و چه رابطـه‌اي بــا محتـواي آن دارد ؟
عنــاوين ســوره «سَبعــا مِنَ المَثاني»، «حَمْــد»، «فاتِحَـةُ الكِتاب» «اُمُّ

القُـــرآن» مي‌باشد.
تعبير اوّل، كه به معني «يك هفتاي با عظمت فراتر از وصف بشري از قرآن مورد تمجيد» است كه در سوره حجر همتراز همه قرآن مطرح شده است چرا كه چكيده و خلاصه تمـام مباحث قرآن مي‌باشد:
«وَ لَقَدْ اتَيْنـاكَ سَبْعـا مِنَ الْمَثاني وَ الْقُرْآنَ الْعَظيمَ»(4)
سوره «حَمْد» است چرا كه تمام ادله اختصاص حمد به خدا را به همراه بيان جـــامع تمام شـــؤون الهي از مبـــدأ تا معاد را با خود دارد و عــلاوه بــر آن كيفيــت حمـــد لساني و حمــد عملي را به مـا مي‌آموزد.
«فاتِحَةُ الكِتابِ» است چرا كه همچون فهرست و مقدمه‌اي جامع، در
1- 52 و 53 / روم .
2- 14 / نمل .
3- 23 / جاثيه .
4- 87 / حجر .

مورد محتويات قرآن مي‌باشند ؛ اين عنوان در احـــاديث مكـــررا به كار رفته است كه دليل بر خدايي بودن چينش سور نيز مي‌باشد.
«اُمُّ القُرْآن» است چرا كه با توجه به محتواي سوره و با توجه به آيه محكم و متشابه (كه محكمات را اُمُّ الكِتاب مي‌نامد) اين سوره جزء آيات محكم مي‌باشد و هيچ آيه متشـــابهي در اين سوره وجـــود نـــدارد و ديگـــر ايــن كـــه، مرجع كلـــي تمـــامي قـــرآن مي‌بـــاشد.
سؤال 18: مـوضـوع و هــدف ســوره چيست؟ و مخـاطب آن كيست ؟
«موضوع سوره» با توجه به عنوان حمد و سياق آن «بيان شأن كلي خــالــق و مخلــوق، نسبــت بــه يكــديگــر مي‌بــاشــد».
هـــدف ســـوره، آموزش كيفيت حمد و ستـــايش و بنـــدگي خـــدا، از جهت فكـــري و عملـــي مي‌باشد.
«مخاطب سوره» از معرفت‌هايي برخوردار است، اين معرفت‌ها نسبت به خالقيت الهي ؛ ربوبيت او در هستي و درك و چشيدن رحمت بيكران و عنايت خاص خداوندي و باور به قيـــامت، در كنـــار درك شـــأنيت انحصـــاري ستـــايـــش‌ها مخصـــوص خـــداونـــد اســت.
«وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَاَحْيابِهِ الاْرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها لَيَقُولُنَّ اللّهُ قُلِ الْحَمْــدُ لِلّهِ بَــلْ اَكْثَــرُهُــمْ لا يَعْقِلُونَ»(1)
«وَ لَئِـــنْ سَــاَلْتَهُــمْ مَـــنْ خَلَــقَ السَّمــواتِ وَ الاْرْضَ لَيَقُـــولُـــنَّ اللّـــهُ قُـلِ الْحَمْــدُلِلّهِ بَـــلْ اَكْثَــرُهُــمْ لا يَعْلَمُـــــونَ»(2)
ليكن همان‌گونه‌كه درآيات، مشاهده مي‌كنيم، درك انحصار ستايش‌ها و كرنش‌ها براي خداوند خالق هستي، برايشان مفهوم نبود، ريشه اين مسئله: «عدم علم و علم تعقل» مي‌باشد كه مقاطع آيات به آن اشاره

دارند.
1- 63 / عنكبوت .
2- 25 / لقمان .

پس، مخاطب اين سوره از «علم و عقل» برخوردار است و اهل انديشه و تفكر مي‌باشد كه مبدأ و مسير و مقصد هستي را مي‌شناسد اين شأن در اواخــر ســوره آل‌عمــران، بــه «أُولُواالأَلْبابِ» نسبـت داده شده است:
«اِنَّ في خَلْقِ السَّمواتِ وَ الاَرْضِ وَ اخْتِلافِ اللَّيْلِ وَ النَّهارِ لاَياتٍ لِاُولِي الأَلْبابِ. اَلَّــذيــنَ يَــذْكُرُونَ اللّهَ قِياما وَ قُعُودا وَ عَلي جُنُوبِهِمْ وَ يَتَفَكَّــرُونَ في خَلْــقِ السَّمواتِ وَ الاَرْضِ رَبَّنا ما خَلَقْتَ هذا باطِلاً سُبْحانَكَ فَقِنا عَـذابَ النّارِ»(1)
پس معلوم مي‌شود، مخاطب اين سوره «اُولُواالأَلْباب» (2) هستند كه اهل فكر و ذكر و تعقل و علم و آگاهي مي‌باشند پس بايد خود را بــه سطح اولواالالباب رساند تا صلاحيت خطاب ايـن ســـوره را بــه دست آوريـم.
نمــونــه‌هــايي ديگـــر:
الف: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ اُمَّةٌ يَدْعُونَ اِلَي‌الْخَيْرِ وَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ...» (3)
در آيه شريفه «مِنْ» در «مِنْكُم» را بعضي از مفسرين به معني تبعيض و بعضي ديگر به معني بيان جنس گرفته‌اند كه در صورت اول مسؤوليت دعوت به خير و امر به معروف و نهي از منكر بر عهده گروهي خاص، خواهد بود در معني دوّم، مسؤوليت اين امر خطير بر عهده تك تك مسلمين مي‌بــاشــد و اختصــاصي به گــروه خــاصي نخواهد داشت.
توجه به آيات قرآن و احاديث در اين زمينه، به وضوح نشان مي‌دهد
1- 190 ـ 191 / آل‌عمران .
2- در بحث كليــدهــاي روحي و عملي مفصلاً صفات «اُولُواالأَلْباب» به عنوان مفسر قرآن، مطـــرح گشت، رجوع شود.
3- 104 / آل عمـــــــــران .

كه امرِ «دعوت به خير و امر به معروف و نهي از منكر»، در شأن و وظيفه هر مؤمني مي‌باشد و سخن به عدم تفاوت در نتيجه بحث بنابر هر يك از دو تركيب، صحيح به‌نظر نمي‌رسد چرا كه هر مؤمني مجموعه ارتباطاتي را با محيط خانوادگي و اجتماعي خويش دارد و در اين مجموع ارتباطات همواره احتمال وقوع خطاها و كجروي‌ها وجود دارد كه مسؤوليت تذكر به آن‌ها بر عهده كساني است كه در صحنه حضور دارند و از آن مطلع مي‌باشند كه گاه صرفا خود انسان ناظر كجروي و گنــاه و آلــودگــي مي‌باشد، خصوصا در مواردي كه در داخل خانواده‌ها و در دايره محــدودي برمــلا مي‌شود ؛ پس در همه صحنه‌هاي اجتماعي و خانوادگي هر كسي به ميزان درك و

شعور و معرفت ايماني خويش مسؤوليت دعوت به خير و تذكر و توصيه به حق و توصيه به صبر و امر به معروف و نهي از منكــر را برعهــده دارد.
ادلــه بيـانيه بودن «مِنْ» از اين قرار است:
1 ـ آيه 110 همیـــن سوره آل‌عمــران كه پـــس از 6 آيه از آيه مورد بحث ما مطرح است، خصلـــت «امــــر به معـــروف و نهـــي از منكــــر» را بـــه همــــه مــؤمنيــن نسبــت مي‌دهــد:
«كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ...» ؛ (شما بهترين امتي هستيد كه از قبرستان بشريت و از دل ظلمات به نفع مردم، بيرون كشيده شده‌ايد كه پيوسته امر بـــه معــروف و نهــي از منكــر مي‌نمــاييد و بــه خــدا ايمــان داريــد).
مي‌بينيم شأن مستمر امر به معروف، را آيه شريفه به همه امت نسبت

مي‌دهد و مخاطبين اين آيه همان مخاطبين آيه مورد بحث ما مي‌بـاشنــد .
2 ـ سوره عصر شهادت مي‌دهد كه هر انساني در خسارت غوطه‌ور است مگر كساني كه ايمان آورند و اعمال صالح انجام دهند و يكديگر را به حق و صبر و شكيبايي توصيه كنند.
اين «توصيه به حق و صبر» همان شأن «دعوت به خير و امر به معروف» مي‌باشد كه هر كه از اين معني بركنار باشد در خسارت سرمايه‌هاي انساني ـ الهــي‌اش گــرفتــار شــده است ؛ پس ايــن تــوصيــه بـرعهــده همه مي‌باشد.
3 ـ در احاديث وارده در اهميت اين واجب، مؤمني را كه امر به معروف و نهي از منكر نمي‌كند ضعيف‌الايمان و مورد بغض خداوند معرفي مي‌كند كه اين امر، حكايت از شمول اين واجب بر همگان دارد: «اِنَ‌اللّهَ عَزَّوَجَلَّ لَيُبْغِضُ الْمُؤْمِنَ الضَّعيفَ الَّذي لا دينَ لَهُ، فَقيلَ: وَ مَا الْمُؤْمِنُ الضَّعيفُ الَّـذي لا ديـنَ لَـهُ؟ قالَ: اَلَّذي لايَنْهـــي عَــــنِ المُنْكَـرِ...»(1)
4 ـ تشبيه بر رسول خدا كه جامعه را به كشتي در دل دريا، مثل مي‌زند نشان مي‌دهد جلوگيري از تخريب در هر گوشه اين كشتي، متوجه همه افراد، خصوصا كساني است كه به مورد نزديك‌تر و آگاه‌تر و از قدرت بيشتري برخوردارند به هرحال، اين مسئله امري عمومي بوده و در شأن تك تك مؤمنين مي‌باشد ولو اين كه اقدام عملي بر رفع مشكل در هر صحنه‌اي، با حضور عده‌اي با كفايت، كفايت مي‌كند ليكن بهرحال اين
1- (ص) (وســائل، ج 11، ص 397) .

وظيفــه بــراي هــر كســي در طــول زنــدگي، به كرات ضرورتش مطــرح مي‌گــردد خصـوصا آن جا كه صرفا او ناظر صحنه بوده باشد.
5 ـ ادله ضرورت تعلم احكام و ضوابط دين (1) و ادله تكليف در حد وسع و

به ميزان امكان فهم و شعور و دارائي‌هاي خدادادي، (2) تحقيق شــرط علمــي دعــوت به خيــر و امـــر به معــروف و نهي از منكر را تــأكيـد مي‌كننــد.
پس وقتي آگاهي ضرورت داشت، در پي آن، نشر آگاهي و ادامه آن، تحقق عملي و رفع موانع آن، واجب مي‌گردد، پس همه مكلف به كسب آگاهي در حوزه دين مي‌باشند و هركس به ميزان توان وجودي و آگاهي در مسير دعوت به خير و امر به معروف و نهي از منكر، بايد قـدم بردارد.
ب: «ذلِكَ لِيَعْلَمَ اَنّي لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَ اَنَّ اللّهَ لا يَهْـدي كَيْدَ الْخاآئِنينَ. وَ مــاآ اُبَــرِّءُ نَفْســياآ اِنَّ النَّفْسَ لَأَمّارَةٌ بِالسُّوآءِ اِلاّ ما رَحِمَ رَبّياآ اِنَّ رَبّي غَفُـورٌ رَحيــمٌ»(3)
گوينده سخن در آيات فوق كيست ؟
مشهور مفسرين آن را به يوسف عليه‌السلام نسبت داده‌اند و اين از شگفتي‌هاي تفسير است. دلايل عمده بر اين نظـــر سخنـــان عميـــق و
1- «طَلَــبُ العِلْــمِ فَــريضَــةٌ عَلــي كُــلِّ مُسْلِــمٍ» امام صادق عليه‌السلام از رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله (اصـــــــول كـــــافـــــي، ج 1، ص 30) .
2- «لا يُكَلِّفُ اللّهَ نَفْسا اِلاّ ما آتيها» (7 / طلاق).
3- 52 ـ 53 / يوسف .
(172) مثال‌هاي زيباي قرآني
مـوحـدانه‌اي است كه در آيات فوق مشاهده مي‌شود كه از آن زن هــوسـران مشـرك، اين سخنـان نمي‌تـوانـد سرزند.
با تدبّر در جريان سير آيات و واقعيت‌هاي رواني انســـان، معلـــوم مي‌گـــردد گـــوينـــده نـه يـــوسف عليه‌السلام ، بلكه همسر عزيز مصر مي‌باشد:
1 ـ آيه فوق ادامه جريان محاكمه در حضور پادشاه مصر است كه در آن صحنـــه اصـــلاً يـــوســـف عليه‌السلام حضور ندارند تا گوينده آن سخنان باشد، بلكـــه حضـــرت در زنـــدان ماند تا پرونده‌ها بررسي شده، در فضـــاي روشنـي با عزت تمام با پادشاه روبرو شود.
2 ـ تعبير «ذلك» بدون شاهدي از سياق آيه به يوسف عليه‌السلϘѠٚزندان و اين سخن، جريان تشكيل دادگاه فاصله انداخته است.
3 ـ برگشت «ذلك» به سخن حضرت جهت اثبات اين كه پادشاه يا همسر اين زن بداند كه من در غياب او به او خيانت نكردم، بسيار عجيب است، چرا كه در آيات قبل از جريان زندان، به روشني معلوم مي‌گردد كه همه اطرافيان و حتي زنان سرشناس شهر، به‌بي‌گناهي وپاكي يوسف عليه‌السلام واقف گشتند و مسئله شبهه‌اي نداشت تا حضرت، اثبات عدم

خيانت نمايد:
«حشَ لِلّهِ ما هـذا بَشَــرا اِنْ هـذآا اِلاّ مَلَكٌ كَريمٌ»(1)
«يُوسُفُ أَعْـرِضْ عَنْ هذا وَاسْتَغْفِري لِـذَنْبِـكِ»(2)
(يـوسف از ايـن مسئله اعراض كن و خانم شمــا نيز از گناهت استغفـار كن!).
1- 31 / يوسف .
2- 29 / يوسف .

اما خيانت به پادشاه در غياب او هم بي‌معني است چرا كه مسئله ناموسي به پادشاه ربطي ندارد تا در فرض وقوع، خيانت به اين محسوب شود، ديگر اين كه از ابراز علاقه زنان سرشناس شهر و اعتراف صريح همسر عزيز در برابر زنان و كوچك تلقي كردن گناه زن از جانب شوهرش و اعلان صريح زن مبني بر ادامه اصرار خويش در تسليم نمودن يوسف عليه‌السلام ، همه و همه نشان مي‌دهد كه وقوع حادثه در فضاي آلوده دربار و اعيان شهر، حتي عيب كوچكي تلقي نمي‌شد تا چه رسد كه خيانت به پادشاه، در غياب او به حساب آيد و اصلاً در غياب پادشاه، سخن بي‌معنايي است مگر پادشاه همسر آن خانم بود كه خيانت در غياب او مطرح باشد، علاوه بر آن، از سخنان زنان هوسران و سرشناس شهر برمي‌آيد كه طلب كام‌گيري همسر عزيز از غيرشوهرش، عيبي نداشت بلكه عيب اين‌جا بود كه آن فرد، غلام باشد! كه از حيث اجتماعي موجودي بي‌اعتبار و بي‌شخصيت و ذليل تلقي مي‌شد و دون شأن آن خانم بود كه به يك فردي از اين طبقه ابراز علاقه كند!: «وَ قالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدينَةِ امْرَأَتُ الْعَزيزِ تُراوِدُ فَتيها عَنْ نَفْسِه قَدْ شَغَفَها حُبّا اِنّا لَنَريها في ضَلَلٍمُبينٍ»(1) ؛ (و عده‌اي از زنان در شهر گفتند كه همسر عزيز با غلامش نسبت به نفس او مراوده دارد كه عشق غلام به صميم قلبش رسيده است بي‌شك ما او را در گمراهي روشنگري مي‌بينيم).
4 ـ استبعاد كلمات توحيدي از همسر عزيز مصر، خود، موجب شگفتي
1- 30 / يوسف .

است چراكه آن جا كه «سَحَره» با يك برخورد كوتاه با حضرت موسي عليه‌السلام متحول مي‌شوند و به اوج ايمان دست پيدا مي‌كنند و آن جا كه كنيزكي بي‌حياء در زندان امام هادي عليه‌السلام ظرف دو روز متحول مي‌شود، چگونه زني كه بسيار هشيار و زيرك و روانشناس مي‌باشد (1) پس از سال‌ها ارتباط از نزديك با حضرت و مشاهده عجايب معنوي و روح ملكوتي حضرت، آن هم با گذشت حدود 14 سال از زندان يوسف عليه‌السلام و ديدن استقامت حضرت در عدم پاسخگويي به مطلوب آن

زن، متحول نشود و آن سخنان را كه بارها و بارها در رفتار و كردار و سخنان يوسف ديده است بازنگويد: «ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما رَأَوُا الْايتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّيحينٍ» (2)؛ (سپس بعد از آنكه معجزات فراواني را ـ از حضرت ـ مشاهده نمودند امر چنين ظاهرشدكه بايداو را تامدتي زنداني‌كنند ـ تاغائله‌ابراز علاقه خانم‌ها به او فروكش كند! يا آنكه يوسف عليه‌السلام تسليم هوس همسر عزيز شود!) .
5 ـ عدم تبرئه نفس از جانب حضرت يوسف عليه‌السلام در يك چنين جايگاهي كه همه فاسدند و غرق در تباهي، خود نسبتِ بسيار شگفتي است، معنا ندارد يوسف پاك و مقدس به عناصر آلوده بگويد من نفسم را تبرئه نمي‌كنم اصلاً حضرت با اصرار از زندان خارج نشد تا پاكي و
1- هشياري زن از تغيير حالت سريع او در برابر شوهرش و اتهام به يوسف، جلوه‌گر است ؛ كيفيت چيدن صحنه مشاهده يوسف عليه‌السلام توسط زنان شهر، زيركي و روانشناسي او را حكايت دارد كه از قبل با شنــاخت روحيــه‌ها و باشنــاخت راه غافل‌گيري آنان، نتيجـه را پيش‌بيني مي‌نمود .
2- 35 / يوسف .
نمونه‌هايي ديگر (175)
قداستش را به دستگاه آلوده پادشاه و شخص او بفهماند و آنان را محكوم نمايد، اين جا جايي نيست كه حضرت يوسف، از عجز بندگي در عدم ارتكاب گناه، سخن گويد، (1) در اين شرايط اين گونه سخن گفتن از جانب يوسف پاك و مطهر، راه عذر و بهانه و كوچك شمردن گناه را براي عناصر آلوده فراهم مي‌نمايد: «وقتي كه يوسف نيز در معرض خطر است پس طبيعي است كه ما به گناه آلوده شويم»!
حال آنكه اينجا جاي استيضاح و شرمنده نمودن احساس شديد گناه را در وجود آنان پديدار كردن، مي‌باشد تا تحولي بنيادين در آنان شكــل گيرد كه مي‌بينيم در مورد همسـر عــزيــز شكـل گرفت و متحول گشت.
6 ـ روايات در مورد همسر عزيز نشان مي‌دهد كه آن زن از پس آزادي حضرت از زندان، متحول شده است كه با توجه به آيه موردبحث، شروع تحــول از همين صحنــه دادگاه بـوده است.
7 ـ ممكن است اشكال شود اگر سخن مــذكــور از همسر عزيز باشد پــس چطــور قبــل از دادگــاه بــوده اسـت.
جواب اين اشكال را قرآن كريم در تحول روحي ملكه سبأ روشن
1- مفسران مناجات حضرت را در خلوت شاهد بر صدر سخن فوق از حضرت گرفته‌اند: «.. اِلاّ تَصْرِفْ عَنّي كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَ اَكُــنْ مِــنَ الْجهِليــنَ» (33 / يوسف) در حــالي كه هر سخن جايي و هر نكته مقامي دارد! مقام خلوت و مناجات را با آن مقام اثبــات بي‌گنــاهي و محكــوم

نمــودن فســاد طبقــه حــاكمــه را يكــي گــرفتــن، قيــاسي است مــع‌الفــارق، بلكه قياسي محرّم است!

(176) مثال‌هاي زيباي قرآني

مي‌گرداند كه با وجود ديدن نامه ملكوتي حضرت سليمان مزين به ذكر بسم اللّه ملكه را به تكــريــم وامي‌دارد و با وجود ديدن انتقال تختش از مسير هزاركيلومتري و عجايب ديگر هنوز به حقانيت رسالت و دعوت حضرت اعتراف مي‌نمايد چراكه هنوز آثار شرك و بت‌پرستي در وجودش مانع از اعتــراف مي‌گــردد تا آن كه با ديدن صحنه نهر شيشــه‌اي بـالاخره به اعتراف درمي‌آيد.

«وَ صَـدَّها ما كانَتْ تَعْبُدُ مِنْ دُونِ اللّهِ اِنَّها كـانَتْ مِنْقَوْمٍ كافِرينَ» (1)

(و او ـ ملكه را از اعتراف ـ مانع شد آنچه كه او از غيرخدا مي‌پرستيد، چرا كه او از قـومي حق پوش و كافر بود) .

با اين تــوجّه، تشكيــل دادگــاه و اعتــراف شــديــد زنــان اشراف، بــه همــراه عظمت‌هاي يوسف عليه‌السلام و استقامت شديد او، سد روحي همسر عزيز را در پذيرش حق، يكبـــاره شكست و اين چنين مخلصــانه بــه صــداقت يـوسف عليه‌السلام اعتراف نمود.

تعبير «لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ» به عدم خيانت به يوسف عليه‌السلام نسبت به كتمان حقـايـق، نظـر دارد در حــالــي كــه او در زنـــدان به سـر مي‌بـرد.

ت: «اَلا بِـــذِكْـــــرِ اللّـــــهِ تَطْمَئِـــــنُّ الْقُلُـــــــوبُ» (2)

(به هــوش باشيد كه صرفا با ياد خدا پيوسته دل‌ها آرام مي‌گيـرنــد) .

انحصار آرامش دل به ياد خدا، اين سؤال را پيش مي‌كشد: پس اين آرامشي كه اهل دنيا در روآوردن به لذات و غرايز و جلوه‌هاي زينت دنيا،

1- 43 / نمل .

2- 28 / رعد .

نمونه‌هايي ديگر (177)

احساس مي‌كنند، چيست ؟(1)

دقت در تعبيرات آيه و توجه به حقيقت لذت‌ها در زندگي، تناقض ظاهري آيه با واقعيت‌هاي رواني را مرتفع مي‌گرداند: آيه با تعبير فعل مضارع، استمرار آرامش دل را به ياد خدا منحصر مي‌نمايد و آرامش لحظه‌اي را در كنار لذات دنيا نفي نمي‌نمايد، ديگر اين كه احساس لذت از جلوه‌هاي شهوات و آلودگي‌ها با تخيل استمرار و بقاء آنها همـراه است وقتـي كه انسان به گذرا بودن و فناپذيري آنها پي ببرد ديگر دل مضطرب باتكيه برامرفاني و زودگذر هرگز آرامش پيدا نمي‌كند و اضطراب از او رخت برنمي‌بندد، چراكه انسان در پي لذت و بهره‌وري ثابت و ابدي است و توجه به تغيير و تحولات دائمي امكانات، تمام تكيه‌گاه‌هاي انسان را درهم فرو مي‌ريزد و آرامش او را سلب مي‌نمايد و حزن نسبت به گذشته و خوف و

ناامني را در وجودش نسبت به آينده مبهم، پديد مي‌آورد تا آنكه به تكيه‌گاهي دست يابد كه ديگر تغييرناپذير و فاني نباشد: «وَ تَوَكَّلْ عَلَي الْحَيِّ الَّذي لا يَمُوتُ» (2) (و به خداي زنــده تكيه كن كه هرگز نمي‌ميرد) .
بــا تـوجـه بــه ايــن نكتــه مي‌يــابيــم كــه آرامش مستمــر و آرامش حقيقــي جز با ياد خدا هرگز پديد نمي‌آيد مگر در شرايط تخيل ابــدي بــودن لــذت‌هاي دنيــايي كه آن هــم گــذرا و مـوقتـي مي‌باشد.

1- تدبّر دراين‌آيه‌به‌ابزارفني‌نيازندارد، از اين رو نكات فوق در حد برداشت عموم مردم مي‌باشد .
2- 58 / فرقان .

مرتبه لطائف قرآن به اولياء الهي اختصاص دارد، اينكه مرز ميان مرتبه اشارات و لطائف قرآن چيست؟ در حديث امام حسين عليه‌السلام بيان نشده است، جز آن كه «اشارات» به «خواص» نسبت داده شده است و «لطائف» به «اوليـاء الهـي» كه اجمـالاً نشـان مي‌دهد مرتبه «اشارات» عمدتا با عقل فطري و ابزار تخصصي به دست مي‌آيد ليكـن مـرتبـه «لطائف» شـأني از ولايت الهي را مي‌طلبـد و نورانيتي رباني را نيـاز دارد تا لطـائف آيات، مكشوف گردد.

معيار ما براي اين تفكيك، لطائف تفسيري بود كه از ائمه معصومين و اولياء الهي رسيده است لطائفي كه نوع مفسران متخصص از درك آن عـاجـز مـانـده بـودنـد كـه در نمـونـه‌هاي زير روشـن مي‌گردد:

1 ـ «وَ ما كانَ اللّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَ اَنْتَ فيهِمْ وَ ما كانَ اللّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ»(1) درنهج‌البلاغه، حضرت‌علي عليه‌السلام درتفسيرآيه مي‌فرمايد:

«در زمين دوامان از عذاب خدا، قرارداشت درحالي‌كه(اكنون)يكي‌از آن دو برداشته‌شده‌است پس‌ديگري‌را اخذكنيد پس به‌آن محكم دست گيريد».

اما اماني كه برداشته شد پس او رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله بود و اما امان باقي مـانـده پس استغفـار مي‌بـاشـد چراكه خـداي تعالي مي‌فـرمـايد:

«وَ مـا كـانَ اللّـهُ لِيُعَـذِّبَهُـمْ وَ اَنْـتَ فيهِـمْ وَ مـا كانَ اللّهُ مَعَـذِّبَهُـمْ وَ هُـمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (2)

1- 33 / انفال .

2- نهج، ك 88 .

2 ـ «اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ‌لِلنّاسِ لَلَّذي بِبَكَّةَ مُبارَكا وَ هُدًي لِلْعالَمينَ». (1)

در تفسير عياشي آمده است كه: «منصور دوانيقي خواست كه از اهل مكه، خانه‌هايشان را بخرد تا در مسجدالحرام وسعت ايجاد كند، آنان زيربار نرفتند، پس آنان را تشويق نمود، باز امتناع ورزيدند در نتيجه، با اين شرايط اوضاع بر منصور تنگ شد، پس نزد امام صادق عليه‌السلام آمده گفت: «من از اينان چيزي از خانه‌ها و آستانه‌هايشان را درخواست كردم تا در مسجدالحرام وسعت ايجاد كنيم در حالي كه در اين امر، مردم مانع شدند پس ناراحتي شديدي مرا فراگرفته است»، پس حضرت فرمود: «نبايد آن مسئله تو را مغموم كند در حالي كه حجت و دليل تو بر آنان در آن مسأله چيره است» پس منصور پرسيد: «و به چه چيزي بر آنان دليل

آورم؟» پس حضرت فرمود: «به کتاب خدا»، پس پرسيد: «در چه موضعي از قرآن؟»، پس حضرت فرمود: «سخن خدا که "اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنّاسِ لَلَّذي بِبَکَّةَ..." در حالي که خداوند به تو خبر داده است که اول خانه‌اي که براي مردم قرار داده است هماني است که در مکه قرار دارد، پس اگر مردم قبل از خانه کعبه (آن زمين‌ها را) در اختيار داشتند پس آستانه و صحن منزلشان به آنان اختصاص دارد و اگر خانه کعبه از قديم در ميان آنان بـوده است پس صحن خـانـه کعبـه به خود او اختصاص دارد!». (2)
در حديثي ديگر، حادثه‌اي مشابه از امام موسي کاظم عليه‌السلام آمده است:

1- 96 / آل عمران .
2- تفسير الميزان، جلد 3، صفحه 375، 96 / آل‌عمران .

همين که "مهدي عباسي" در مسجدالحرام بنا احداث نمود، منزلي در چهارگوش مسجد باقي ماند پس آن را از صاحبانش درخواست نمود، آنان امتناع کردند، پس از فقهاء موضوع را پرسيد، همه به او گفتند که سزاوار نيست که چيزي را به غصب در مسجدالحرام داخل کني، پس علي‌بن‌يقطين به او گفت: اي‌اميرمؤمنان! من‌نامه‌اي به‌موسي‌بن‌جعفر عليه‌السلام مي‌نويسم تا تو را به حقيقت امر در اين مسئله، خبر دهم پس به والي مدينه نوشت که از موسي بن جعفر عليه‌السلام در مورد خانه‌اي بپرسد که مي‌خواهيم آن را در مسجدالحرام داخل نماييم و صاحبان آن بر اين کار امتناع مي‌ورزند. راه خروج از اين مشکل چگونه است ؟
والي آن را به ابي‌الحسن عليه‌السلام گفت، پس ابي‌الحسن عليه‌السلام (امام موسي کاظم) فرمود: «آيا بايد جواب را در اين مسأله داد؟» پس والي گفت: «دستور را چاره‌اي از جواب نيست»، پس حضرت به او فرمود: «بنويس " بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمنِ الرَّحيمِ"، اگر کعبه به مهماني مردم فرود آمده است پس مردم به صحن کعبه اولويت دارند و اگر مردم هماناني هستند که به صحـن کعبـه فرود آمده‌اند پس کعبـه به صحـن خـويش اولي است!».
صـاحب الميـزان مي‌فـرمـايـد: «اين دو روايت دربـرگيـرنـده استدلال لطيفـي هستنـد و گـويـا کـه "منصـور" آغـازگر تـوسعه مسجـدالحـرام بـود سپس امـر به دست "مهـدي" به اتمام رسيد». (1)
3 ـ «وَ اَنَّ الْمَسـاجِـدَ لِلّٰـهِ فَـلا تَـدْعُـوا مَـعَ اللّٰـهِ اَحَـدا» (2)

1- صفحه 357 .
2- 18 / جن .

در تفسير عياشي آمده است كه: «معتصم از امام جواد عليه‌السلام در مورد سارق پرسيد كه از چه موضعي واجب است كه قطع شود؟ پس حضرت فرمود: «قطع واجب است كه از مفصل ريشه انگشتان باشد پس كف دست باقي بماند»، پس معتصم پرسيد: «دليل بر آن چيست؟» حضرت فرمود: «سخن رسول خدا صلي‌الله‌عليه‌وآله كه سجده بر هفت جزء (از اعضاء) مي‌باشد: صورت و دو دست و دو زانو و دو پا، پس اگر دست از مفصل كف دست (مچ) يا مفصل بازو (مرفق) قطع شود براي دزد دستي نمانده است كه بر آن سجده صورت گيرد در حالي كه خداوند فرموده است: «وَ اَنَّ الْمَساجِدَ لِلّـهِ» (سجده‌گاه‌ها متعلق به خداست) و مقصود به سجده‌گاه، همين اعضاي هفتگانه است كه بر آن‌ها سجده صورت مي‌گيرد پس «فَلا تَدْعُوا مَعَ اللّهِ اَحَدا» و هرچه كه براي خدا باشد پس نبايد قطع شود!». (1)

4 ـ «ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعيمِ» .(2)

در اصول كافي آمده است كه ابي‌حمزه مي‌گويد: «ما جماعتي نزد امام صادق عليه‌السلام بوديم پس ما را به طعامي دعوت نمود كه برايمان به لذتبخشي و گوارايي آن، سابقه‌اي نبود و خرمايي را نيز برايمان آورد كه از صفا و نيكويي‌اش، همه چهره‌ها به آن مي‌نگريست پس كسي گفت: بي‌شك از اين نعيمي كه به آن نزد فرزند رسول خدا، متنعم شديد مورد پرسش قرار گرفت، پس امام صادق عليه‌السلام فرمود: به يقين خداي عزيز و

1- تفسير الميزان، جلد 20، صفحه 58، 18 / جن .

2- 8 / تكاثر .

جليل، بزرگوارتر و بالاتر از اين است كه طعامي را بخوراند پس آن را به شما گوارا قرار دهد سپس از شما در مورد آن پرسش نمايد، جز اين نيست كه از شما مي‌پرسد از آنچه كه به واسطه محمد و آل محمد صلي‌الله‌عليه‌وآله بر شما ارزاني داشته است».

در حديثي ديگر از امام صادق عليه‌السلام مي‌فرمايد: «خداوند بزرگوارتر از آن است كه از مؤمن در مورد أكل و شربش سؤال نمايد».

در حديثي مشابه از امام رضا عليه‌السلام آمده است كه فرمود: «هيچ نعيم حقيقي در دنيا وجود ندارد»، پس بعضي از فقهاء حاضر در مجلس گفتند: «پس سخن خداي تعالي "لَتُسْئَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعيمِ" (چيست)؟، اين نعيم در دنيا جز آب سرد چيز ديگري نيست»، پس امام رضا عليه‌السلام در حالي

كه صدايش را بلند نمود، فرمود: «و اين گونه آن را شماها تفسير نموديد و آن را بر انواع مختلفي قرار داديد، پس بعضي گفتند: «آن آب سرد است» و غير آنان گفتند: «آن طعام نيكوست» و ديگران گفتند: «آن خواب نيكوست» در حالي كه پدرم از پدرش امام صادق عليه‌السلام مرا حديث نمود كه سخن شماها در نزد امام صادق عليه‌السلام در مورد سخن خدا «ثُمَّ لَتُسْئَلُنَّ...» مطرح شد پس حضرت غضب نموده فرمود: «خداوند هرگز از بندگانش در مورد آنچه كه بر آنان تفضل نموده است سؤال نمي‌كند و به واسطه آن بر آنان منت نمي‌نهد چراكه منت گذاردن به نعمت داده شده از مخلوق قبيح است پس چگونه ممكن است كه به خالق نسبت داده شود آنچه را كه مخلوقين به آن خشنود نمي‌باشند، وليكن «نعيم» حب ما اهل بيت و دوستي مــاست كـــه خــداونـــد بعد از توحيـد و نبــوت از بنــدگــانش در مــورد آن

سؤال مي‌نمايد و به جهت اين كـه اگر بنده به آن وفا كند او را به نعيم بهشتي كه زوال‌نداردخواهدكشاند». (1)

5 ـ «قُــلْ اَعُـوذُ بِـرَبِّ النّاسِ. مَلِكِالنّــاسِ... مِــنَ الْجِنَّةِ وَ النّاسِ»(2) .

در حديث «عنوان بصري» در جلد اول بحار، (3) امام صادق عليه‌السلام حقيقت عبوديت را براي «عنوان» توضيح مي‌دهد كه با توجه به نكات مندرج در حديث، تفسيري لطيف از سوره ناس مي‌باشد: «... به حضرت گفتم: "يا ابا عبداللّه حقيقت عبوديت چيست؟"». فرمود: «سه چيز است: (اوّل) اين كه بنده براي خويش در آنچه كه خداوند به او بخشيده است، مالكيتي نبيند، چراكه بندگان را مالكيتي نمي‌باشد، مال را مال خدا مي‌بيند، آن را هر جايي كه خداوند به آن امر فرموده است قرار مي‌دهند و (دوّم) اين كه بنده براي خويش تدبيري را (جداي از تدبير مالك خويش) نينديشد و (سوّم) اين كه تمام اشتغالش در آن چيزي باشد كه خدا به آن امــر فـرمـوده و يــا اين كـه نهي نموده است.

پس هرگاه عبد براي خويش در آنچه كه خداي تعالي به او بخشيده است، مالكيتي نبيند، انفاق كردن براي او آسان و راحت خواهد بود، در آنچــه كه خداي تعالي به او امــر كــرده است كه در آن مورد انفاق نمايد.

و هرگاه بنده تدبير نفس خويش را بر مدبر خويش واگذار نمايد،

1- وسائل الشيعه، جلد 16، صفحه 446، براي توضيح اين روايات رك: تفسير الميزان، جلد 20، صفحــه 354، بحث روايــي .

2- سوره ناس .

3- صفحه 225 .

حوادث ناگوار دنيا بر او سبك و آسان خواهد گرديد.

و هرگاه بنده به آنچه كه خداي تعالي به آن امر فرموده و يا نهي نموده است، مشغول گردد، (ديگر) از اين دو مسأله به سوي جر و بحث رياكارانه و فخر و مبـاهـات بـا مردم، فراغت پيدا نخواهد كرد».
پس هرگاه خداوند بنده را به اين سه، كرامت بخشيد بر او "دنيا و ابليس و خلق"، حقير و سبك خواهد شد و دنيا را به عنوان مسابقه در كثرت اندوزي و فخرفروشي طلب خواهد نمود و آنچه را كه نزد مردم است به جهت عزت جويي و برتري‌طلبي، نخواهد خواست و ايامش را به بيهودگي رها نخواهد كرد، پس اين اولين درجه تقواست، چراكه خداي تبارك و تعالي مي‌فرمايد: «تِلْكَ الدّارُ الْاخِرَةُ نَجْعَلُها لِلَّذينَ لا يُريدوُنَ عُلُوّا فِي الْارْضِ وَ لا فَسادا وَ الْعاقِبَةُ لِلْمُتَّقينَ». (1) ؛ (آن خانه آخرت است كه آن را براي كساني كه برتري‌طلبي در زمين را اراده نمي‌كنند و نه فساد را، قرار مي‌دهيم‌وعاقبت ـ زندگي ـ به متقين اختصاص دارد).
سه مرحله عبوديت، نظر به سه مرحله ربوبيت (صاحب اختياري)، ملوكيت (سياستمداري و تدبير) و الوهيت (امر به عبادت نمودن) خداوندي دارد كـه «رب النــاس، ملك النــاس، و الـه الناس» به آن‌ها اشاره مي‌كند.
آثاري كه در اواسط سخن، حضرت نتيجه مي‌گيرند به لطافت علمشان مي‌باشد كه از ظاهر آيه به سادگي به دست نمي‌آيد، ليكن با توجه به استدلال‌هاي لطيف حضرت به روشنــي از آيــات نتيجه گرفته مي‌شود.
1- 83 / قصص .
نمونه‌هاي تدبّر در مرتبه لطائف قرآن (185)
اثر نهايي در سخن حضرت در خود سوره منعكس است كه استعاذه به اين سه شأن الهي، انسان را از شرّ وسوسه گران خناس جني و انسي نجات مي‌بخشد كه در سخن حضرت، «دنيا» اضافه شده است و در واقع وسوسه‌گري دنيا بر اثر تحريكات شيطان جني و انسي و نفس اماره پديد مي‌آيــد و خــود عـامـل مستقل به حساب نمي‌آيد.
6 ـ «وَ اخْتــارَ مُــوســي قَــوْمَــهُ سَبْعيــنَ رَجُــلاً لِميقاتِنا فَلَمّا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ...» (1)
در تفسير برهان از حضرت وليعصر عجل اللّه تعالي فرجه الشريف در انتصابي بودن امامت، تفسيري لطيف ذيل آيه شريفه آمده است كه از تلفيق آيات 55 / بقره و آيه فوق استفاده شده است:
«سعدبن عبداللّه قمي مي‌گويد، به حضرت گفتم: پس اي مولاي من به من خبر دهيد از علتي كه مردم را از برگزيدن امام براي خويش، منع مي‌كند؟ حضرت فرمود: «امام مصلح يا مفسد؟» گفتم: «مصلح» فرمود: «پس آيا امكان دارد كه اختيار آنان بر شخص مفسد قرار گيرد بعد از آنكه كسي از آنچه كه به ذهن ديگري از صلاح و فساد، خطور مي‌كند، آگاهي ندارد؟»، گفتم: آري (امكان دارد)، فرمود: «آن همان علتي است كه آن را به

صورت استدلالي يقيني برايت ايراد مي‌كنم: به من خبر ده از رسولاني كه خداوند آنان را به خلوص و صفاي باطن برگزيده است و بر آنان كتاب را نازل كرده است و با عصمت مؤيّد نموده است، چراكه آنان برترين و

1- 155 / اعـــــــراف .

آگاه‌ترين امت‌ها هستند و راه‌يافته‌ترين از انبياء به برگزيدن و اختيار نمودن كسي همچون موسي عليه‌السلام و عيسي عليه‌السلام ، آيا امكان دارد با وجود وفور عقلشان و كمال علمشان، وقتي تصميم به برگزيدن كسي نمايند، ايــن كــه اختيـــار اين دو نبــي بــر منــافــق واقــع شود در حالي كه آن دو گمــان مي‌كننــد كه او مـؤمــن است؟» .

گفتم: نه!، پس حضرت فرمود: «اين موسي كليم خداست كه با وجود وفور عقلش و كمال علمش و نزول وحي بر او، از بزرگان قومش و از چهره‌هاي بزرگ لشكرش براي ميقات پروردگارش هفتاد مرد را از كساني كه شكي در ايمان و اخلاص آنان نبود، برگزيد، پس اختيارش بر منافقين واقع گشت! چراكه خداوند مي‌فرمايد: «وَ اخْتارَ مُوسيقَوْمَهُ سَبْعينَرَجُلاًلِميقاتِنافَلَمّا اَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ...» (1)

(و موسي عليه‌السلام از ميان قومش هفتاد مرد را براي ميقات ما برگزيد پس همـيــن كه زلــزله صـاعقه آنان را فراگرفت...) .

«وَ اِذْ قُلْتُمْ يامُوسي لَنْنُؤْمِنَ لَكَ حَتّي نَرَي اللّهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصّاعِقَةُ وَ اَنْتُمْ تَنْظُرُونَ». (2) (و ياد آوريد وقتي گفتيد اي موسي، هرگز تو را تصديق نخواهيم كرد تا آنكه خدا را آشكار ببينيم پس صاعقه شما را فــراگــرفــت در حــالــي كه مي‌نگـــريستيــد ـ منتظــــر بــوديــد).

«يَسْئَلُــكَ اَهْــلُ الْكِتــابِ اَنْ تُنَــزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتابا مِنَ السَّماآءِ فَقَدْ سَئَلُــوا مُــوســي اَكْبَــرَ مِـنْ ذلِــكَ فَقــالُوآا اَرِنَــا اللّــهَ جَهْــرَةً

1- 155 / اعراف .

2- 55 / بقره .

فَاَخَذَتْهُــمُ الصّاعِقَــةُ بِظُلْمِهِمْ». (1)

(از تو اهل كتاب درخواست مي‌كنند كه بر آنان كتابي را به تدريج از آسمان فرود آوري، پس به واقع از موسي بزرگ‌تر از آن درخواست نمودند پس گفتند: خدا را آشكارا به ما نشــان بــده پس آنــان را صاعقه به سبب ستمشــان فراگرفت». (2)

پس همين كه اختيار كسي را كه خداوند او را به نبوت برگزيده است، واقع بر افسد نه اصلح، يافتيم در حالي كه او گمان دارد كه آن فرد اصلح است نه افسد، فهميديم كه حق اختيار امام براي احدي سزاوار نيست مگر بر كسي كه آگاه است به آنچه كه سينه‌ها آن را پنهان نموده‌اند و باطن‌ها

پوشيده داشته‌اند و درون‌ها به آن منصرف خواهند شد و ـ فهميديم ـ كه ارزشي براي اختيار مهاجرين و انصار نيست بعد از آنكه اختيار انبياء بر صاحبان فساد واقع گشت وقتي كه اهل صلاح را اراده كـــرده بـــودنـــد» .
7 ـ «وَاغْفِرْلاَِبي اِنَّهُ كانَ مِنَ الضّالّينَ»،(3) «رَبَّنَا اغْفِرْلي وَ لِوالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسابُ». (4)
ازجمله برداشت‌هاي‌لطيف، اثبات موحدبودن پدرحضرت‌ابراهيم عليه‌السلام به دلايل لطيفي توسط علامه بزرگوار طباطبائي مي‌باشد كه به عنايت الهي اين معضل معركه‌آرا را با دلايل روشن قرآني گشودند، خلاصه
1- 153 / نساء .
2- براي ربط اين سه‌آيه به‌هم‌وتوضيحات‌بيشتر رك:تفسيرالميزان، ج8،ص283 به‌بعد.
3- 86 / شعراء .
4- 41 / ابراهيم .

استـــدلال آن بـزرگـــوار از ايـــن قـــرار اســت:
الف: لفظ «اب» در عرف لغت و در فرهنگ قرآن هم بر پدر و هم بر عمو و هم بر پدرخوانده، اطلاق مي‌شود، حال آن كه لفظ «والِد» بر پدر حقيقي، اطلاق مي‌شود.
ب: آزر كه «أبِ» ابـــراهيـــم مي‌بـــاشـــد بـــه صـــريـــح آيه 86 سوره شعـراء گمـراه بود و بـــه بيـان صريـح آيه 114 ســوره توبه «ابِ» ابـراهيـم مشـرك بـود و سپس دشمـن خـدا شد:
«... فَلَمّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ عَـدُوٌّ لِلّـهِ تَبَرَّأَ مِنْه ...» (1)
ت: به بيان صريح آيه 113 / توبه، پيامبر و مؤمنين حق ندارند براي مشركان، طلب مغفـــرت نمـــاينـــد ولـــو آن كـــه از خويشان نزديك بـاشنـد بعـــد از آن كه مشخـــص شـود كـه آنان از اهـــل جهنـــم هستند:
«ما كانَ لِلنَّبِيِّ وَ الَّذينَ امَنُوآا اَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكينَ وَ لَوْ كانُوآا اُولي قُرْبي مِنْبَعْدِماتَبَيَّنَ لَهُمْاَنَّهُمْاَصْحابُالْجَحيمِ»(2)
ث: آيه 114 سوره تـوبـه نشان مي‌دهد كه طلب استغفار ابراهيم عليه‌السلام براي «ابِ» خويش محدود به مهلتـــي بـــود كـــه «ابِ» او آن را بـــه حضـــرت وعـــده داده بـــود تا كه ايمـــان آورد ليكن وقتي براي حضرت شرك و دشمني «اب» با خدا روشن گشت از او بيزاري جست: «وَ ماكانَ اسْتِغْفـــارُ اِبْـــراهيـمَ لاَبيـهِ اِلاّ عَـــنْ مَـــوْعِـــدَةٍ وَعَـــدَهـاآ اِيّاهُ فَلَمّا...» .
ج: آيه سوره شعراء طلب مغفرت حضرت را نسبت به «أبِ» خويش،
1- 114 / توبه .
2- 113 / توبه .

نمونه‌هاي تدبّر در مرتبه لطائف قرآن (189)
وقتي كه در خانه پدر و در جواني به سر مي‌برد مطرح مي‌نمايد، كه با بيان سـوره تـوبـه پـس از مـدت كـوتـاهـي، تبـري حـاصـل شـد.
ح: آيه سوره ابراهيم با كمـال تعجب در سن پيري بعد از تولد اسماعيل عليه‌السلام و اسحاق و بعد از ساخته شدن خانه كعبه، از طلب مغفرت حضـرت نسبـت بـه پـدر و مـادر حقيقي‌اش (والِدَيَّ) خبـر مي‌دهد.
سن حضرت در اين زمان با توجه به تولد حضرت اسماعيل در حدود 100 سالگي و ساخته شدن خانه در حدود 120 سالگي و تبديل شدن اطراف كعبه به شهر، نزديك 130 سال مي‌باشد كه در آيات منعكس است:
«رَبِّ اجْعَلْ هذا بَلَدا اٰمِنـا». (1)
«رَبِّ اجْعَلْ هذَا الْبَلَدَ اٰمِنا». (2)
«اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذي وَهَـبَ لـي عَلَـي الْكِبَـرِ اِسْمعيـلَ وَ اِسْحـقَ... رَبَّنَـا اغْفِـرْلي وَ لِـوالِـدَيَّ». (3)
آيـه سـوره بقـره نشـان مي‌دهـد هنگـام ساختن خانه، شهري در ميـان نبـوده اسـت.
آيه سوره ابراهيم كه مشتمل بر طلب مغفـرت بـراي والـدين خـويـش مي‌بـاشـد نشـان مي‌دهـد كـه منطقـه تبـديـل بـه شهـر شـده اسـت.
پس با توجه به ممنوعيت استغفار براي مشركين و روشن شدن

1- 126 / بقـــره .
2- 35 / ابراهيم .
3- 39 ـ 41 / ابراهيم .

(190) مثال‌هاي زيباي قرآني
دشمني «ابِ» ابراهيم در جواني، اين طلب استغفار حضرت در واپسين سال‌هاي عمر خويش نسبت به «والدين» خويش نه «أب»، دليل قطعي است كه اولاً؛ آزر پدر حقيقي ابراهيم عليه‌السلام نبوده است و ثانيا پدر و مادر حضرت موحد بوده‌اند كه به تأييد آن احاديث بسياري از اهل بيت عليهم‌السلام رسيده است كه «آباء انبياء مشرك نمي‌باشند».(1)
نمـونـه تـدبّـر در مـرتبـه حقيقـت قـرآن
حقيقت قرآن به انبياء و معصومين عليهم‌السلام اختصاص دارد كه از مقوله لفظ و ظهور لفظي بيرون است و به باطن و حقيقت قرآن مستقيما نظر دارد و از طريق الفاظ قرآن نمي‌توان آن حقايق را توضيح داد مگر همچون خوابي كه به واقعي اشاره دارد كه تفسير آن خواب و تطبيقش بر واقعيت آن به توان بالاي معنوي نيازمند است ؛ به هر حال ما را به آن حوزه راهي نيست ليكن در احاديث گاه بياناتي است كه به اشاره و از دور، از حقايق قـرآن قـدري خبـر مي‌دهـد كه به عنـوان نمـونـه يكي از آن‌هـا را

کــه در تفسيــر «ن و القلــم» وارد شــده اســت ذکـــر مي‌نمـــاييــم:
«در معاني‌الاخبار از امام‌صادق عليه‌السلام درتفسيرحروف مقطعه‌در قرآن آمده است که حضرت به سفيان ثوري فرمود: «و اما "ن" پس آن نهري در بهشت است، خداوند عزيز و جليل فرمود: جامد شود، پس مداد گرديد سپس به قلم گفت: "بنويس" پس قلم سطر به سطر در لوح محفوظ آنچه را

1- ايـن ادلـه مستفاد از نکته سنجي‌هاي علامه ذيل آيات سوره بقره، ابراهيم و شعراء مي‌باشد .

که واقع است و آنچه را که تا روز قيامت واقع خواهد شد، نوشت، پس مداد، مــدادي از نــور است و قلـم، قلمي از نور است و لوح، لوحي از نور است».
سفيان گفت: به حضرت گفتم: «اي فرزند رسول خدا، امر لوح و قلم و مداد را بيشتر توضيح دهيد و به من از آنچه که خداوند به شما تعليم داده است، بياموزيد» ؛ پس حضرت فرمود: «اي پسر سعيد اگر تو لايق جواب نبودي پاسخ تو را نمي‌دادم، پس "نون" فرشته‌اي است که به قلم (پيام را) مي‌رساند که او (قلم) فرشته‌اي است و قلم (نيز، پيام را) به لوح مي‌رساند و او (نيز) فرشته‌اي است و لوح (نيز، پيام را) به اسرافيل مي‌رساند و اسرافيل (نيز، پيام را) به ميکائيل مي‌رسانــد و ميکــائيل (نيز، پيام را) به جبرئيل مي‌رساند و جبرئيل (نيز، پيام را) به انبياء و رسـولان مي‌رساند».
سفيان مي‌گــويــد: سپس حضـــرت فــرمــود: «برخيــز از سفيــان چـــرا کــه مــن (ديگــر) بر تــو ايمـــن نيستـم!». (1)
تعبير «ايمن نيستم» از حضرت نشان مي‌دهد، حتي شنيدن گزارشي از حقيقت قرآن در توان افراد سطح بالا نيست تا چه رسد به توده‌هاي مردم که ممکن است به گوينده نسبت‌هاي ناروا وارد نمايند.

1- تفسير الميزان، جلد 19، صفحه 376، نظير اين حديث همين تفسير، جلد 18، صفحه 182.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحیم
جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ في سَبيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
(سوره توبه آیه 41)
با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السّلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند
بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص 159
بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهلبیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال 1340 هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.
مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال 1385 هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.
اهداف :دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :
الف)چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی
ب)تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن سهمراه
ج)تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازيهاي رايانه اي و ... اماکن مذهبی، گردشگری و...
د)ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار هاي تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر
ه)تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای
و)راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط 2350524)
ز)طراحی سیستم هاي حسابداري ، رسانه ساز ، موبایل ساز ، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک ، SMS و...
ح)همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...
ط)برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه
ی)برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضوری و مجازی) در طول سال
دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگي مذهبي قائميه اصفهان
تاریخ تأسیس: 1385 شماره ثبت : 2373 شناسه ملی : 10860152026
وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com
فروشگاه اینترنتی: www.eslamshop.com
تلفن 25-2357023- (0311) فکس 2357022 (0311) دفتر تهران 88318722 (021) بازرگانی و فروش 09132000109 امور کاربران (0311)2333045
نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی ، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت

امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشاالله.
شماره حساب 621060953 ، شماره کارت :6273-5331-3045-1973و شماره حساب شبا : -IR90-0180-0000-0000-0621-0609 53به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان – خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام -: هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کَرَم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلی الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رَهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را بِدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».